БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМСП 1
књ. 98
1985/435 к.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

ПОЕЗИЈА: ИЗЕТ САРАЈЛИЋ, ИВАН НЕГРИШОРАЦ, ЖЕЉКО ГРАХОВАЦ, ИВАН БАУМАН. **ПРОЗА:** РОБЕРТ КУВЕР. **ЛЕТОПИС СВАКОДНЕВИЦЕ — ЕСЕЈ О СВАКИДАШЊИЦИ:** СТИЈЕПО МИЈОВИЋ КОЧАН, ЈОВИЦА АЋИН, ЗОРАН МИРКОВИЋ, СЛАВКО ГОРДИЋ, СРБА ИГЊАТОВИЋ, ЈУДИТА ШАЛГО, МИРОСЛАВ ЕГЕРИЋ, МИРЈАНА СТЕФАНОВИЋ, МАРИЈА ЧУДИНА, РАДИВОЈ ШАЈТИНАЦ, ДИМИТРИЈЕ ДУРАЦОВСКИ, ДРАГУТИН ГОСТУШКИ, ЗВОНИМИР КОСТИЋ. **КЊИЖЕВНИ ЛЕТОПИС:** ПРЕДРАГ МАРКОВИЋ, ЖИВАН С. ЖИВКОВИЋ, ХРВОЈЕ ЧУЛИЋ, РАДИВОЈ СТАНИВУК, МИРЈАНА ЗАВИШИН, СВЕТИСЛАВ ЈОВАНОВ, МИЛАН ЖИВАНОВИЋ, ПРЕДРАГ МАРКОВИЋ, НЕНАД БУГАРСКИ, МИРЈАНА Д. СТЕФАНОВИЋ. **ЛЕТОПИС МАТИЦЕ — ТРИДЕСЕТОГОДИШЊИЦА НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА:** ЖИВАН МИЛИСАВАЦ, ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ, МИТАР ПЕШИКАН, БУЗА РАДОВИЋ, ДРАГО ЋУПИЋ, БОЖИДАР КОВАЧЕК, ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ, МАТО ПИЖУРИЦА, МИЛОШ ХАЏИЋ, ДУШАН ПОПОВ, ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ, ЈОВАН КАШИЋ. **ЛЕТОПИС ЛЕТОПИСА:** БОЖИДАР КОВАЧЕК, ИЗЕТ САРАЈЛИЋ. **ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ:** МИЛИВОЈ НИКОЛАЈЕВИЋ

АПРИЛ **1985** **НОВИ САД**

1824

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824—1830), Јован Хаџић (1830—1831), Павле Стаматовић (1831—1832), Теодор Павловић (1832—1841), Јован Суботић (1842—1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850—1853), Јаков Игњатовић (1854—1856), Субота Младеновић (1856—1857), Јован Борђевић (1858—1859), Антоније Хаџић (1859—1869), Јован Бошковић (1870—1875), Антоније Хаџић (1876—1895), Милан Савић (1896—1911), Тихомир Остојић (1912—1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922—1923), Марко Малетин (1923—1929), Стеван Бирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933—1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936—1941), Живан Милисавац (1946—1957), Младен Лесковац (1958—1964), Бошко Петровић (1965—1969), Александар Тишма (1969—1973), Димитрије Вученов (1974—1979), Момчило Миланков (1979)

Издавачки савет

Павле Угринов (председник Савета), Душан Белча, Миро Вуксановић, Иван Гађански, Цирил Злобец, Бошко Ивков, Јуре Каштелан, Иван В. Лалић, Нандор Мајор, Матеја Матевски, Војин Матић, Јасна Мелвингер, Вера Милосављевић, Андреј Митровић, Гроздана Олујић, Јожеф Пап, Зоран Петровић, Светозар Петровић, Касим Прохић, Борислав Радовић, Мирјана Стефановић, Јулијан Тамаш, Александар Тишма, Јован Ћулум, Раду Флора, Михал Харпањ

Уредништво

БОШКО ИВКОВ

(главни и одговорни уредник)

ВОЈИСЛАВ ДЕСПОТОВ, СВЕТИСЛАВ ЈОВАНОВ, ВЛАДИМИР КОПИЦЛ, МИОДРАГ МАТИЦКИ, МИЛАН СТАНОЈЕВ, ЈУДИТА ШАЛГО

Адреса Уредништва

21000 Нови Сад, Матице српске ул. бр. 1. Телефон 021/615-599

Уредништво прима четвртком од 12 до 14 часова

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 161. Април 1985. Књ. 435, св. 4.

ПЈЕСМЕ У ПРОЗИ

ПРОСЛАВА МАТУРЕ

Од вас тридесет шесторо из VIIIb разреда који сте матурирали 1949, на тридесету годишњицу матуре дошло је свега деветнаесторо. Шесторици њих замео се сваки траг, петорица су умрла, двојица одавно већ живе у иностранству, тројица су у болници, а онај тридесет шести, највеселији, из посљедње клупе, који би чак понекад успио да насмије и вјечито срдита професора Минтаковића, упао је у такву депресију да се једноставно нико није усудио да му пренесе позив.

Па и вас деветнаесторо, заједно с два преживјела професора, читаво вече сте причали о инфарктима, о депресијама, о спондилози, о повећаном крвном притиску.

Зато немојте никада славити тридесетогодишњицу матуре. Славите доживотно само петогодишњице. Петогодишњицу матуре. Петогодишњицу брака. Петогодишњицу умјетничког рада.

Морате ли баш увијек и сами себе подсјећати колико сте остарили?

(1979)

БАЛАДА О КОНОПЦУ

Након седамнаест година проведених у емиграцији, Марина Цвјетајева се 1939. године, са четрнаестогодишњим сином Георгијем, коначно вратила у Москву. Данима ни о

чему другом није ни мислила него о поновном сусрету са ћерком Аријадном и мужем Сергејем Ефроном, који су се вратили нешто раније. Зар је тражила много: само да су поново сви заједно и да је бронзани Пушкин ту. Ускоро, међутим, испоставило се да су и Сергеј Јаковљевич и Аријадна Сергејевна били у прогонству. Пријатељи, сем неколицине највјернијих, које би случајно срела на улици, брзо су окретали главе и убрзавали корак. Пратила им је већ код прве клупе на коју би сјела. Син је такође намирисао трагедију породице, па се и сам све више удаљавао од мајке. У међувремену почео је и рат. Хитлерове дивизије грабиле су незадрживо према Москви, чије је цивилно становништво већ почело да се евакуише у безбједније крајеве. Мада је, сем неостварених снова и гомиле необјављених рукописа, мало шта посједовала, Цвјетајева се такође паковала. Од Пастернака, коме се пожалила да јој је кофер скроз пропао и да код себе нема ничег чиме би га могла везати, добила је конопац, па је са својим пртљагом туге ипак некако стигла до Чистополја а потом и до Јелабуге. По свему судећи, помоћу тог конопца се, 31. августа, и објесила.

(1977)

ИРАНСКО—ИРАЧКИ РАТ

Наши су у данашњим борбама убили хиљаду ваших војника, каже једна страна.

Наши су у данашњим борбама убили двије хиљаде ваших војника, каже друга страна.

А кроз пет година на објема странама досађиваће се граничари.

И мртви поново неће имати појма зашто су погинули.

(1983)

МАКСИМ ГОРКИ

Тврдим да је Горки код нас сасвим непрочитан писац. Његови противници су прочитали роман „Мати" и рекли: политика.

А професорима је исто тако кудикамо лакше тумачити побуну Данковог срца него тугу Матвеја Кожемјакина.

О сложености његовог најмонументалнијег дјела „Живот Клима Самгина" — да и не говоримо.

Не дам ја, међутим, ни на „Мајку". „Мати" је такође на свој начин света књига. У њу су сестре пред полазак у партизане оставиле цедуљу, на којој је старија написала „Одлазимо", а млађа „Будите храбри!"

А какву поруку можеш оставити у књизи Самјуела Бекета? Чак ни: Убићу се...

(1968)

ВЕЋ ОДАВНО

Већ одавно далеко најважнијом идеологијом чини ми се идеологија у служби добра, свјелтости, разума, толеранције, љубави. Кад на улици видим дјечака или дјевојчицу с виолином у руци, ја чашћавам себе. Они би већ сутра могли сасвим ишчезнути с улица човјекових градова. У каквом ће политичком систему по завршеним студијама они свирати Менделсона више ми уопште није толико важно колико то да свирају, и то баш Менделсона!

(1984)

КРИТИКА УМЈЕТНОСТИ

Неовисно на критике које му се свакодневно упућују, а нарочито од стране оних најуспјешнијих, живот је постао неупоредиво свјетлији и бољи. Живот умјетникâ поготово.

Више нико од умјетника не носи, да би се заштитио од хладноће, новине испод кошуље, нити умире од глади. Чак и посљедњи боеми не пију више било шта, већ увозну вотку, ону коју је пио велики кнез Алексеј Михајлович.

Ипак, у својим вилама, украшеним сувенирима из читавог свијета, умјетници слушају Бетовенову „Апасионату" и траже што тамније боје којима би насликали живот.

(1982)

ОМАШКА

Малочас, прекуцавајући једну од прошлогодишњих пјесама, умјесто 1982, ставих 1892. годину. Тако сам у једном часу, макар и омашком, постао аутор једног текста напи-

саног оне исте године кад је Толстој завршавао „Васкрсење" а Зола „Слом", и кад је Чехов писао Лики Мизиновој: „Завидим вашим старим чизмама које вас сваки дан виде..."

Било је лијепо запалити цигарету као савременик Мопасана, Додеа, Вајлда, Хозе Мартија, Фридјофа Нансена, Пастера, Чајковског.

Онда сам прешао у дневну собу да погледам телевизијски дневник.

Тамо се говорило о некаквим першинг-ракетама и о новим пробама нуклеарних бомби.

Ништа нисам разумио!

(1983)

КАО СТЕЛА ШПРУНГ

На гробље, као његов стални житељ, човјек би требало да дође што касније. Као Стела Шпрунг.

Рођена 1885, она је свој први плес отплесала кад је Алекси Шантићу било не више од тридесет три године. Са Силвијем Страхимиром Краљчевићем можда се возила у истом трамвају с коњском запрегом. Кад се Курт Тухолски, 1935, у Шведској, очајан због политичких прилика у својој бившој домовини, бацио под точкове воза, њој је било педесет година. А овдје је дошла тек 1975.

Стела Шпрунг!

Да сам у Америци, помислио бих да под плочом с тако звучним именом почива нека бивша рекордерка у скоку у даљ или у спринту, која је, оборивши све своје рекорде, стигла ето и до коначног циља. До своје жалосне врбе.

У Босни, у доба младости Стеле Шпрунг, атлетиком, међутим, једва да се ико бавио. Мушкарци су се вртели око јавних кућа или су расправљали о аграрном питању, а жене су, да и ја једном употребим ту ријеч, вириле иза мушебака.

А можда под плочом с именом Стеле Шпрунг на јеврејској парцели Новог гробља у Сарајеву почива најнесрећнија жена?

Могао бих, наравно, код својих пријатеља Јевреја да се распитам за јунакињу моје пјесме, али ме страх једног: шта ако сазнам да су сви њени завршили у гасној комори у Аушвицу?

Нека Стела Шпрунг барем у мојој пјесми живи окружена љубављу својих најближих.

Зато је пјесма да јој у њој, и послије смрти, буде лијепо!

(1984)

ПОБЈЕЋИ ОД РЕВОЛУЦИЈЕ

Побјећи од револуције — немогуће је. Кад тад она ће вас стићи.

Колико је Руса послије октобарске револуције преко Турске и Бугарске пребјегло у Југославију да би их 1941. године друга револуција, југословенска, натјерала да се поново одлучују. Овог пута већина их се и одлучила, али већ — за револуцију.

Револуција је неизбјежност двадесетог вијека.

Ни ви који сте се пред њом сакрили негдје у Флориди не мислите да ће вас она оставити на миру. На вашем мјесту ја бих посебно припазио на унука Ернија. То што сте јутрос на његовом ноћном ормарићу умјесто Селинцерових романа нашли пјесме Пабла Неруде не сматрајте нимало безазленим. Штавише, нека вам то буде поуздан знак да је револуција и у вашем сопственом дому већ отпочела.

(1984)

Изет САРАЈЛИЋ

МАГИЧНИ ЖАРАЧ

Лутам острвом и измишљам га. Дајем му сунце и дрвеће — борове, и брезе, и дренове и јеле — и чиним да вода котрља каменчиће по његовим опустелим обалама. То и још: распоређујем сенке и влагу, плетем паукове мреже и размештам рушевине. Да: рушевине. Велику господску кућу и кућице за госте и гараже за чамце. Терасе, такође, и купатила, чак и кулу за осматрање. Све опустошено и разбијених прозора, ишарано именима и изломљено. Одлучујем се за тишину летњег поднева, дубок и тежак мук. Али, може се догодити било шта.

*
* *

Тај мали, тајновити залив, овде баш испод некадашње чуварeве кућице и недалеко од главне гараже за чамце, вероватно је некада поседовао сопствени систем докова, сагрaђен да заштити чамце од великог стења дуж обале. Барем би остаци — дуге даске иструлеле грађе нагомилане на једном крају залива — могли навести на такав закључак. Али, ако се изузму даске, залив је сада само залив, плитак, са камењем и конзервама и флашама по дну. Јата сребрних рибица, танких као нокат, муте му дно или вилини коњици поигравају и лебде изнад његове мирне површине. Оштро штектање мотора на чамцу — пошто се један заиста приближавао, долазећи са језера право у овај мали залив — пролама се изненада, док он оцртава благи лук по заливу и клизи, стружући дном, према шљунчаном плићаку. У чамцу су две девојке.

*
* *

Загубљен у трави, близу пута ка првој кућици за госте, лежи жарач од кованог гвожђа. Дугачак је и танак, са компликовано израђеном дршком, и сав румен од рђе. Лежи у сенци, не дрвећа, већ траве која је бујно израсла око њега. Ја сам га тамо ставио.

*
* *

Чуварев син, заборављен пошто је острво опустело, чучи наг на купином обраслој ивици шуме, која се надноси над залив. Посматра, чешкајући се, како се чамац заустављa заривши се у обалу и како девојке устају — потом трчи између дрвећа и жбуња до кућице за госте.

*
* *

Стојећи на прамцу девојка — елегантна, у уским златним панталонама, чипканој блузи, са свиленом ешарпом — оклева, чини један неуспео покушај, потом скочи из чамца, поквасивши сандалу при томе. Испушта кратак раздражљив узвик, скакуће преко стења, спотиче се и коначно заустављa на сувом. Подиже потпетицу и гледа је преко рамена мрштећи се. Мишићи на лицу јој се набирају у гримасу. Нервозно тера велику црну муву испред лица и пита зловољно: „Шта *сада* да учиним, Карен?"

*
* *

Припремам кућицу за госте. Црвоточином нагризам веранду и цепам у дроњке застор на вратима и пустошим зидове. Чупам прекидаче за светло, парам душеке, разбијам прозоре и серем на под купатила. Прекривам рђом славине, остављам отиске ципела по тапетама, врата избацујем из шарки. У ствари, нема ничег од тога. Реч је једино о задовољству.

*
* *

Једном давно породица са огромним богатством купила је читаво ово острво, овде уз саму границу, и подигла на њему све ове зграде, бунгалове и велику господску кућу тамо на узвишици и гаражу за чамце, докове, купатила, кулу за осматрање. Они су унеколико култивисали острво,

посејали траву, направили расположивим алатом сопствени канализациони систем, произвели струју за осветљавање просторија и за јапанске лампе и фењере напољу, а само би лети с времена на време долазили овамо. Обично су на острву држали чувара преко целе године, сместивши га у кућицу поред гараже за чамце; али тада је старешина породице умро, а остали су имали друга посла. Престали су да долазе на острво и заборавили на његово одржавање.

*
* *

Девојка у златним панталонама посматра ону другу како искључује мотор и издиже га, узима жућкастосиво уже са дна чамца и баца јој га на обалу. Она посеже за њим обема рукама, потом се поколеба, пуштајући га да падне на тло. Узима га са три прста и држи испред себе. Друга девојка, Карен (на себи има светложуту хаљину и кардиган беж боје), гурне кутију са алатом под седиште, обазре се замишљено по чамцу, потом искаче. Њене еспадриле плућсну у воду, али се она не обазире на то. Узима конопац од девојке у златним панталонама, обмота га око брезе крај обале, насмеши се благо и затим, климнувши главом, запути се стазом навише.

*
* *

На главној згради, великој господској кући, направљена је нека врста веранде или терасе, налик балкону, високо на узвишици, која нуди спектакуларан поглед на језеро са његовим непрегледним мозаиком светлих и тамних плавих површина и мноштвом острва. Непомичан, замишљено зурећи у тај пејзаж, на њој стоји витки човек у панталонама, белој мајици са рол-крагном и у маринско плавом сакоу, пушећи лулу, наслоњен на камену ограду. Је ли чуо чамац како пристаје уз острво? Није сигуран. Звук мотора изгледало је као да слаби, да се удаљује, пре но што је нестао. Јер на води, нарочито око острва, никада не треба бити сасвим сигуран у оно што се чује.

*
* *

Такође и ово, тада: велика господска кућа са својим мноштвом соба, својом оронулошћу, својим каминима и осињим гнездима, својим мемљивим подрумом, својом великом хексагоналном лобом и светлоцрвеним вратима. Мада

две девојке неће доћи овамо брзо — прво треба да истраже кућицу за госте, да нађу жарач — имао сам пуне руке посла. На лоћу сам сместио зелени клавир. Ишчупао сам његове жице и пожутео му дирке и испуцао његову зелену боју. Ја сам заправо једна загрижена цепидлака за детаљ. Ишчупао сам педале клавира и спустио на њега стару чизму (и то сам такође испланирао: она је положена и у облику харфе је). Ишчупане жице висе као разбарушена коса.

*
* *

Чуварев син посматра њихово приближавање кроз прозор кућице за госте. Снажан је и зарастао, мишићав, преплануо, са кратким кривим ногама и повијеним рутавим леђима. Коса му је дугачка, а слабе младалачке мање му избијају по бради и на горњој усни. Уд му виси, дебео и отежао, и гузови су му мањави. Његове ситне очи брзо скакућу тамо-амо: где ли су?

*
* *

У заливу сунчев блесак је постојан и неумољив, стаза је њиме тек прошарана. И у тој променљивости ипак постоји некаква врста монотоније, одређени шаблони, којима би добро дошао снажнији ветар. Њима се крећу две девојке, Карен дугим кораком, меко газећи и са осмехом пуним ишчекивања, друга девојка журећи иза, застајкујући, поново хитајући, пљескајући се по рукама, ногама, потиљку, проклињући огорчено. Сваки пут када пролази између два дрвета, девојка у панталонама застаје, млатара рукама око себе, измиче се, али и поред свега паукове мреже падају и уплићу јој се у косу.

*
* *

Између два дрвета крај пута велики паук — црни са црвеном тачком на стомаку — плете компликовану мрежу. Девојка стаје у месту, ужаснута. Сјајно црно створење ради вешто, као да исписује неку ужасну поруку само њој намењену. Како је Карен овде прошла а да се није уплела? Девојка узмиче корак, држећи шаке на образима. Који је околишни пут? Лево је мрачно, десно сунчано: одабира сунчану страну, и ту, не тако далеко од стазе, наилази на жарач од ливеног гвожђа, дуг и танак, са компликовано израђеном дршком. Она се сагиње, њена златна бедра свет-

луцају изнад траве: како је леп! Гоњена неким чудним импулсом, она га пољуби — ЦМОК! пре но што угледа високог витког мушкарца, згодног, у тамним панталонама, белој мајици са рол-крагном, у сакоу и са лулом у устима. Он јој се осмехује. „Хвала вам", каже и узима је за руку.

*
* *

Карен је нешто испред, скоро ван видика, у тренутку када друга девојка открива, загубљен у трави, жарач од кованог гвожђа. Румен од рђе, он је дуг и танак, са компликованом дршком. Она чучне да га разгледа, кукови јој се златасто извијају изнад модрозелене траве, дуга црна коса јој слободно пада преко уских рамена и лебди око уског лица. „Ох!", каже тихо. „Како је чудан! Како је леп!" Она га опрезно додирује, хвата, подиже, окреће. Није толико зарђао са друге стране — али бубе! на *милионе* их је! Испушта га, јежи се, устаје, брише руку неколико пута о панталоне, поново се јежи. Након неколико корака застаје, осврће се, погледа око себе, концентрише се, желећи можда да запамти то место. Жури уз стазу и види своју сестру да је већ код прве кућице за госте.

*
* *

Девојка у златним панталонама? Да. Она друга, Карен? Такође. У ствари, оне су сестре. Довео сам две сестре на ово измишљено острво и после извесног времена послаћу их натраг кући. Обукао сам их и могу исто тако одлучити и да их свучем. Једној сам дао три брака, другој ниједан, али то није крај мог милосрђа и окрутности. Може се расправљати о томе да ли је требало да измислим и њихове заједничке родитеље. Не, нисам то учинио. Пред собом имамо могућности које, сматрам, могу изгледати чудно ограничене . . .

*
* *

Она чучне, кукови се златасто светлуцају изнад модрозелене траве, и љуби чудни жарач, љуби његову дршку и дугу зарђалу шипку. Ништа. Само оштар непријатан укус. Ја сам будала, мисли, глупа романтична будала. Па ипак, шта би је друго могло привући на тој малој ливади? Љуби врх — ЦМОК! „Хвала вам", каже он осмехујући јој се. Нагиње се да би је пољубио у образ и узима је за руку.

*
* *

Кућица за госте подигнута је од грубо тесаних трупаца, мада њена градња и није била баш неопходна, урађена је расположивим алатом, али је била вероватно замишљена да изгледа модерно; утицаје других култура открива њен кров са забатом и стубови носачи. Баш ту, на сеновитој веранди, стоји Карен ишчекујући сестру. Маше јој када је угледа како се клати пењући се стазом, потом се окреће и улази у кућу кроз разваљена улазна врата.

*
* *

Добро му је позната. Био је овде већ раније. Чучне крај врата, мањаво тело му се напиње. Она улази зурећи право у њега. Он рокће. Она се смеје узмичући. „Карен!" Његов поглед склизне према вратима и он се поново утопи међу сенке.

*
* *

Она љуби зарђали гвоздени жарач, његову китњасту дршку, дугу зарђалу шипку, љуби врх. Ништа се не догађа. Само укус трулежи у устима. Нешто није у реду. „Карен!"

*
* *

„Карен!", девојка у панталонама дозива испред кућице за госте. „Карен, нашла сам нешто прекрасно!" Други степеник веранде је иструлио. Она га прескаче, размиче дроњави застор на вратима. „Карен, — ох, благи Боже, погледај шта су *учинили* са овом кућом! *Погледај* само!" Карен, већ на улазу у кухињу, окреће се, смешка, док њена сестра разгледа собу. „Зидови потпуно уништени, чак су и прекидачи ишчупани из зида! Размисли о томе, Карен! Они су чак и струју имали! На овом острву тако далеком од било какве цивилизације! Погледај какве су лепе тапете имали! Погледај их само! То је — ОХ! тако леп и одвратан призор у исто време!"

*
* *

Али где је чуварев син? Не знам. Био је овде, промичући између сенки, када је Каренина сестра ушла. Но, иако је она помно разгледала опустошену собу, нема ни речи

о чуваревом сину. Заиста необично. Нисам ли га сам измислио, исто као и девојке и мушкарца са ролком? Нисам ли ја повио његова леђа и закржљао ноге и учинио да му длаке извирују између гузова? Не знам. Девојке, да, и високог мушкарца у кошуљи — штавише, он је један од мојих првих проналазака. Али чуварев син? Да кажем искрено, понекад се питам није ли он измислио мене . . .

*
* *

Чуварев син, са дебелим отежалим удом, сјајних очију, утапа се међу сенке док се девојка приближава и потом, нечујно се крећући, одлази кроз празне собе. Иза једних извађених врата кришом провирује на разбрбљалу девојку у златним панталонама, потом скоро инстинктивно клизне у купатило да би се сакрио. Баш ту, после свега, срешће се они први пут.

*
* *

Карен тихо пролази кроз кућу као да је већ одранije зна. У кухињи узме полупани плави самовар, завирује у њега. Сав зарђао. Куцне га, потмули звук. Седа на клупу обасјану сунцем. На све стране су полупане ствари: прави крш. Прозори зјапе, шиљци стакла по ивици показују према празнини у средишту. Душеци на поду испарани су ножевима. Све што је овде од дрвета, искривило се. Девојка у уским златним панталонама и са свиленом ешарпом пролази одајама брбљајући. Отвара бела врата, коракне у купатило, брзо одскочи уназад. „Исусе!", једва изусти, сасвим ужаснута. Карен се окреће високо извијених обрва. „Не улази унутра, Карен! *Не улази унутра!*" Она је руком хвата за чипкану блузу. „Сто милиона људи је ушло у ово купатило!" Излећући из купатила, мува лено клизи крај њеног лакта, привучена загрејаним ваздухом у кухињи. Кружи око сломљеног стола — на њему су новине, комадићи тапета, лименке, укрућена крпа за судове — потом слеће на дрвену плочу крај зарђале судопере без славине. Трља задњим ногама, прелази сенку плавог самовара, идући ка траци сунчеве светлости пружене преко плоче и ту застаје.

*
* *

Високи мушкарац стоји са једном ногом подигнутом на камену ограду, зурећи у плаво осунчано језеро, пушкајући замишљено на своју лулу. Дубоко га је дирнула опус-

телост овог острва. Па ипак, то је опустелост једино у погледу људских творевина; зар не, рушевина човекове цивилизацијске надмоћи; природа поново узима оно што јој припада. Чак и свесна осакаћивања: као нека врста инстинктивног одговора на узалудне смицалице једног наметнутог поретка. Али такво размишљање га не умирује. Ослоњен на уздигнуто колено, пиљећи у непрегледну даљину, надајући се да је заиста чуо чамац како долази, снажно повуче дим из луле и тако потврђује разум, човека, ред. Јесмо ли тек слепе звери изгубљене у систему несвесне енергије, немоћне, обезглављене и дрске? „Не", каже гласно, „никако то нисмо".

*
* *

Она пиљи у купатило; да, он је унутра, чучећи дрско изнад говнета, маљав, зажарених очију. Она слуша његово испрекидано стењање и смеши се. „Ох, Карен!", узвикује друга девојка из задњег дела куће. „То је толико тужно!" Карен нагло излази у ходник, опрезно затвара врата купатила; срце јој лупа.

*
* *

„Ох, Карен, то је тако тужно!" То је, наравно, поново девојка у златним панталонама. Сад она гледа кроз прозор. На: високи коров и траву, мноштво младих бреза, црвену столицу од бамбуса са проваљеним седиштем, и посивела стабла четинара у позадини. Размишља о своја три разорена брака, својим везама и опустошености духа. Сломљена столица од бамбуса саопштава јој на неки начин осећај правог, физичког бола. Где су отишли сви ти Принчеви, пита се. „Знаш, мислим да стрвождери нису они који краду. Виђала сам људе у Паризу и Мексику и Алжиру, на многим местима, како се грабе за труле поморанџе и рибље главе са гомиле отпадака и једу их, и нисам их окривљавала, нису ми били одвратни; осећала сам *сажаљење* према њима. Чак сам их сажаљевала и кад су то чинили да би украли нешто, да би добили нешто за ништа, чак и када нису били гладни или тако нешто. Али стрвождери нису они што траже ствари које желе, или су им потребне или им чак нису потребне, али их узму, то су људи који само *уништавају*, уништавају зато што — Боже! зато што они баш *желе* да уништавају! Пожуда! То је све, Карен! Видиш? Неко је харао овим собама ударајући песницама по зидовима, јер хоће да рањава, није важно кога и шта, или

ударао ногама, лупао прозоре и парао завесе, и онда, на крају, отишао у купатило! О мој Боже! *Зашто?!* Зашто би било ко желео да *учини то?*" Прозор испред Карен (дуго је стајала леђима окренута) још је донекле био читав, тачније само једно окно. Пукотине на њему су покривене паучковом мрежом компликованијом од лептировог крила, од звезданог система; њени сребрни трагови као да имитирају или можда тек продужавају фини траг полупаног стакла око рупе. То је нова мрежа, иако још ништа у њу није улетело да би променило њену првобитну конструкцију. Карен пружа руку ка њој, али је одмах повлачи. „Карен, хајдемо одавде!"

*
* *

Девојке су отишле. Чуварев син јури око кућице за госте придржавајући се једном руком, лупајући зидове и разбијајући прозоре другом, задовољно рокће при томе. Скаче на дрвену плочу у кухињи, са прозора посматра две девојке како кривудају стазом горе према великој господској кући, потом са уживањем чучне изнад плавог самовара и оставља . . . љубавно писмо рецимо.

*
* *

Љубавно писмо! Само тренутак, па ова ствар ми измиче из руку! Шта се догодило са жарачем, много ми је боље ишло са њим, било је у томе нечег архетипског и можда лепог, мешавина ероса и мудрости, секса и сензибилности, музике и мита. Али шта да радим са говнетом у зарђалом самовару? Не, не, нема ништа од тог оптерећивања наших творевина безбожностима. Довољно што је лице света упрљано нашим сумњивим умотворинама, обележено ожиљцима људске аргесије и очаја. Натраг до жарача.

*
* *

„Хвала вам", каже он осмехујући се, њени бокови златасто се извијају изнад сеновите траве. „Али, реците ми како сте знали да треба да га пољубите?" „Назовимо то женском интуицијом", одговара она уз благи осмех и придиже се, погледа пуног захвалности. „Али запуштено стање у којем је мора да је одавало језив утисак", извињава се он и овлаш је пољуби у образ. „Тренутна горчина коју сам могла осетити", одговара она, „била је више него надокна-

ћена слашћу вашег разочарања". „Мог разочарања? Ох не, драга моја, уопште нема разочарања, једино узлети и врсте задовољстава. Постојати значи бити опчињен". Чудећи се, она пада крај његових ногу.

*
* *

Карен, сама на путу према великој господској кући, застаје. Где јој је сестра? Је ли је нешто задржало? Је ли залутала? Можда је отишла напред. Но, није ни важно, шта јој се може догодити на пустом острву? Ускоро ће се срести у великој господској кући. Заправо, Карен није ни мислила на своју сестру, немо је пиљила, занета, у малу зелену змију пружену преко пута. Дрема ли? Или се једноставно није уплашила? Можда до сада није никада видела човека, не зна шта све људи могу да учине. То је могуће: мало је људи овамо долазило, а она је, изгледа, веома млада. Танка, склиска, зелена и сјајна. Не, вероватно је заспала. Смешећи се, Карен скреће са стазе, обилази змију као да не жели да је узнемирава. Десно од пута је мала чистина и тамо сунце јаче греје; лево је хладно и сеновито међу густим дрвећем. Карен креће тим путем, испод дрвећа, скупљајући цветове који ту дивље расту. Њен кардиган запиње за драч и брезове изданке, она га скида, пребацује немарно преко рамена закачивши га једним прстом. У близини зачује нешто налик топтању босих ногу. Знатижељна, тражи пут да би видела ко или шта је то.

*
* *

Пут до главне зграде, велике господске куће, није чак ни прошаран сунцем, оно овде уопште не допире; тамно је и мирише на влагу, станиште печурки и инсеката, са мноштвом шумова и тамносмеђег лишћа које никада није суво или се то само тако чини девојци у златним панталонама док пролази тим путем. Где је? Њене ситне очи поигравају час лево час десно. Овде крај стазе дрвеће је пало и иструлило, изданци и шикара су набујали, а лишајеви прекрили сваку површину, живу или мртву. Чудна створења бораве овде.

*
* *

„Назовимо то женском интуицијом", рече она уз лаки осмех. Он процењује њено ситно лице, нежне руке, меке девичанске груди испод чипкане блузе, њене чврсте бокове

како се златасто извијају изнад сеновите траве. Полако је придиже, љуби њен образ. „Чаробно сте лепи, драга моја!" шапуће. „Да ли бисте на тренутак легли овде поред мене?" „Наравно", одговара она и узвраћа му пољубац у образ, „али ове се панталоне ужасно тешко скидају, а и моја сестра нас чека. Дођите! Хајдемо до велике куће!"

*
* *

Мала зелена змија лежи на стази не мичући се. Девојка која јој прилази не примећује је, види једино инсекте који безглаво лете тамо-амо, девојка у уским панталонама, златним чак и у овој дубокој сенци. Руком непрекидно маше испред лица, сигурно су бубе те које на крају отераше људе одавде. „Карен, је ли ово прави пут?", а одмах потом стаје право на змију, која је можда дремала, али се сада једним помамним ударцем свог сјајног зеленог репа сјурила међу труло лишће. Престрављена комешањем око ногу, девојка поче да се врти у круг, обујмивши се грчевито рукама, очекујући најгоре, али, иако је буљила широм отворених очију у правцу писка, није могла ништа да уочи. Зашто је уопште допустила сестри да је наговори да дођу овамо? *„Карен!"* Она потрчи, не обазирући се сада на мреже, кроз муве и мушице право уз стазу, извикујући сестрино име.

*
* *

Чуварев син опрезно балансира на маховином обраслој стени, провирује кроз густо грање и гледа девојку како се пење стазом. Карен посматра чуваревог сина. Одназад, његов најуочљивији део су леђа, широка и заобљена, скоро погрбљена, са праменовима тамне длаке. Његова глава је тек мала длакава грудва наспрам те громаде од леђа. Колико су му руке дугачке толико су му ноге кратке, а лактови, као и колена, окренути су ка споља. Густа длака расте му између гузова и низ бутине. Смешећи се, она узима каменчић да га баци на њега, али у том зачује сестру како извикује њено име.

*
* *

Наслоњен на своје уздигнуто колено, пушећи лулу, високи мушкарац крај ограде зури у дивљину размишљајући о пропадању острва. Дрвеће је пало једно на друго и огром-

ни делови острва, некада раскрчени и позорница без сумње надалеко чувених забава, сада су практично непроходни. Драч и шикара расту дивље усред каменике и пузавица и све на видику је прошарано маховином. Лишајеви: симбиоза између гљива и алги, присећао се. Он се насмеши и баш у том тренутку, као да га је тај осмех покренуо, зачује се глас на баштенској стази. Девојка. Изврсно, најзад ће имати друштво! Најмање их је две, пошто је чуо глас на стази иза велике господске куће, а ниже од њега, провлачећи се вешто између дрвећа и шибља, кретала се друга прилика у жутој хаљини, носећи јакну беж боје преко рамена. Изгледа помало једноставно, није баш његов тип, али зар не могу понекад и различити организми искористити предности узајамне сарадње? Он истреса пепео из своје луле и поново је пуни.

*
* *

Каткада заборављам да сам овај сусрет сам измислио. Почињем да размишљам о острву као о нечем стварном, оно се чини чврстим и неукротивим, његово рушевно стање није више неки естетизовани призор, колико један историјски расплет. Хватам себе како завирујем у плави самовар, кидам паукове мреже и размишљам о зеленосивом раслињу дуж камене ограде. Питам се могу ли и други лутати овуда а да ја не знам за њих; питам се могу ли да умрем, а да самовар остане. „Довео сам две сестре на ово измишљено острво", кажем. Није то нека екстраваганција. Ја сам заиста тај који им је подарио знатижељу и историју, апетит и реторику. Ако имају имена и тугу, ја сам им то обезбедио. „У ствари", додајем, „без мене оне су нико и ништа". Ово не треба (прекидам овде да бих вам дао на знање како сам учинио све што сам намеравао. Поново се овде појављујем да бих саопштио ову вест, јер ово место изгледа довољно добро као и свако друго. Иако имате са много чиме да се суочите, и чак и да испаштате због мене, ово је заправо последње што ћу вам рећи. Али, може ли крај бити у средини? Да, да, он је увек . . .) било кога да узнемири, већ једино значи избијање истине на видело — мада сам *ја* сам помало узнемирен. Једна је ствар открити прамен длаке између својих гузова, а сасвим друга ухватити себе како свлачим уске златне панталоне Каренине сестре. Или је то, можда, иста ствар, која у оба случаја ствара проблеме. Одакле потиче та илузија, тај осећај „тежине" плавог самовара или гвозденог жарача, златних кукова или зеленог клавира?

* * *

На хексагоналној лођи стоји клавир, обојен у светлозелено, мада сад изгребан и сломљен, стар и раздрндан. Лако је замислити дете за таквим клавиром, клавиром некада драгим и веселим, можда два детета, док сунце сија — не, боље: олуја је на језеру, небо се ускомешало, све је црно и узбуркано. Деца су овде унутра, ван домашаја ветра и олује, девојчица десно, дечак лево, помало се гуркају, одредивши свако свој део клавијатуре; бака или можда дадиља, а ипак зашто не бака? седи на прозорској дасци пиљећи у запањено тамноплаво језеро, док деца свирају *Штапиће за јело,* смејући се, свакако мало кроз нос, а бака или дадиља их посматра с времена на време, благо се осмехне кад они случајно погледају у њу, тада — да, али ово је само претпоставка, ко зна да ли је било деце и да ли су уопште обраћали пажњу на зелени клавир чак и када је лоше време, а поготово на *Штапиће за јело?* Не, то је само делић маште, једна од мисли које су прошле кроз главу девојци у златним панталонама, која управо прилази, притиска дирку. Нема никаквог звука, наравно. Дирке су исечене и пожутеле, педале ишчупане, искидане жице висе као разбарушена коса. Девојка помисли да је и сама разбарушена, осећа прамен косе на челу, али нигде нема огледала. Украдено или разбијено. Осмотри око себе, обузета однекуд носталгијом, прелази погледом елегантни дрвени кров лође, огромно камено огњиште, стару ципелу на прагу, осиња гнезда горе у једном разбијеном прозору. Уздахне, приђе огради, нагне се изнад језера. „Ово је тужно место", каже гласно.

* * *

Високи мушкарац у маринско плавом сакоу стоји, с једном ногом подигнутом на камену ограду, зури у плаво, сунцем обасјано језеро, пушкајући замишљено на своју лулу, док га девојка у златним панталонама скицира. „Однекуд сам очекивала да ћу вас наћи овде", каже она. „Чекао сам вас", одговара мушкарац. Искошени поглед на њега одназад дозвољава јој да на скици назначи само врх његовог носа, ивицу луле, крагну беле ролке. „Плашила сам се да ће можда бити још неког", каже она. „Још неког?" „Да. Можда деца. Или нечија бака. Видела сам толико имена свуда где сам пролазила. На зидовима, и вратима и дрвећу, и чак урезаних на зеленом клавиру". Пажљиво је на скици сенчила тамне контуре његовог маринско плавог сакоа. „Не", каже он, „ко год да је био давно је оти-

шао". „Ово је тужно место", каже она, „и превише налик на мој сопствени живот". Он климне главом. „Мислите на изгубљену битку против загонетних слепих сила, на младалачке снове који су пропали?" „Да, тако нешто", каже она. „А и на шутирање и пустошење и ломљење." „Ммм." Он се усправља. „Само тренутак", каже она и он задржава позу. Девојка је постигла приличну сличност са високим мушкарцем, сем што су му ноге здепасте (можда је погрешно поставила цртеж на папиру и није при дну имала довољно места) а гузови обнажени и маљави.

*
* *

„Ово је тужно место", каже он размишљајући о непрегледној дивљини. Окрене се и угледа је како се цери и кревељи на њега. „Карен, ти ми се ругаш!", пожали се уз смешак. Она се одупре ногом о камену ограду, наслони се на ногу, стегне гвоздени жарач између зуба и намршти се у правцу језера. „Хајде престани с тим!", смеје се он. Она пућну на гвоздени жарач, имитирајући пушење, тада га претвори у штап и почне да храма унаоколо, налик баки-ци која јури дечурлију. Потом стави жарач на раме као пушку и разгледа све разбијене прозоре окренуте тераси, мрштећи се или тужећи јако пред сваким од њих. Мушкарац пада на под терасе, превија се од смеха. Изненада, Карен открива један неполупан прозор. Поскочи, начини колут, пируете, поново скочи и куцне петама. Показује на њега, љуби га, поново показује. „Да, да", смеје се мушкарац, „видим га Карен!" Она упире прстом на себе, затим на прозор, па на себе поново. „Ти? Ти си као прозор, Карен?", пита он збуњен, још увек се смејући. Она снажно клима главом, гурне му жарач у руке. Овај је прљав и зарђао и он се осећа неугодно због тога. „Не разумем..." Она поново зграби жарач из његових руку и — трас — баца га право кроз прозор. „О не, Карен! Не, не!..."

*
* *

„Ово је тужно место." Карен се придружила својој сестри на тераси, односно балкону, и оне пиље у језеро, две девојке на опустелом острву. „Тужно, а ипак, чини ми се, тако подесно за мене. О, не жалим ни због једног од њих, Карен. Не, погрешила сам, погрешила као и увек, али ми није жао. Испала бих глупа да због свега тога будем потиштена и болесна, зар не, Карен?" Девојка, наравно, говори о неуспеху свог трећег брака. „Нешто учинимо и

то пропадне и потом смо спремни да то поново учинимо!" Карен је гледа неодлучно, затим враћа поглед према језеру; плаво, са тамним преливима на поподневном сунцу. „Сунце!", узвикује девојка у златним панталонама, мада није сасвим јасно шта подразумева под тим. Покушава да објасни како је однекуд слична сунцу или је сунце налик на њу, али се на крају збуни. Коначно, прекидајући саму себе, изусти: „Ох, Карен! *Тако сам јадна!*" Карен нервозно подиже поглед: нема суза у сестриним очима, али она болно гризе доњу усну. Карен јој се осмехује, помало збуњена, можда не схвата сасвим, и на крају јој сестра, затворивши очи за тренутак, а потом их нагло опет отворивши, узвраћа једва приметним осмехом. За тренутак склад се успоставља између њих, али Карен одмах потом неумесно окреће леђа.

*
* *

„Не, Карен! Молим те! Престани!" Мушкарцу срозаном на поду терасе низ образе теку сузе од смеха. Карен је нашла стару ципелу и сада је држи положену на длану, правећи у тишини широке покрете телом и другом руком као да нариче над њеном злом судбином. Ставља је на под терасе и чучне изнад ње, покрива је доњим делом своје жуте хаљине. „Не, Карен! Не!" Она поскочи, лупне потпетицама у ваздуху, узима ципелу и завири унутра. Широки осмех разли јој се по лицу и она мало заигра, држећи ципелу високо. Уз лаки наклон, показује је мушкарцу. „Не! Молим те!" Опрезно, али још увек смејући се, он погледа унутра. „Шта је то? О не! Цвет! Карен, ово је превише!" Она улеће у кућу, враћа се вукући за собом зелени клавир. Спушта га уз тресак, једна се нога поломи. Налази гвоздени жарач и подупире клавир њиме, седа за замишљену столицу како би засвирала. Диже руке високо изнад главе, потом их покрене правећи карикиране ауторитативне гестове. Клавир, наравно, са онако извађеном утробом, не испушта ниједан тон, али Каренини здепасти прсти лете тамо-амо по сломљеној клавијатури, досежући, на крају, у крешченду дивљих замаха, велики климакс, који је она извела таквом снагом да су се две преостале ноге клавира расклимале и он се уз тресак сручи на под. „Не, Карен! О мој Боже!" Из шикаре излеће дивља гуска трубећи због узнемиравања и одлепрша према језеру. Карен одвуче клавир поново унутра, баци га уз прасак и потом се врати држећи жарач. „Пази!" Она подиже жарач са обе руке и започиње малу игру, стопала окренутих ка споља, скакуће и гега се по тераси. Нагло стаје испред мушкарца, маше му жарачем испред носа, потом га лагано приноси устима

и љуби. Прави тужну гримасу. „О, Карен! Хеј! Молим те! Убићеш ме!" Она љуби дршку, шипку, врх. Мршти се и кострешши, подиже сукњу и трља њоме језик. Намрштти се према жарачу. Узима га за један крај и удара дршком неколико пута по каменој огради као да је испробава. „Ох, Карен! Ох!" Тада га подиже високо изнад главе и спушта свом снагом — ФИЈУ! — ПАФ! то је чуварев син, који урла од бола. Она застаје и појури, пошто он навалује на њу у болу и бесу. Пада у угао терасе и ту се шћућури цвилећи, бледа и уплашена, док чуварев син, тешко дишући, повијених леђа и напетих гузова, кружи око ње, спреман за скок. Изненада, она јурне ка огради и прескочи је, чуварев син се баца за њом и они одјуре, пробијајући се помамно кроз раслиње и шибље, оставивши високог мушкарца у белој ролки на тераси, самог и сможденог смехом.

*
* *

На језеру је олуја. Два детета свирају *Штапиће за јело* на зеленом клавиру. Њихова бака разгрће жеравицу у камину гвозденим жарачем, затим се враћа свом седишту на прозорској дасци. Деца је погледају и она им се осмехне. Одједном, чудна нага сподоба скочи на лођу, кезећи се идиотски. Деца и бака врисну ужаснути и изјуре из собе и велике господске куће не би ли спасли живот. Посетилац скочи на клавирску столицу и чучне, пиљи збуњено у жућкасте дирке. Додирне једну и зачује се тон — тргне руку натраг уплашен. Додирне другу— другачији тон. Лупи читавом шаком — БАМ! Аха! Поново: БАМ! Узбуђен, скакуће по столици, лупа песницама по клавијатури. Скаче на клавир, налази унутра жице и чупа их. ВИНГ! ВАНГ! У једној руци држи свој уд и другом кида жице, грокће задовољно. Тада угледа гвоздени жарач. Зграби га, диви му се, затим са уживањем јури по соби, разбија прозоре и уништава намештај. Девојка у златним панталонама улази и узима му жарач. „Пожуда! Све је у томе!" грди га. Удари га потом жарачем и он, скичећи од бола и запрепашћења, јурне преко камене ограде и изгуби се у шумском густишу.

*
* *

„Пожуда!", каже она, „све је у томе!" Њена скица је скоро готова. „И нису они најгори. Најгори су они који једноставно дозволе да се то деси. Да су имали овде чувара . . ." Мушкарац се смеши. „Овде никада није било чува-

ра", објашњава. „Заиста? али мислила сам —!" „Не", каже он, „то је само легенда на острву." Она изгледа запањена овим сазнањем. „Тада . . . тада не разумем . . ." Он поново пали своју лулу, прилази да види цртеж. Смеје се када угледа маљаве гузове. „Дивно!", узвикује, „али је сличност, бојим се, мала! Погледај!" Спушта своје тамне панталоне и показује стражњицу, глатку попут мрамора и без длака, као у филмске старлете. Њену пажњу, међутим, нису привукли његови глатки гузови, већ длаке око уда: густе коврџе штрчале су у оба правца као крила у орла или дивље гуске . . .

*
* *

Две сестре враћају се ка чамцу, њихова посета је скоро при крају, она у златним панталонама још увек покушава да објасни нешто о себи и сунцу, о некаквој ватри која је обузима, док у центру и даље постоји једно ледено средиште. Поглед јој још једном пада на зелени клавир. Очигледно да има још нешто да каже. Али сада док говори нема никога да то чује. Карен стоји замишљена крај зеленог клавира. Укочено, диже прст, спушта га на дирку. Нема тона, само тупи ударац. Њена сестра објављује свој нови увид, не о људима који краду, нити пак о онима који немилосрдно уништавају, већ о онима који допусте да се то догоди, који то недовољно осуђују. Она наводи случајеве. Карен клима главом, али можда само због нечега о чему сама размишља. Диже прст, удара. Так! Поново. Так! Целом руком покреће снажан затупаст прст. Так! Так! Има нечег истински дивног у девојци у златним панталонама и са свиленом ешарпом док гестикулира и говори. Очи су јој испуњене тугом и мудрошћу. Так! Карен удара дирку. Одједном, њена сестра прекида проповед. „Ох, жао ми је Карен!", каже она. Гледа у клавир, потом истрчи из собе.

*
* *

Нестајем. Убеђен сам да сте то приметили. Да, неком сасвим сигурно решивом формулом догађаја и пагинације. Али пре но што отпловимо на даљину која је ван домашаја исповести (мада вас упозоравам: попут Зенонове корњаче, ја сам стално уз вас) послушајте: десило се баш оно чега сам се прибојавао, моје измишљено острво почело је заиста да егзистира у географији света. Зашто оно толико подсећа на стари Далберг на острву Цекфиш на Кишном језеру, кажу људи, и ја се питам: је ли то могуће? Неко ми

каже: разумем онога који је недавно купио земљиште и планира да га уреди, можда да направи себи уточиште или тако нешто. На *мом* острву? Искључено! — а ипак то изгледа могуће. Гледам на мапу: да, ту је Кишно језеро, ево га и острво Џекфиш. Ко је измислио ову мапу? Па, вероватно ја. И Далберг, наравно, и људи који су ми о њему причали. Да, и можда ћу сутра измислити Чикаго и Исуса Христа и историју Месеца. Баш као што сам измислио и тебе, драги читаоче, док лежим ту на послеподневном сунцу, сакривен дубоко у модрозеленој трави попут старог гвозденог жарача . . .

*
* *

На језеру је олуја и вода је запењена и тамна. Ветар прави ковитлац на углу камене ограде и четинари се љуљају и шкрипе. Два детета свирају *Штапиће за јело* на зеленом клавиру, свађају се око поделе столице и клавијатуре. „Дођите овамо", каже њихова бака са свог седишта крај прозора, „и испричаћу вам причу о Магичном жарачу" . . .

*
* *

Некад давно, богата породица из Минесоте купила је острво на Кишном језеру близу канадске границе. Сазидише дом на њему и кућице за госте и гараже за чамце и кулу за осматрање. Направили су електрични генератор и канализациони систем, са тоалетима у кући, поставили чувара и подигли докове и купатила. Да ли су га они назвали острвом Џекфиш или је оно већ имало то име када су га купили? Легенда то не каже, нити је то важно. Оно што каже, међутим, јесте да, када је породица напустила острво, оставила је за собом гвоздени жарач, који је, посетивши острво много година касније, дивна млада девојка, можда не баш права принцеза, па ипак, све у свему, подесна за тако нешто, пољубила. А када је то учинила, догоди се нешто сасвим изузетно . . .

*
* *

Некада давно постојало је острво пуно рушевина и настањено чудним шумским створењима. Неки су мислили да је некада на њему био чувар, који је или умро или је негде другде пронашао нови посао. Други су тврдили: не, ту никада није било чувара, то је тек само детињаста ле-

генда. Било је и оних који су веровали да је заиста постојао чувар, да још увек живи на острву и да је, у ствари, одговоран за трагично стање у којем се острво налази. Све ово може бити тачно, а и не мора. Оно што је свакако ван спора јесте да се нико ко је посетио острво, било да је трагао за његовим легендарним Магичним жарачем или је искупљивао губитак вољене, никада није вратио. Само су њихова имена остала, исписана набрзину на зидовима и тавanици и урезана по дрвећу.

*
* *

Некада давно пусто острво су посетиле две сестре. Шетале су његовим стазама следећи своју радозналост и осећања, сањајући своје снове и тугујући своју тугу. Уплашиле су змију и вероватно једну-две птице, полупале неколико прозора (неколико их је остало неразбијених) и зурриле су замишљено над језером са терасе главне куће. Уписале су своја имена изнад каменог огњишта на хексагоналној лођи и на поклопцу старог зеленог клавира. Прва од њих је свакако учинила оно, јер друга није ни могла да свуче панталоне. На острву су нашле диван гвоздени жарач и на поласку понеше га са собом.

*
* *

Девојка у златним панталонама изјури из велике куће право низ тамну стазу где је раније спавала змија, прође опустошену кућицу за госте и спусти се сунцем прошараном стазом према чамцу. Свуда око ње муве и пчеле зује монотоно на летњем сунцу. Мала пегава жаба, која неће преживети дан, бљешти на камену, крекне, скочи у таму. Бели мољац лагано улеће у паукову мрежу, закопрца се на тренутак пре егзекуције. Изненада, ту на стази, сунцем прошараној, девојка застаје, груди јој брзо подрхтавају, гледа око себе. Није ли то — ? Да, да, то је то место! Појављује се смешак. А заправо, ту је то! Сачекује Карен.

*
* *

Некада давно постојала је прелепа млада Принцеза у уским златним панталонама, заправо толико уским да их нико није могао скинути са ње. Витезови су долазили из далека, дували су и дахтали, роктали и гроктали, али панталоне нико није скинути могао. Један брзоплети Витез чак

је отишао тако далеко да је сечиво свога мача заглавио у панталоне желећи да их пошто-пото скине, али је једино успео да сломи сопствени мач, на своју доживотну брукy и срамоту. Краљ најзад изда Проглас. „Ко год успе да скине мојој кћерки панталоне", објави он, „добиће је за жену". Пошто то није био баш јако изазован трофеј, — Принцеза је већ три пута била венчана приликом ранијих надметања — краљ додаде: „И још, добиће на поклон Магични жарач, чије су моћи и чуда добро знани у краљевству!" „Стари почиње да ради наопако", жалио се један Витез озлојеђено своме пријатељу слушајући Проглас. „Кад бих имао проклети жарач, кладим се да не бих имао проблема да скинем са ње те ђаволске панталоне!" Али, десило се случајно да је ту немарну опаску чуло некакво гному слично створење, шћућурено наго и длакаво у жбуњу крај пута, и истог момента оно одлучи да украде Магични жарач и задобије лепотицу за себе. Такав један потхват могао је изгледати немогућ и за најхрабрије међу Витезовима, а још више за тако несрећног створа какав је та јадна нага звер са маљавим слабинама; али истина, увек чуднија од фикције била је да је његов отац некада био Краљев Службени чувар Жарача и син је одрастао међу тајним собама Двора препуним мистерија. Замислите зато запрепашћење читавог краљевства када се следећег дана чуварев син појавио, чучећи, го и длакав, пред Краљем и уз роктање и силну гестикулацију објавио своју намеру да реши Принцезу њених панталона и добије награду за себе! „Заиста!" узвикну њен отац. Краљев смех се проломи Палатом и придружише му се сви Витезови и Даме, праснувши у праву вриску. „Доведите одмах моју кћерку!" грмну Краљ усхићен пред забавним спектаклом. Принцеза забављена, али истовремено и помало уплашена чудним човечуљком, коракну стидљиво напред, њени златни бокови блистају под јарким бљеском Палате. Чуварев син хитро подигне Магични жарач, управи ка Принцези и — ПУФ! — златне панталоне падоше — ПАФ! — на под Палате. „Ох" и „ах" чуђења и дивљења прхнуше одједном из гомиле племића који су присуствовали овом изузетном догађају. Румена, дрхтећи, Принцеза нестрпљиво дохвати Магични жарач и пољуби га — ЦМОК! — наочит Витез у бљештавом белом и маринско плавом оклопу стаде пред њу, пушећи лулу. Извуче свој мач и убије Чуваревог сина. Тада, смешећи се деви са сроженим златним панталонама, враћа свој мач у корице, истресе пепео из луле и клекне пред Краља. „Ваше Величанство", рече, „убио сам чудовиште и спасао вашу кћерку." „Не, никако", одговори Краљ суморно. „Начинили сте је чудовицом. Пољуби ову будалу драга моја!" „Не, молим вас!", цвилео је Витез. „Станите!"

*
* *

„Погледај Карен, погледај! Види шта сам нашла! Шта мислиш, можемо ли то узети? То није опасно, зар не; мислим, шта бисмо друго — ? Баш је леп и могу га изрибати од рђе и — ? „Карен погледа жарач у трави, слегне раменима, насмеши се у знак сагласности и окрене да би се низ падину спустила до чамца, који се беласа између дрвећа доле на крају стазе. „Карен — ? Можеш ли молим те — ?" Карен се окреће, пиљећи подругљиво у своју сестру, главе нагнуте у страну — затим се насмеје дубоким грленим гласом, слично гргљању, враћа се и узима жарач, чисти га руком од инсеката. Њена сестра, одушевљена, пође да га узме, али Карен гракне поново, задржи га, носи доле до њиховог чамца. Ту га пере у језерској води, трљајући га песком. Суши га хаљином. „Немој да упрљаш хаљину, Карен! Још је од рђе. Очистићемо га када стигнемо кући." Карен га за тренутак држи између њих две пре но што га баци у чамац и обе се при томе осмехују. Још увек влажан, он се блиста, искрећи се од капљица дугиних боја на јарком сунцу.

*
* *

Високи мушкарац смирено стаје пред њу, пушећи лулу, с једном руком у џепу свог маринско плавог сакоа. Поред сакоа, на себи има белу мајицу са рол-крагном. Девојка у златним панталонама га љуби од главе до пете. Ништа се не догађа. Једино горки укус узалудности у устима. Нешто није у реду. „Карен!" Карен се смеје дубоким грленим гласом, затим зграби мушкарца и подигне своју сукњу. „Не, Карен! Молим те!", виче он смејући се. „Стани!" ПАФ! Испод сукње Карен вади жарач од кованог гвожђа, дугачак и танак са компликовано израђеном дршком. „Диван је, Карен!" узвикује њена сестра и посеже за њим. Карен зарежи поново, држи га између њих две за тренутак и у том се обе насмеју. Жарач светлуца на сунцу, изврсна успомена на један диван дан.

*
* *

Залив је убрзо поново миран, сребрне рибице и вилин коњици су се вратили и само слаби шум близу обале код водом натопљених балвана подсећа на недавно ремећење мира. Чамац је већ одмакао на језеро, док нам се крмом окренут све више удаљује. Породица која је уредила ово

острво не зна да су девојке биле на њему, нити би их зачудило да чују за то. Заправо, уз онај осећај блаженства својствен богатима, они су вероватно пре свега заборавили зашто су све то и подигли на том острву или шта су све поседовали, а што је требало да их заокупи, да проћердају силно време бирајући овај или онај предмет како би декорисали нове освојене просторе или да би учинили ствари које би обично требало учинити, бирајући овај или онај гвоздени жарач, на пример. Чамац се скоро изгубио са видика, заправо толико је удаљен да није више могуће видети његове путнике, чак ни избројати колико их има — тек нејасна мрља међу сјајним одбљесцима залазећег сунца. Језеро је мирно. Овде, неколико сенки се издужује, жаба умире, чудно створење лежи убијено, птица пева.

С енглеског
Бранислав КОВАЧЕВИЋ

Роберт КУВЕР

ДВЕ ПЕСМЕ

ОН. ОН. ПУСТИЛА МЛЕКО

Земља је јаЈе, бЛесне
у праШини и каже: ту сам,
ту
Свака ме реч
под воду, уста ми одШкРине (ГутАм,
копним) Пре вечери не хвалим
дан, не зачињем брЗалице
док не истекну пешчане
плочице
А под
ћуВиком дреМам, поСиСам
брЛог Крај махоВине ходам и сенку
не скривам ПоПнеш ли на прсте, виРнеш ли
изнад очИју: башкари
млечна жила,
облаци
ОбуЋару, остани
при циПеЛама ШкљоЦају отровни
зуби женке, пада нам
шаПа на раме
Дођи,
не каЗуј се Не можеш
шчеПати за рогове, чеШКати
зупчасти јеЗик и речи: овде расту
малиНе, овде је
сенка
Нећу да додирнем,
нећу да виДим Као длаком

о дЛан: исецКали на
коцкице, јевтино
нуде
УзМиТе све, не дам,
што немам Кад
задРХти пета, диСајно
црево препоЛови ме У
соби, нас неКолико
озноја(д)них Речи,
сЛогови
ОстаВила, саме
и јалОве
Пишем се, б-
ише ме

ЈЕДРЕЊАЦИ, ПАРОБРОДИ

У неКој зеМЉи: *далеКо,*
даЛЕКо одавде *БогОви су*
пРесНи, у лист дуВана *увију се:*
пушимо, пасји *синови ЦеДиМо*
сНове *ПРиђе ми дете,*
ошАМари *сенком*
палме ВесЛајмо, браћо: *пали*
моторе *УглаВило осТРво у*
зеницу, *никако на* *пуЧиНи*
да пРоцВета *А пуста,*
пУста је *маГаза* *бРода,*
гризу се пацОви *На катАрку*
кад тиЧуРина заседне, *кад*
заЦвРкућемо *(Копно, копнО):*
пРаШину баци *у* *очи,*
кроз уста уЛети *и трбУХ*
нам јечи *(оп, но)* *Никад*
нећемо УМрети, *вечерас*
ЦвеТају ливаде *По теМену,*
покошеном *ВоШтану*
ружу никад миРисали: *је ли*
свет *ружиЧаста* *пантљика*
што *блешти* *изнад*
очИју *ГлеДали*
своја изноШена *лица,*
клинасте речи *Под реБРа*
Мој оЧај, добРи *дУх*
у устИма *Да шаПуЋем, никад*
реч *гЛасно* *изговОрим:*

заШто лица парими
у небеСком лонцу,
зашТо ПрЖимо на сУнцу Добри
душе, паЦове:
пошаљи кишу, траВуљине
што шире нам очи, низ леђа
цеде маст НикАд,
здРобити
гРуду земље,
обеЋану Чупам
циГерИцу, у кРви:
она таМни
На длану

Иван НЕГРИШОРАЦ

АУРА

Онај дио ваздуха
на један сантиметар око твоје коже
садржи у себи читав језик,
према ком се сваки људски говор
чини као комад разлупане вазе,
који својим бридовима обликује свијет
у безглавој жудњи за цјелином,
у напору да своме сјећању да
снагу спознаје, тежину битка . . .

Онај дио ваздуха
на један сантиметар око твоје коже
као океан се протеже и зијева,
од праха, до њуха —
вријеме расуто по путу
од руже до њеног мириса —
скровиште из којег творац укрита
невидљиво са истинитим,
сјечиво са уснама
и ватру са тишином;
плутајући тим пространством родности,
утискујући сув и врео печат судбине
по сапима свог сна —
ја знам
да нема звијезда толико далеких
нити брда тако непровидних,
нема октобра толико издашног
ни априла тако узнемирујућег —
као што је овај дио ваздуха

на један сантиметар око твоје коже,
као у њему што расту,
веће и од властите неспојивости,
моја жудња
твоја тајна . . .

Жељко ГРАХОВАЦ

ТРИ ПЈЕСМЕ

БЕЗУМНИ БАРД

Оцвала глава,
жвала првокласна.
Споменичко мјесто,
знаност тер умјетност.
И слине безумља
пред одром пријатеља.
Славље, који још живи,
жваче, курва се с ђаволом.
Бард, не да се.

ПИСАРИ

Прије, послије: узалудна храброст.
Храброст?
Шкрипање кредe по оцвалој плочи,
ријечи за смијешак, за гњев.
Чин који пролази
добротом моћних,
занесен и оптужен.
Без завјеса повијести:
с прстима
прашњавим од листања
премногих прогласа.

ДНЕВНО ОРУБЕ

Склупчан у неизвјесности
ипак увијек и ипак.
Борбени старац
пред Великим Вратима
само зна ту службу
која коље.
То је неизвјесност сваког
предчина. *То је.*
Управља и одређује
големом устрајношћу.
Небо одјекује *Небо захвално*
прима *занат*
вјешања *њихања.*

Иван БАУМАН

ЕСЕЈ О СВАКИДАШЊИЦИ

Уредништво Летописа *позвало је известан број аутора да учествују у часописном пројекту намењенмо оном есеју који, у трагу монтењске слободе промишља, покушава да прозре и забележи појаве непосредне свакидашњице. Реч је, дакле, не о неком ускоспецијалистичком, тзв. стручном, или научном огледу, него о есејистичком захвату који непосредовано, мимо феномена уметности или само уз помоћ тих феномена, настоји да домаши „предметну", „пресну" стварност.*

У овој свесци објављујемо огледе који су нам пристигли.

КИП ДОМОВИНЕ ЛЕТА 198* . . . ИТАКОДАЉЕ

Драги Бошко,

љубазном позиву Летописа Матице српске одговарам у форми писма Теби, главном уреднику; и наши су се стари знали дописивати на начин да нису бринули тек своје приватне бриге, иако је то увијек било и одувијек јест — сигурније. У својим су писмима тако осликавали и своје вријеме и људе и односе у њему, морања и сноморице својих савременика. Ипак, мени је, иманентно стилу и некој опћој себичности наших дана, бринути понајприје о својој властитој слици: да је узмогнем поднијети у огледалу. Тај нам људски чин није више одгађати!

Твоје је писмо приспјело у просторије нашега књижевничког Друштва на Тргу Републике, позив на судјеловање у пројекту једне новосадске редакције (давне везе, дивне, плодоносне везе!) да се напише есеј који ће забиљежити

„појаве непосредне свакодневице", на трагу „монтењевске слободе промишљања". Допусти ми, молим Те, да наведем још једну твоју реченицу из писма, о њој каним и наставити. „Реч је, дакле, не о неком ускоспецијалистичком тзв. стручном, или научном огледу, него о оном есејистичком захвату који непосредно, мимо феномена уметности или само уз помоћ тих феномена, покушава да домаши ‚пресну' стварност."

Ех, сад: „пресна" стварност?! Нисам ли то ја, међу многима, покушао заклонити себе од те стварности, није ли ми у њој све и кухано и варено, ништа пријесно, тако да је подоста тога већ и прозукло? Требао бих, можда, слиједећи дијалектичку непобитност о сталној промјени свега, у марксистичкој критици, ако не свега, а оно макар којечега постојећег, држећи се, дакле, крлежијанске идеје о антибарбарској визији живљења или оне титоистичке о томе да ништа није толико свето да се не би могло замијенити бољим — понешто искухати поново! Прокухати непрокухано, а просути прекухано, оно већ скисало и баздеће, не јести у толиким количинама оно недокухано, „пресно", е смо се од тога већ надули до пуцања. Макар подгријати охлађено, на страну гурнуто, а пријало би, не бавити се тек тиме да оно превруће, нетом варено, не дотичемо, не околишати толико да се не опечемо . . .

Ти, драги Бошко, говориш међутим баш о „пресној" стварности, дакле о „сировој", бумо рекли, у могућој семантици такођер о „примитивној", „грубој" стварности. „Недотепеној", как би рекли стари и поштени мајстори влашковуличански, ту в Загребу, љути на све дотепенце, кај су им, рекли би они, „все так растепли да ни враг веч не би збрал и сложил как је ред и как бити мора! Пардон, как требало би бити било, просим их фино, так!" Но, пак и ја сем тукај дотепенец, па сем морти бу болше него ситноградјанска логика, „видел далине меглене и калне" и в њими јалне влашковуличанце кај фуртинавек кукају на дотепенце, а некај си болшега себи нигдар нису знали збирати. Но, дакле, која би то било так пресно, просим лепо, так сирове, примитивно, ак то не би бити било управ то: влашковуличанска логика кај омастила је галге и превеч в хишторије? Иначе се пресно, и спресани богмеч, так примитивно возимо в трамваје, кај нас так возију а ни да би пардон рекли, кај нас так пресно и все попрек псују, все повсуд, пак и в шпецераје, ак икај зуцнемо кај је в штири днев пет крат поскупило . . . Је, гдо нам је крив че нимамо пенез?! А тулке је милијардеров в тем шоцијализме! Так пресних, сирових, дилетантоф и примитивцоф, прави „примитивизем и ренесанса", ампак вечма примитивизем, кај није? Так нам,

да простиш, згледију и вулице, и Прашка и Влашка, и страњска и нашка, кај су пуне дрека и папиров че ветер их змотавле: кај то је не „пресна стварност"? А как нам је дома, при хижи? Гдо хиже има, а гдо нема, при газдарице се скутрил, и мисел и реч, какти куса реп је подвил и гледи да му з офуцане фасаде или з ганька некај не опадне на главу. А газдарице, тусте флундраче, те су и по десет станова нашлихтале з радники, штуденти и селаки, а своју си рит пак в државнем стану грију, и в хотелима на маре ностру. Кај? Но, но, кај је не видети как шоцијални проблем је не педесет лет стар, нег богмеч је од денес!

Видиш, драги мој, како би се све зачас могло претворити у журналистичко млатарање за подлистак, а тога је тако много по новинама. Много, много, много ријечи — низашто!? „Што се више има за говорити да се мање мора — творити!" Тако се множе критике, самопроизводе се. А треба је зити вун „из слепога црева Балкана", че није так речено? Је, пак — врит га пиши! Фурт и далше кукњава и пријесно пренемагање, а за леђима всаки некај скривле. Гледа как би кај здимил, как би кај зарадил у фушу. Кај све то није некши фушерај, прав-за-прав? Време фушеров . . .

Међутим, у свом времену, ми говоримо о „монтењевској слободи промишљања", значи о нечем посве индивидуалном, није ли? Јест, али међу нама и Montaigneom је — социјални јаз. Montaigne је живио у свом раскошном дордоњском дворцу, био је економски посве неовисан, а како се није превратнички пачао у „пресну стварност", јер је био мудар човјек (све се ионако превратило, по реду збивања!) — лако му је тако било — бити слободан! Монтењевски промишљати! А тога нема без економске неовисности, без те слободе нема ни једне друге. Замисли Montaignea, онако висока чела и бритке реченице, да се затекао у збиљи у којој свако јутро у шест мора на посао — загребачким трамвајем. Оним „раним метрополитенима" из Ујевића. Па на самоуправни састанак о расподјели (чега оно?), па у ред за лож-уље (буде ли га) па . . . цијели дан тако, с истим тим монтењевским талентом у грудима и у глави, с истом снагом мисли . . .

Montaignevska ми мисао, признајем, малаксава! Све што даље пишем, све више се самоцензурирам! Никад нисам сигуран што смијем рећи јер што год рекао — може бити употребљено против мене! Буквално све! Јер ни није мени, овдје и данас, баш важно што сам рекао, него тко и како интерпретира то што је речено, а све се може интерпретирати онако како некоме одговара да се интерпретира, ако је тај нетко тај час — нетко. Премда је можда нитко и

ништа, тим више сам у опасности, ако је тако. А тако је много већ наречених факиноф и дилетантоф, кај није? Па интерпретирају, е мој Бошко . . .

А што то ја заправо хоћу рећи, а да би ми уопће могло бити опасно? А? Што? Да те, брајко, чујем! Ајд! Изјаснис!

Што хоћу рећи? Што писац уопће може рећи? Али што год да може и хоће, он то хоће, ето, баш — како си и сам казао — монтењевски слободно! С оном неопходном сумњом у све! Сумњам, дакле јесам! Одавно сам такав, откад се јавио онај нерв писања, онај немир који тјера говорити. Ако вјетар пуше, ја хоћу рећи „а је ли баш тако?" Хоћу рећи, „нисте ли чули како је Бог Вјетра кихнуо, ето, зато пуше!" Ха, прехладио се, демократизирао се, изишао из монтењевског дворца у народ па сад ни он нема за грijање, него, ето — кише! А како све што бози направе, тако и то — узрокује вјетар, јер је божје велико, а људско је ситно, схвати! Хоћу рећи: „моћник је пустио вјетар". (А ту, в Загребу, видел сем тројицу как су намах притрчали в ти божји прдец и шњофају: смрди ли превеч лево или пак превеч десно, овисно как тај час ветар пуше! Али — то је већ заиста — пишчева машта!)

Наравно, настала је разлика у зрачним притисцима, зато вјетар пуше, то је пука природна појава или пука друштвена појава, кад је настала друштвена разлика . . . Али то је лекција из физике или из физикологије или из политикологије; гдје је ту простор за монтењевску слободу промишљања? Гдје је могућност илузије, гдје ли узлетиште за оне дивне обмане писања?

Немирење је пишчев једини начин кореспондирања са свијетом јер чим је умирен, чим ни у што више не сумња, узакоњен је и — нема га! И не правим тиме есејистички „pas de double" на сличну Крлежину реченицу, тиме само изражавам своје истинско морање, или је то, тај крајњи индивидуализам — неки општи закон писања? . . . (Не писарења!)

Јер чуј, дуне ли огањ непромишљених, слијепих вјетрова, зачас можемо нестати у ковитлацу и Ти и ја, и Летопис и летописање, и наше домовине и наша телад, и наша телевиђенија (и ине наше иконе) и наше пуко брбљање — све! А за што се тада ухватити? За ту нашу илузију писања? За своју обожавану обману? Тко ту нашу обману претвара у храну у „потхрањивање духова" у мâну! Мáнимо, друже мој, манимо, одмахнимо руком; на вјетрометини смо!

И на тој су ми вјетрометини, ту у загребачкој књижевничкој вукојебини, из неких чудних вјетрова допирали гласи неких продавача неких других, не књижевних обмана,

етикетирајући ме „инокрвцем" („Ина крв", замисли, крв, нож, фашизам, брр!) Јер сам, ево као и сада, радио на једном пројекту Матице српске, тада одовуд једини (што је и видљиво из првог издања малог Југословенског књижевног лексикона). Обмањивачи су обматали обмањиване фразама, због чега све оно? Јест, истина је да сваки мајмун има своје веселье, али што ако притом нас узима као банану? К томе још кад „многа бена има многе бенефиције", тешко се разликују фикције и факти. Они би тада мене најрадије били „укинули декретом" (а и метком, било чим, само због тог, мени и тада и сада дивног чина сурадње, писања, љетописања, илузије о слову . . .) Нади-сепаратизам је страхотно зло, зна сватко тко га је окусио, али ако има ишта горе од њега, то су онда изазивачи и подстрекачи национализма, па онда — трговци тим национализмом. И лешинари који се хране умлаћенима. Неки су, под заставом ударања по национализмима, стали млатити и националне вредноте, с тешким посљедицама — новог потхрањивања национализама. А истинуговорећи људи, супротни ли су, групновласничким интересима, најлашке се „укину декретом"!

Но, ако се нетко и може, Матица се, наравно, не може „укинути декретом", и кад се некоме учини да може, то се, напросто, не укида декретом. Премда је тако најлакше: укаже ли се проблем — укинути га. Покаже ли се болест, болесне мисли, болесне („пресне"?!) идеје — укинути болесника! И онда очекивати да нам наша медицина напредује и стално хвалити себе: ми докторуши, једини смо прави и на закону основани докторуши које имате, укинули смо болесника, то је добро, ако мислите да није — бумо укинули и вас! Но, то онда не бу ишло декретом, али: бу већ некак как бу! Кај не?

Ипак, монтењевску је „слободу промишљања" (ипак!) нама увијек најлакше остварити одемо ли — у прошлост. Да, али! Али, ја свакидање, у својој „непосредној свакодневици", како Ти рече, пролазим туда преко нашег Трга кај стари Загрепчанци га, Горњограђани и Влашковуличанци. фуртинавек зовеју „Јелачић плац", а ми остали — Трг Републике! И та „пресна" (пуна несна) стварност, она је баш ту, и на том Тргу је прошлости, није ли? А јест, кад јест! Не може онда бит а да није! Но, ипак је боље да се, можемо ли, склонимо мало подаље — у хисторију. Али и она је, опет, кад је била садашњост — била и на овоме Тргу. Ајде онда да заједно, Ти, ја и читатељ, прочитамо повијесну Матошеву „пресну свакодневицу"!

*Кип домовине лета 188**

Када се ушепртљише Загрепчани ради онијех грбова на згради државне финанције, зовне усплахирена власт у помоћ војску.

Бијеше то трећи дан буне.

Јутро топло, сунчано. Небом се непомично пружио само један, црн и дугуљаст облачак: мниш е је кроз пукотину модрог плашта небеског прокуљао дим.

— Војска иде, иде војска!

И за тили часак прсне шарена гужва. Одвукала се као пред каком грозовитом истрагом, а на пустом Тргу Јелачићеву остадоше само пиљарички столови и сточићи.

За трен ока забравило врата кућна и дућанска.

Тишина као пред грозном битком!

Мало, а из Бакачеве улице као да шушну лишће, као да пљусну киша — и диже се бахат копита.

— Солдати идеју, бежимо!

— Недем, макар фратри падали!

— Али, Пепица, драга, љублена Пепица . . .

— Недем, Јошкец, недем! Кај ми морејў ови гринтавци? Ја нис ниш крива!

То говори тик до споменика усамљен пар: гурави пиљар Погачић и претила госпа Погачићка, која се уједзирила на свом троношку као у старо мирно доба.

И заруди први ред коњице.

— Пепица, за пет ран Кристушових, смили ми се! Ходи! Бујў те фундали ови мађарски хајуши.

И низ модруљасти се нос поштованог пургара просу вода из очију.

— Али Пепица, драга, љублена Пепица!

— Недем, Јожица, магари најдепши фратри падали.

Тутњи већ и громори: сад ће запљуснути црвени ескадрон.

— Пепица, Јојчек, кај бу з нас!

И честити се пургар здвојно окрене на пети и стане стругати, стругати низ чаршију.

— Фуј те буди, најцек вушиви!

Дрекне и пљуне за њим.

Коњица јој се већ касом сасвијем прикучила.

Тек сада када се осјети сама, напуштена, а мотрећи све јасније и јасније бијесна, блесаста лица и голе ћорде — ухвати бабу грдан страх. Ујело ју нешто дубоко у грудима, кољена јој се куцну, она два-три зуба зацвокотају, а пред очима јој се замагли!

Шћућури се и стане гристи нокте. Учини јој се да ју онај буцмасти официр с игластим брцима гледа пакосно, злурадо.

— Лези, бабо! — дрекну неко.

А она потресена скочи на ноге јуначке и баци као молитвен поглед на сионог Бана: у сунчаном се злату блиста калпак и ментен, а љута му се кривошија у снажној десници као запалила . . .

И у бабиној души сине дан када га је дјевојком овдје гледала с његовим „илерцима".

Уто боцне онај часник свог коња и уз урнебесни хура и смијех прескочи поштовану „товарушицу" опћепознатог пургара Погачића. Земља затутњи, а гуса полети као вијор преко пиљарских клупа и сточића.

*
* *

Послије неколико сати једва нађе поштовани Погачић своју жену.

Прућила се као пањ поред својег троношка. По амазонским јој се грудима просуо лук, першун, воће, салата и крунице различита цвијећа.

Присвенула, сиротица. Чело јој пробијено, а по пожутјелом се лицу ухватио сир од крви као сок од јагоде или вишње.

Небавац Погачић запуца здвојно прстима, удари се трошком по челу, стане Пепицу подизати на ноге и пипати јој срце. Но Пепичино је јуначко срце стало да се мало одмори. И злосрећник отрчи у најближу ракијашницу и баци у кљун читав полић ракије.

Однијели га у болницу Милосрдне браће.

И њу и њега закопаше кришом — кришом, драги читаоче, кришом . . .

Јеси ли, можда, уочио сјајни Матошев импресионизам: „заруди коњица" „прсне шарена гужва"?! . . . Е, мајстор је мајстор! Замијетио си, свакако, јуначку смрт припросте и напрасне, малтене „пресне" наше врле госпе Погачићке? (Гдје су наше феминаче, новиначе и пјесникуше које брину о женскињах: ево им красна примјера! Сви мужи — ништ; баба је спасила част нације! И Матошеву новелу!)

Повијест се иначе, кажу, понавља, али ова се новелета не би могла поновити, јер одмах након ослобођења Загреба (града с разлогом хероја, јунака наиме; многи су потомци госпе Погачићке овдје што изгинули што убијени, нарочито у усташким казаматима — „кришом, драги читаоче, кришом") онај „сиони бан", у кога је наша пиљарица „молитвено" гледала сјећајући га се с његовим илирцима — уклоњен је. Да, али! Али кад је оно било седамдесет и прве, (или друге?) маса је (маспок, покрет масе) на Тргу Републике пјевала: „Устани бане, Хрватска те зове, зове, устани бане Јелачићу"! Дакле, бан је, иако декретом отклоњен, тада био ту. Зазивана је прошлост! Зазивани су и изазивачи те прошлости, тада; милиција је коначно све то средила, али остало је једно питање, у „монтењевски слободној" итакодаље: јесу ли уклоњени узроци због којих је та маса тада изашла на Трг? Није то једино питање, наравно. Нпр.: што је с подстрекивачима и манипулаторима те масе, тада, има ли их и сада тамо откуд би опет најрадије манипулирали масом? . . . Није ни то све, наравно, у монтењевској слободи промишљања има још питања. Једно сам поставио недавно (лета господњег 1984.) с делегатске говорнице старограде загребачке вијећнице, а оно гласи: „Кад ћемо на Тргу Републике имати споменик Републици? Можда је 1985, четрдесета обљетница републиканства и побједе социјалистичке револуције, пригода, додао сам. (У новинама

је сутрадан писало: иза оне двојице-тројице уводних, чији је материјал обилније цитиран: „У дискусији су још судјеловали", па онда сви ми дискутанти, именом и презименом, без навода о чему је тко говорио: папир, тј. несташица, итакодаље . . . Разумијемо то!)

Питао сам још и раније, као главни и одговорни уредник једног делегатског информативног гласила, једног одговорног друга, кад ће, мислим: уређење Трга Републике? Када „друштвени и материјални увјети", „у оквиру општих и посебних планско-финанцијских докумената", „имајући дугорочно у виду . . .", не знам већ, цитирам те тешко памтљиве фразе напамет, али углавном: то! И такодаље! А што би ми човјек и рекао?! То се годинама одлаже! (Можда „маспоковска" маса не би ни пјевала банске будинице да је бан остао тамо гдје је и био, скупа са својим повијесним заслугама за царевину и заблудама за свој народ, не би напросто било повода да му се пјева „устани"!?)

У сваком случају, проблеми се не „укидају" ни зачас, ни лако, ни преко ноћи, ни декретом, а људско повјерење и стрпљење је . . . Јест, нужно и, разумије се — има своје границе. Гледати нам је књижевно: није сватко Матош, али сватко наће своју бабу! А сваки летописац своје „љето". Премда, ето, многа су љета утонула у хисторију „кришом", изостала у аноними и незнању: данашњим летописцима остаје или повијест или незанимљива „непосредна свакодневица", књижевно врло јалова, то јест: слабо матошевска.

Било како било, тај је несретни бан срушен (однешен, што ли?) зачас, а четрдесет је година требало да се умјесто њега ту — не појави ништа! Божићно-новогодишња јелка, па се уклони, она је ту привремено, затим дрвени подиј за пригодне говоре или слично, те за тамбурања (прво кад је Дан ослобођења, друго за сајам фолклора, али подиј је, рационализира се — исти) затим рингишпаљ, кад је оно било да се на Тргу забављају дјеца (да бу весело!) па је и то однешено, па онда оних неколико клупа лани и два-три зидића напуњена земљом и цвијећем, а рупља их је одмах испунила и отпацима, смећем, па је и то тек привремено стајало тамо . . . укратко: имамо празан Трг! „А витар пуше", пива пивац у забавној емисији. „А витар пуше", „затим ратови, говори глад, а онда опет забавна глазба", (оп. цит. Славичек, не кажи славујчек!) па тако: мало вијести, мало глазба, „онда опет револуције, говори" . . . повијести, збивања (Бан је контрареволуционар прошлостољетне четрдесет и осме, а Montaigne, велики противник „уличних револуција"; млађарија се с трга разбјежала пред пендрецима: „куда који, мили моји" и тако то, и тако даље . . . А што је с

њима сад? Јесу ли се „конструктивно укључили", има ли за све њих радних мјеста, како је с „прихватом повратника" . . . итомеслично: „пресна" стварност, кај није?) Опет у прошлост!

Ето, и Крлежа, Загрепчанец, премда никада пургер, иако је из грађанског слоја изникао, често је заранњао у прошлост, нарочито у ону интимну, његову, особну: дом у Прилазу, „стара каптолска школа", бака Горичанец . . . Почесто се у својим дневничким записцима „враћа" и на Трг бана Јелачића. За усташке страховладе, међутим, то зна бити врло опасно. Склонио се стога у лудницу, ону у Врапчу, на западном дијелу града, верificiрану као умоболницу, док су с фашистичких страна ендехазијску умоболност такођер верificирали „с највећим сином домовине" на челу, како се клицало тој начелној суманутости, презиваној Павелић. (Иначе сам срео најмање тројицу врсних и заслужних људи истог презимена, једног недавно у дипломатијама, именом Душан, пошто смо повјеровали да је умоболност тих значења занавијек прошла, пошто смо повјеровали, дакле!)

Већ давно прошле 1913. године (његове истинске гòдине!) Крлежа води младалачки надахнуту полемику с неким језуитом (његов омиљени медиј за полемике!) којега је упознао, каже, случајно: „нашао се до мене у трамвајским приколицама један језуит у сутани који ми се обратио — како би дошао на Трг бана Јелачића?". Отишавши потом с њим на вечеру у „Коло" (Крлежин избор, али само за вечеру!) „патра сам очито импресионирао", записује даље, наводећи дуге тираде своје политичке есејистике (његова истинска вокација!) с „бројним познатим и непознатим детаљима закулисне политике, од Фридјунгова процеса до атентата на комесара Цивања и на бана Шкрлца па све то југославенске тријалистичке ‚опасности' . . . у оно вријеме, јесени Тринаесте, свакако политички неуравнотеженим, да, управо луцкастим прогнозама. . ." које су, наравно, in ultima linea, имале, ма колико луцкасте, посве луде или пак реалне — многе везе и с овим Тргом (примјећујеш ли можда и овдашњу и свехисторијску блискост ријечи „луде" и „реалне"?). Затим ће у Крлеже услиједити у истој манири, „јутрос ведро, сунчано", затим, нешто даље, „свјежа, хладна јутарња акустика", а затим „послијеподневна расвјета, сунчана, тиха", па затим „касно предвечерје с изванредно добро инсцениранom тамнозеленкастом расвјетом", па затим, у бројним варијантама, „кише" и „магле", увијек опис неке небеске или пејзажне кулисе, а све скупа рјечитошћу илуминирана театарска кулиса, сав град (његова истинска лирска инсценација!).

Као „двојник свога другог, ‚Себе'", на граници јаве и сна, 11. 1. 1943. записује како сједи у Градској кавани, која је и данас Градска кавана, посљедња кавана у Граду, тужно офуцана, „с неким човјеком за кога не знам тко је ни како се зове, али ми је познато да је врховни државни одвјетник и да за њега нема никакве тајне. Неугодан господин који према томе и мене води у строгој евиденцији." У тој и таквој атмосфери Крлежа описује два спровода. „Из Јуришићеве, у смјеру Јелачићевога трга, долази спровод" (...) „А тамо низ каптолски брежуљак, од Бакачеве куле ваља се један други спровод у смјеру Јелачићевог трга и те се двије црне ријеке сливају у једну вијугаву змијурину. То су два опасна спровода! То су спроводи крвне освете, један спровод ради другоме о глави и само чекају прилику да се дохвате као двије змијурине, двије претпотопне немани, два удава, то су спроводи без властитог лица и идентитета, кад се не зна зашто је тко од њих погинуо, па ту трупла носе мрки и љути погребници као барјаке, то су наши домаћи, глупи филистарски спроводи памети и морала који се крећу овом земљом од памтивијека."

Ту се поновно можда можемо присјетити оне блискости ријечи „луде" и „реалне", а Крлежа компонира даље: „Господинска друштва ‚Хрватске змајеве'", затим „детаље Стипиног спровода" (мисли на Радића, данашњи разни Стипи нису још у инсценацији). „Стипин спровод кретао се у источном смјеру спрам Палмотићеве", све те „троме масе годинама се крећу око наших срамота од споменика (ето — ту смо!), „ту се ваљају огромне погребне поворке свих наших домаћих повампирених глупости." Је ли то вријеме заиста посве прошлост? Није ли се „повампирена глупост" одјенула у друге и другачије хаље, а с истим закрабуљеним лицем, а можда је и хаље задржала исте, чак! Или је безлика? Крлежа, очито симболно, записује свој сан: „На тренутак примијетио сам да нема ни људских глава. Све саме ноге. Поворка, бескрајно дуга поворка ногу, управо панталона и ципела пролазе, промичу и нестају." Дакле ипак — нестају? Али, то је био сан! „У сну је све било неизрециво тихо. Ни музике ни коња." Ништа на јави? Или, ипак? „То је, сасвим сигурно нека личност из А. Г. М-ове новелете ‚За новим богом', то јест не, не, то је онај господин врховни државни одвјетник из Градске каване који о мени знаде све и шта ми вриједи што се кријем, ипак ће ме ухапсити." Да, то је заправо то. Увијек то, заправо! Заправо увијек ту! Све заправо — увијек тако. И увијек и стопут у овим записцима апострофирани А. Г. М. као неки стожер хрватске књижевне — истине. А на Тргу ситуације су посве балканезе, морлачке, иако је Јелачић-плац географски тобо-

же у „еуропском простору" како би рекли миљеници онизијех спровода из Крлежина дневника.

Глупо, мој Бошко, глупо се осјећам, и док ово пишем. Што је ту сан, што јава, што описано, што исањано? У међувремену, док Ти довршавам ово писмо, у Сплиту неки млади дрипци (тко их је научио, од кога су чули, тко их је одгајао и како у ових четрдесетак соц-година, у што то они вјерују, ако у ишта уопће вјерују, осим у пуну политицу?) пјевају „другу Тити фићу, а мерцедес Анти Павелићу". У Книну се истовремено ори четничка, у Кључу алаховска(?). У Цетињу . . . Нису дакле ипак нити мало фиктивни они Fritzovi спроводи на Јелачић-плацу. Уосталом, ево истините згоде, прошле суботе:

Нека старица, видљиво пијана (замисли — пијана старица на Тргу!) врти се међу пролазницима те бали и кријешти „Устани бане . . ." Около млаћарија, то је најфреквентније мјесто, „под сатом", нетко чека њега, нетко њу, нетко фантомске загребачке трамваје, а на старицу се и на њезину супијану будницу нитко ни не обазире. Тко да шљиви бабуканере, фосиле: нек дају клопу и лову и нек се торњају у три материне, ти јебени старци — младост има свој став! Нигдје службеног лица, ни онога Крлежина господина, предвечерје, вељача (маглено, сиво према кулиси Медведнице . . . те могуће крлежијанске сценографске ефекте да ни не спомињемо!). И кад се накријештала и наслинила, и кад се ништа није догодило — старица стане (престане се вртјети у свом замишљеном колу) и наједном зарида горко. Груну јој сузе низ образе. Низ јадне старачке боре. У тај час — она и оде, погнута, убрзано, као да се свега одједном застидјела. Можда се бројне несане ноћи та тужна старица спремала на овај суманути и храбри акт, а оно — нитко је није ни погледао, а некмоли да би је ухапсило! А зазивала је — што? Мртваца, дух своје младости?

Је ли и она док је била млада, или већ око својих педесетих (та заиста је стара, та јадница, колика јој је пензија, што једе, тко јој помаже да се пресвуче . . .) је ли била у оној маси овдје на Тргу када је, пише *Вјесник*, преко цијеле прве странице, 11. свибња, „три дана након ослобођења 100.000 Загрепчана манифестирало на величанственом митингу своју љубав према народноослободилачком покрету" — читам у монографији *Слободни Загреб*. Гледам на величанственој фотографији ту масу свијета (до дубоко у Гајеву улицу, стотине их по крововима, по прозорима, по канделабрима и на једном камиону у тој ријеци људи). „Нова Југославија није створена за зеленим столом, него у четверогодишњим мукама и патњама свих на-

ших народа" — монографија *Тито — живот и рад* (Т. Стојановића и Д. Марковића) везује Титове ријечи уз тај стотисућни meeting на овом Тргу, али Јосип Броз, надмудар, какав је био, свој је први рођендан послије побједе над фашизмом заиста прославио у Загребу (25. 5. 1945), међутим, знаменити је говор одржао не на овом, него на Марков тргу, на Горњем граду, тамо гдје су мужи, кајкавски и домâчи, з Матијашем Гупцем на челу, спелавали некши свој „кип домовине", другачејши и посве другач...

Међутим, Матош алудира на *Кип домовине ву почетку лета 188**. Аутор је Павао Штос (Stoos) један од оних илираца из Погачићкина „као молитвена" погледа — погрешно, у бана! (Али, народ мора у нешто гледати, у некога, имати некакав оријентир, кај?) У његовом је *Кипу домовине* („Кип" је „слика") „Хрватска, персонифицирана у одрпану и оронулу тужну жену, нариче над јадним својим стањем. Пјесма је ганутљива, али претјерано наивна..." Наравно, кај нег наивна! (Оп. цит. Сламниг: *Антологија хрватске поезије од Качића Миошића до Матоша*). У једној драгој пјесми, *Позиву у илирско коло*, тај „илерец", ту на тем Тргу в Загребу, поје:

„Србљи, амо руке ваше,
Нек се мрзост сва укине,
Опће јер је благо наше
Језик једне дједовине"

итакодаље (позива у илирско коло и све друге славенске народе, набраја их „и ви Крањци", „Херцеговци, соколови", „и ви браћо Црногорци" и тако редом, што је послије, бољи пјесник од будничара Штоса, и у бољим околностима, Бранко Радичевић, такођер опјевао, на посве исти мотив и с готово истоветним епитетима.

Јест, многи се уклањају у прошлост и тамо изналазе штошта и данас тако блиско и читко. (Није ли и Иван Аралица, данас прво перо хрватске прозе, писац андрићевске снаге и дубине, најблискије проговорио из прошлости?) А у прошлости је, заиста, штошта тога занимљива. Рецимо парола „братство и јединство". Данашњи неки тако кажу понекад како је „братство и јединство" новијег датума, али, та књижевно слабо, а хисторијски још слабије знајућа чељад не знају што је у 15. стољећу записано у статуту Пољичке Републике. Никола Милићевић преноси то у својој пјесми *Статута капитул 88.* (Занимљиво: баш осамдесет осми, оп. цит. циклус *Повијест, Неповрат,* „Напријед", Загреб, 1984, тај капитул, тј. глава статута није litentia poetica, него повијесна чињеница!)

Бели и жути знак на сивом, 1966.

ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ МИЛИВОЈА НИКОЛАЈЕВИЋА

Драматична растрзаност, 1980/81.

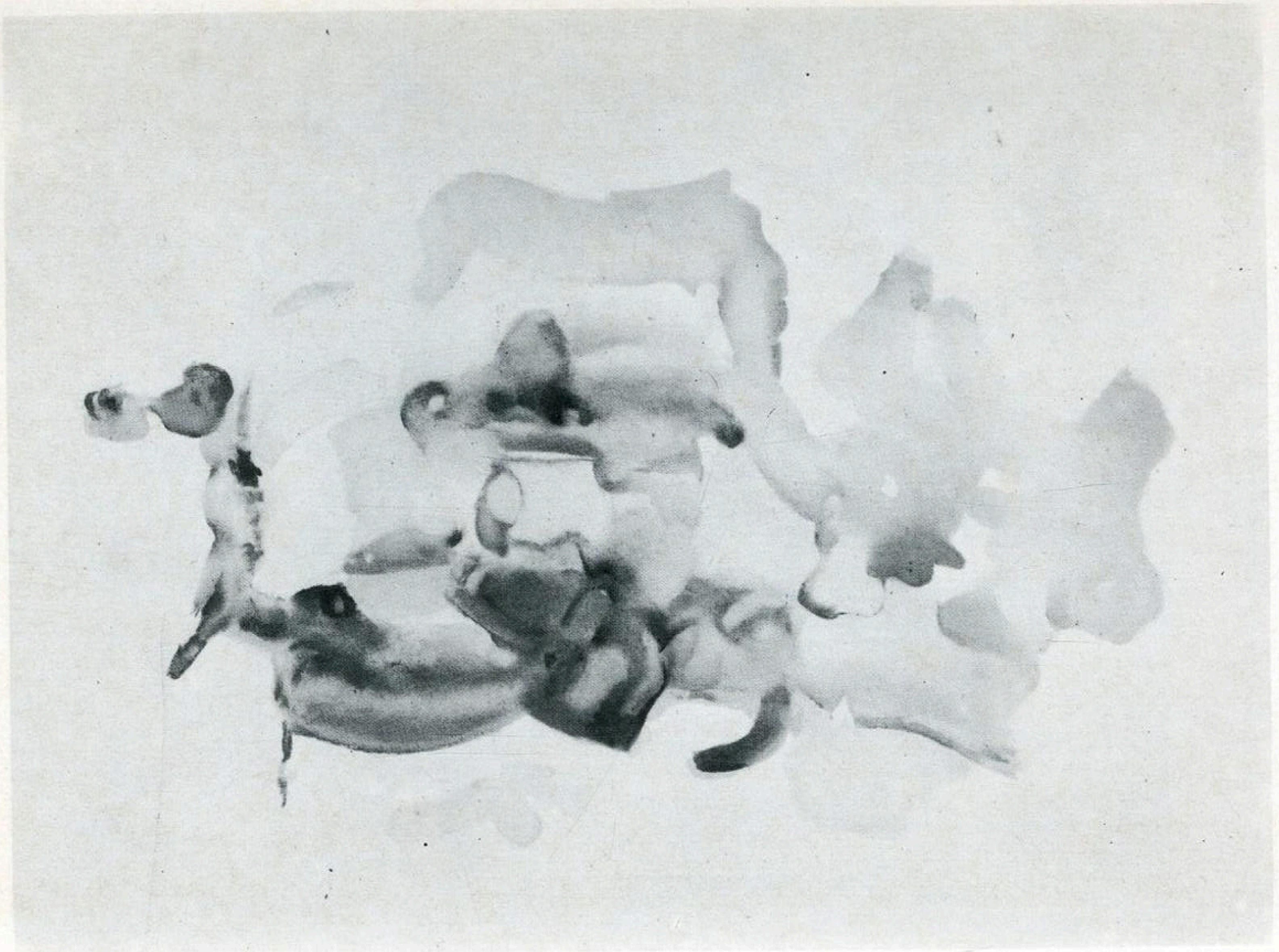

Устрава визија у ведрини, 1982.

Појава и њено зрачење, 1981.

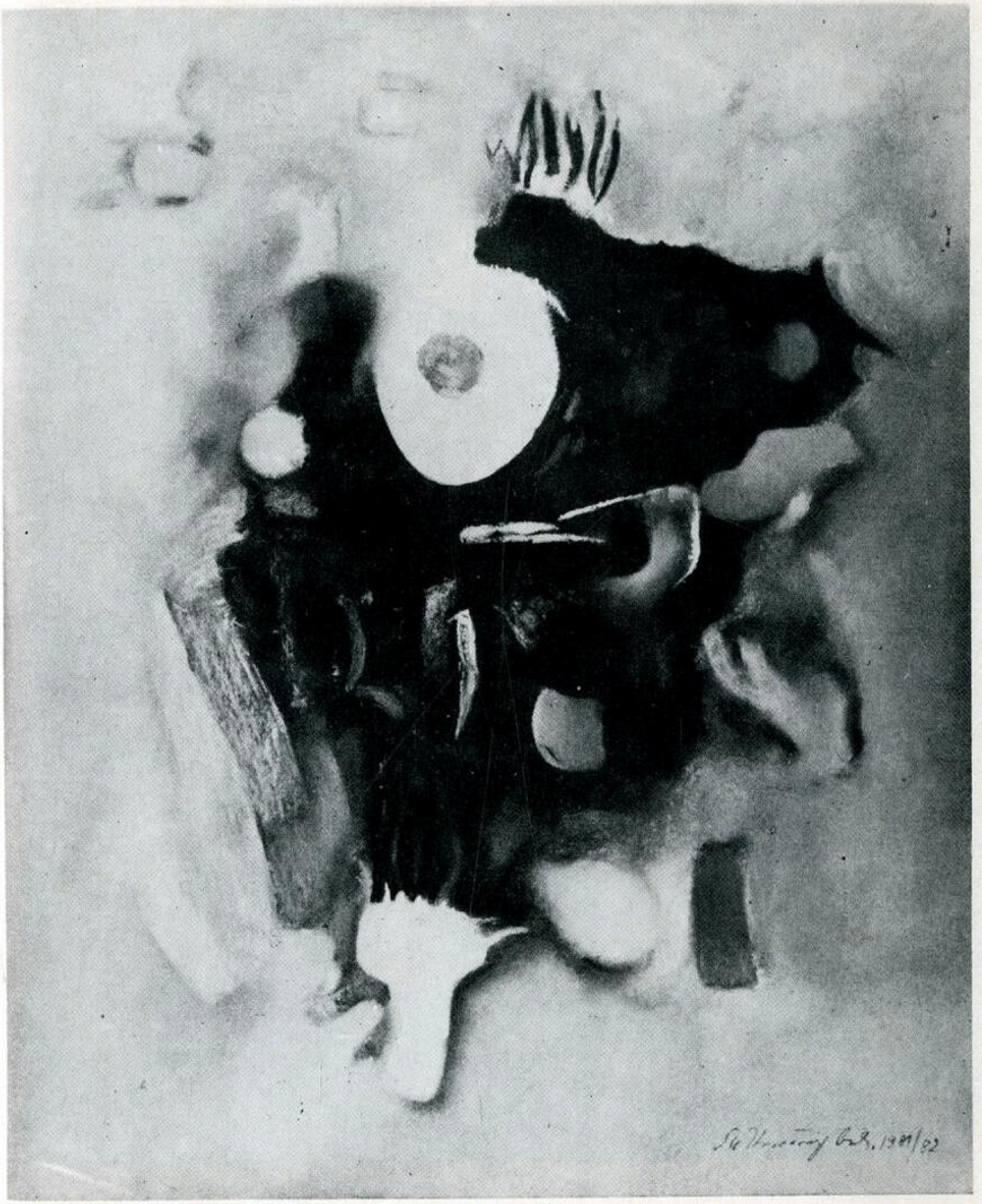

Светло језгро и његова пратња, 1981/82.

Светла појава у простору, 1974.

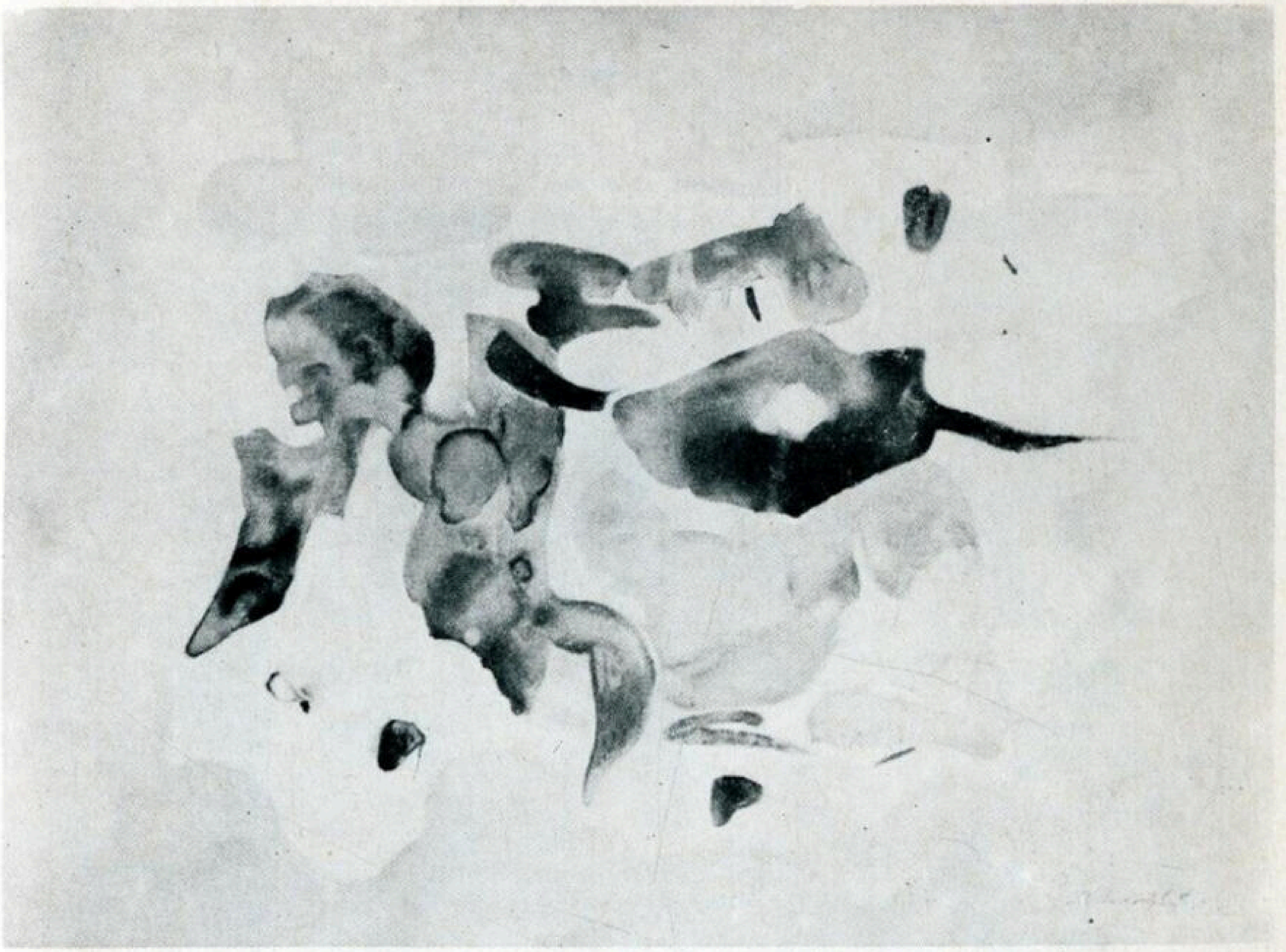

Пловидба ведрином, 1981/82.

Збивања у кружном кретању, 1981/82.

ЛМС 4/85.

СТАТУТА КАПИТУЛ 88.

Ва име божје, амен.
Дана шестога, мисеца коловоза,
лита господинова 1476.
Почтована општина пољичка
са свом властелом и дидићима
и свим пуком,
скупно и договорно
узаконише и установише:
да никтор у Пољицих
не има насиља ни раздора чинити,
да свакко има своје право
и да своје тражи по закону.
И још'е почтовани властели и дидићи
са свим пуком
вирами и душами одлучише
да се сви тврдо и постојано обвежу
„на склад и на мир
и брацтво и јединство,
како је свагда било" (. . .)

Итакодаље! Дакле, „брацтво и јединство — како је свагда било"! Свагда! И прије него је унесено у статут пољички, те 1476. Знали смо то, значи, и прије открића Америке, нисмо ли?! Но, кад смо већ узели у руке Милићевићев *Непо-врат,* вратимо се ипак, с њим у руци, на Трг Републике:

ТРГ У СВЈЕТЛОСТИ

Стојим тако на Тргу Републике
ја, републиканац још од дједова,
стојим и гледам и можда сањам
неке чудне краљевине
изгубљене у дну времена,
у магли коју не видим.
Сањам нека краљевства сна
и дворове бјелине.
А голубови тако мирно слијећу
на пространу и чисту плоху овог трга
док дан неуморно носи
у благодарности свог сјаја
голубове и људе и снове
с краљевствима и републикама,
с далеким отоцима и облацима
и кулама и торњевима.
Тај дан од сна и свјетлости

пун свечане бјелине
што се тако краљевски наднио
над овим пространим тргом.

Куле од сна, добри мој Бошко, куле од карата или камене куле, све су оне људске играчке, као и споменици, као и споменари... Тамо у мојим Конавлима, она Сокол-кула, мјесто јунаштва, бројних опјеваних погибија мојих земљака у рвању с отоманском немани, сада је пуна ситна биља што је изнашло свој скроман живот у њеним пукотинама. Радују се, зарivши жилице у иструле људске кости, зракама, сунцу... И кад се наужију зрака и свјетла колико им је дато, нестају, пролазе, а изничу нови, као што пролазе и као што изничу и нове приче и љетописи, и љетописци и есејисти, и њихови есеји, и њихове обмане, и њихове луцидне опаске, а homo ludens мудро, најмудрије — плеше и смије се на осунчану тргу...

Дан и свјетлост — то је истинско краљевство, сав живот. И гле на Тргу, с том „лудом", и с тим замишљеним човјеком, и дијете како се радује свјетлости и сунцу, пије их искрено и чисто, живи! И нека га, нека живи: пред њиме све друго завређује само — шутњу! Без ичега, а са свиме, живи без „патњи и боли", а то је непроцјењиво богатство, над свим краљевствима и над свим републикама заиста; оне би и требале постојати због те радости његова постојања. Једина истинска, ничим надокнадива вриједност управо је то: живјети свој дан, у свјетлости, слободан, на тргу...

Онај тко је, као скроман писац ових редака, већ одлазио „на оне свјетове", већ умирао и видио(!) ужасе непостојања, тај ће се на све остало — и на краљевства и пјесме, и на републике, и на споменике, и на ларму око њих и око нас, и око свега тога — само благо осмијехнути, вјеруј ми! И зато је толико важно „да ниткор... не има насиља и раздора чинити"!

У здрављу се, ако бог да, мој Бошко, Ти и ја видјели!

Твој

Стијепо МИЈОВИЋ КОЧАН

БЛИЗУ КРАЈА

Није далеко ни пô километра у зрачној линији, али је ипак једва разазнатљиво парче копна у које гледам, у ноћи, *тамнија сена као у шупљи зуб ужљебљена између сиво плавичасте омаглице неба и нешто тврђе омаглице мора у истој боји. Ако бих се померио само корак назад, сва три окомита поља која још успевам да разликујем пред собом стопила би се у једино и једнолично. Корак напред, лево или десно, догодило би се слично: упао бих у затварајуће маказе двају чемпреса и тек постигнута, прихватљива разговетност призора ишчезла би у њиховим ружмаринским крошњама (зашто баш ружмаринским?) заједно с неуморним пљускањем подно мене.*

На јужној страни истарске обале, између Медвеје и Мошћеничке Драге, налази се месташце Крај. *Да ли се то упите може назвати рт на чему је Крај кануо — дословце речено — своје име и понеку утварну кућу с црквицом чија је лађа с прамцем на Црес, предгорје у које, ето, обноћ болно и са сузним сврабежом упирем очи, не бих баш тврдоглаво бранио пред знатижељнијим и обавештенијим испитиваньем. Све је то можда варка, али Крај се доиста налази тамо у шта гледам. Премда никакве светлости у њему. Распоређене тако да, под овим углом, замене неко непознато сазвежђе на тавнијем рубу слике, неколико светиљки заправо нису из Краја, или са оног истуренијег дела сени где га замишљам, него обасјавају — повише њега — једино могућни пут који оклевајући води према њему. Укратко, као и да нема знакова о икаквом живом или мртвом насељу, и само ми сопствени превод сећања по дану говори да сам му близу.*

Дешавало нам се, враћајући се у ситне поноћне сате од Ријеке, од пријатељâ, да промашимо подгорску villu при-

моркињу на чијем сад длану почивам и, не опазивши, проминемо чак и сáм Крај. Тек би нас неодређена слутња или, сигурније, друмска ознака с прецртаним именом опоменула да смо прешли одредишну границу и крочили с оне стране, као да смо пред мећавом желели да Крај узмемо за Почетак. Распитивањем и архивским трагањем свакако би се могло тачно утврдити одакле Крају назив, али с положаја с којег се сада не могу маћи а да га не изгубим — „Крај" је по свом пореклу строго изведен: почива у неприметности, *у чињеници да ме ништа не охрабрује да себи, на крају, кажем: близу сам Краја. Ништа сем сећања, у којем нема нимало вечности, иако се на њега позивам дочаравајући вечност и пустињу, као створ који је читајући и пишући смртнији од осталих. И који ни у чему другоме, крај свих крајева и увала, не види прилику да преживи. И умре с прецртаним именом . . .*

Незавршене белешке проналазимо опет на њиховом одсутном крају. Све је готово у њима, али у томе „готовом" још ништа заправо није завршено: отворене пре текста, установљене у отворености текста, могућности су још на броју, чак се и одбачене могу кришом вратити. Све оне заузимају место недостатка у тим белешкама с којима нас оно што им доиста недостаје прогони као жеља. Крај као жеља? Ту су, наиме, противстављене две струје: крај као жеља и крај као престанак жеље. Између та два смисла „краја" почива за мене сва новост једне старе и незавршене белешке о крају (текста, писања, читања?), којој сада, споља, близу Краја, дописујем у облику који циља на крај света, крај књиге (презирући при томе историју оне метафоре која ће увек здруживати свет и књигу), конкретну географију неприметног краја. У наоко техничком питању „докрајчавања" одложени конац белешке ће остати одложен и непознати крај њеног писања неупознат и суочен у мени са све новијим загонеткама које ме вечно заплићу и средиште пустиње помичу увек тамо где сам застао, а њен обод одмичу унедоглед. Има ли тада ичег безнадежнијег од читања сувишних белешки? Попут ове, неупотребљиве у своме тренутку, и о којој себи допуштам да говорим, не дозвољавајући зато њој да се појави, да сем мене заслужи можда још неког стрпљивог читаоца, белешке, тајне, забрањене, завештане унутрашњој ватри књига које је повест заборавила и никада их се људи више неће сетити, белешке са чијим писањем је, уображавам, тражено исто оно што би се очекивало и од њеног читања: одрицање од поседовања, од спољашњих налога и стално окрете према ономе

што још није и што би писање могло бити. Јер, од читања се добија, као и на згаришшима пути, на „нечистим местима" измишљених библиотека, антибиблијски онеспокојавајућим, што и од жеље. Утолико више уколико је умела да се прокријумчари између машина за мучење у кажњеничким програмима људског света, у колонијама господарског субјекта.

Свакојаке су, наиме, теолошке трансплантације окивале идеју текста, прожимале и одређивале његову унутрашњу топографију, испуњавале унапред његов крај (у свим значењима те речи: предео, област, завршетак, руб, поред . . .), чувале га од губитака према правилима политичке и субјективне економије. Текст се тако упризоравао жртвујући своју лакоћу, оптерећујући се увек само једним и непомичним тежиштем. Могућности исказивања су биле изигране. Услови исказивања затворени и суновраћени под оно што се исказује. О промени тих услова није могло бити речи докле год се одобрење за то тражило од ма каквог Вишег Субјекта. Па ипак, захтеви за променом као да су одувек постојали, премда гушени и непризнати, и утолико све већма радикализујући потребу да се разграђују, с више или мање субверзивне снаге, елементи јачајуће метафизичке институционализације књижевности. Отуда се, као од непријатељског, туђег, спољашњег, страховало од покушаја да се говори другчијим језицима у подручју у којем се јаросно и претећи бранило право на одговоре шта је књижевност и шта све сме да буде књижевност. Улези су сејали стрепњу у душама „језуита" божанског циља који оправдава сва средства. Била је то стрепња од оспоравања, од земљотреса у нашем вајкадашњем појму писања и од оштећивања савршене администрације смрти засноване на подвостручаваним истог, на алегоричностима захваљујући којима су „језуити" оправдавали своју неопходност и корисност својих тумачења. Да би се затомиле катастрофе текста, непомично тежиште је држано потопљено у дубинама религиозне филозофије историје. Стога је, према незавршеној белешци, од писања могло да се добије исто што и од жеље једино ако би текст, као тело надувано противсмислом, пловио по површини, остајући по страни, ударајући у смех и пред најстрпљивијим и најпродорнијим интерпретацијама. То је текст без краја, текст нечитан, на чијем клобуку, клобуку отровне гљиве, израста текст о сопственом крају, читани текст, нова и неразврстана гљива о чијим особинама и учинцима на човека још ништа не знамо.

Франц Кафка је једном мислио да тешкоће приликом завршавања неког, чак и кратког текста не потичу од ишчезнућа жара коју стварни садржај записа није успео

до тог тренутка да изазове својим сопственим средствима и преда нашем осећању за крај. Тешкоће искрсавају отуда што кратки текст, чији је крај увек близу, надомак почетка, захтева од писца премного, извесно самозадовољно предавање себи које олакшава да се изиђе на крај, али не и да се изиђе и надише ваздуха. Пред том опасношћу да склизнемо предубоко, која буди у нама неспокојство, склонији смо да побегнемо него да окончамо текст — каже Кафка — и бешумно одахнемо. Како онда завршити? Једино споља, „с рукама које не само што морају да пишу већ од тога не смеју ни да одустану". Да ли су због тога Кафкини текстови остали „незавршени"? Његови незавршени романи и оне приче-фрагменти. И текст његовог дневника настаје као залог понуђен у замену за посустале руке, као прилика за непрекинуто одлагање краја. (Не желимо ли да се никада не заврши оно што смо започели, или бар да опет започнемо што се неким случајем напречац завршило?) Али, ти текстови, ма колико звучало невероватно, имају све оно што им недостаје. Имају можда зато што им недостаје. Имају „крај", јер су близу — бескраја. Неограничени су пре него незавршени. Њихово тежиште је покретљиво, ветропирасто. О томе је сам Кафка нешто знао читајући Хајнриха фон Клајста о писању чијим тежиштима не би управљао машиниста као марионетама.

Књижевност је по природи вампирска. Да би живела, потребно јој је да сише туђу крв, јер своје нема. Не пролазе ли и Кафкини текстови, док говори о писању као аветињском, кроз Клајстов бескрај? Као што и мене овај, паразитирајући на једној незавршеној белешци, спроводи бескрвно и неприметно кроз (Клајстово?) „последње поглавље".

Неизрециво: све нетачности долазе од именовања, зато је *безимено* једино тачно, али неизрециво.

Мишљење које се може преточити у образац и није мишљење. Његова је примењивост већ необориви доказ против његове наводне истинитости. И писати без образаца, читати без образина, али бити увек неко други, варирајући и фрагментујући — одлажући крај, све док нам се не поткраде... Као што је, можда, речено је, најбоља мисао управо она која се не може, и то не због спољашњих ограничења, мислити до краја, тако је и спис који се опире и не жуди да стигне до Последње Тачке најдаље од унапред задатог поретка; и он је дивно, дивље јато речи без господара, без пастира, јато које не *држи* говор, не *узима*

реч, варљива карта морских струја и ветрова. Спис: вечни одломак, не циљајући ни на шта, не закупљујући икакву моћ и тиме продужујући дах *целог* света који пролази.

И одемо ли с медведом, нашим животињским супарником, стиснути између анималног и аномалног, још даље од краја, наилазимо на мученичку драгу . . .

Крајем јула 1983, **М.**

Јовица АЋИН

КАКО ЈЕ МОЈА БАБА МЕСИЛА ХЛЕБ

Начин на који је моја баба на Голији месила хлеб, исти је тамо и данас, а готово да је такав био и пре хиљаду година. То ме подржава у уверењу да није у питању само техника мешења, него да је тај чин и својеврстан говор, много дубљи и слојевитији, него онај којим се служимо, зовући га језиком. Речима се могло обраћати и стоци, али у говору мешења хлеба, као и у језику, постоји један прикривен слој, гест вербалног и ритуалног који се обраћа само онима који су тај хлеб некада јели, а који сада нити хлеб једу, нити сунце гледају, нити воду пију. Годинама једући хлеб мешен одређеним следом покрета, они још увек, мислила је, можда чак једини и разумеју у потпуности сваки тајни покрет, сваки скривени знак те мршаве руке која се јавља из колена у колено, покушавајући да од небрашна умеси нехлеб за нељуде, да им кришом, како је то увек радила, дотури немуштим језиком неки знак, поруку која ће им помоћи „тамо". Мислила је, ако су они својим језиком данима, месецима и годинама окретали по својим устима хлеб, под непцима и међ зубима њене тајне знаке, упамтили су ваљда тај покрет, ту поруку коју покушава да им кришом дотури, своју неодгонетљиву игру прстију која им саопштава да нису сами, да су још увек вољени, да се не боје, да још само мало причекају.

А они који су једини тај знак разумевали, којима је једино и био намењен, бивали су све бројнији, ратова и болести све више, тако да је у свакој кући вазда бивало више мртвих него живих. Одвајајући за њих по који хлеб, говорила је: „Овај хлеб иде њима, ми смо заједно, па како нам буде, они су, јадни, тако сами", чиме је интуитивно наслућивала битне одлике ништавила, да у њему нема комуникација, јер тамо једноставно нема „између" и да је тамо свако нико, јер је сам.

А тај посебни хлеб месила је на начин од свих скривен, не као и све друге:

брашно је сипала лагано дрвеном посудом на једну купу, а онда је лева рука на самом врху купе чинила кратер у који је десна уливала воду, а лева затим мешала масу, и то у смеру у ком сунце иде према западу, значи удесно, а никако улево, „како то ради вражја матер", и ваљда је та лева рука, која се спуштала све ниже и ближе основи кратера, требало да сунце спусти у аморфну масу брашна и да га, помешаног са водом, умножи и васкрсне у људима, док десна сада то све као мало заклања, а она окренута лицем према огњу и, преко њега, истоку, да, засенута, не види шта то ради она лева, тајна рука љубави, која је на испраћајима увек кришом туткала у торбе војницима које кувано јаје, комад хлеба. Скривено.

Одоздо. Од-доле. Мистички женски покрет руком којим се тесто обухвата, онако како то његовом обликовању доликује. Тај нудилъски захват ad inferiore којим се пркоси смрти, дакле тајни и скривен, којим се подиже хлеб, глава одојчету. Тај стваралачки, подражавајући, вечито женски симбол нежности: хватајући одоле све оно што треба подићи, симбол под-ложности, тачка у којој се потпирује ватра, омега пакла на коју се ослања свет, небо, сфере. Све оно што само себе понижавајући, уздиже и слави друго. Језик који обухвата непце, говор, мирис.

Очаравајући супстрат бивања од-доле. Одолевати, патити, бити патос ствари, ћуп испражњености који омогућава садржавање, подизати свет гурајући себе ad inferno. Бити подлога, порука, постање, подршка.

Док одмах десна рука не би одсечним покретима почела да засипа воду брашном обрушавајући га са ивица кратера према унутра, присиљавајући тако леву руку да сакупља тесто које се шири и ваља га у све гушћу грудву, од које повремено отпадају делови, које она хитрим покретима сакупља по површини даске, и то тако шароликим, разноврсним покретима да се тада од тих делова праве спирална, лоптаста, дугуљаста обличја, која изненадни покрет заустављa у том првобитном кретању, мењајући смер увијања тако да настају веома разнолике грудве, које улазе у састав безобличне гомиле, а ипак свака од њих задржава своју форму, двоструко спирално увијену, дисковидалну, ваљкасту.

Догађало се исто што са праменом вуне, из чије облачасте, безобличне масе, десна рука, уз помоћ устију, извлачи прамен, те га, влажећи пљувачком, додаје левој руци, која доле, иза прегаче, скоро скривено обрће вретено, спретно и невероватно брзо омотава нит, тако да преко линије која потиче из хаоса, кроз спиралну вртњу, настаје све оно

необично разноличје ткања, читав један зачудни свемир особитости.

У одређене дане би одлазила наниже носећи тај хлеб, клизећи низ параболичну косину брда, као мала закучаста троугласта сенка, полазећи из дана и цвећа преко сивог шкриљца до тамнопепељастог подножја угашеног вулкана, тамо где је на самој ивици једне провалије стајала мала и у земљу утонула црква поплочана неким још старијим надгробним камењем, тако да се директно са степеника нагази на главу неког бркатог и округлооког делије. Ту је она, пред црквом припремајући даћу, рукама комадала хлеб, и тек тада, над пукотином ништавила, на прелому који дели два света, почела би да се очитује права структура хлеба: место јединственог и недељивог — сложеност и разноликост, тада би из њега израњале отпадне грудве које су при мешењу привидно урањале у тесто. И тек тада би се откривала њихова права увојита структура, те их је она из хлеба одвајала једну по једну, те је (1) била Станимир, (2) Драгољуб, (3) Стојан, (4) Косана. Да ли је знала? Истом том руком која их је раније при мешењу такорећи у магновењу стварала, брзином неухватљивом за око, она их је истим тим покретом и миловала док су били живи, истим тим покретом прилагођеним њиховом бићу, тако да сам уверен да је знала. Још кад ми је вешто показивала како се свија зељаница за даћу, „мртваја", не од почетка према крају, као за живе, већ са два прста у средини (5), тако да као двострука спирала нема почетка, а има два краја, ја сам био свестан да је знала. И док је, тихо наричући, изговарала њихова имена, и тада сам био уверен да је *знала* шта је радила, као што и сам знам шта говорим, јер овај говор и за мене није начин да се управља говедима, већ да се води разговор са онима који не једу.

Али оно што ја говорим може бити речено на више начина — оно што је она правила од ражи, тог келтског жита, то је могло бити урађено само на један начин, само је један био истинит. Стога себи постављам питање: ако је њено мешење хлеба био говор исто као што је мој, а иза сваког говора стоји сазнање, питам се какво је сазнање стајало иза њеног говора који је био једини, истинит, непогрешив? Шта је она знала?

Да ли деловати или надевати имена свету да би се преварила смрт? Покушавајући да свет што боље разумемо, ми га именујемо. Зато тако брзо и неповратно старимо.

И сасвим на крају, пошто ње и њене вештине више нема, једно суштинско питање, нерешива загонетка: зна ли она своју смрт учествујући у потпуности у њој или је знам ја који је именујем?

---

(1) (2) (3) (4) (5)

Зоран МИРКОВИЋ

ЖИВЕТИ У СЕЛУ

Ма шта мислио о „идиотизму сеоског живота" Карл Маркс и ма колико се ти рогушио пред тиранијом и чамом којом те тај живот хиљаду пута позлеђивао, остаје неспорно да свет који *не зна за боље* (или друкчије) добро подноси идиотизам речене чаме и тираније.

Шта их снажи, шта их брани? Присност с кишама и сунцем што наизменично пљуште по њиховим крововима, авлијама и цветњацима; слутња да је добро све што је неминовно — поводњи, студени, жеге, премори, журбе, таворење, болест, старење, смрт; обичајно устројство родбинске и сеоске друштвености, увек утемељене на опипљивим и докучивим разлозима и безбедно измакнуте од проблематичних видова и налога великог, службеног заједништва; слободнији и природнији ритмови и приоритети у раду, тако да — за разлику од градских срећника — ни најцрњи сиромах не мора свеколико своје време и здравље положити у замену за кров над главом, огрев, вечерњи те-ве-дневник и привилегију да вазда буде телефонски ловљен и уловљив.

Шта их усрећује, шта унесрећује? Фикције, као и друге, другде. Само што су ове њихове, рекао бих, ближе тлу и налозима опстанка: својина, здравље, мушка деца, престиж. Сва су ова четири добра, можда, унеколико привидна и зацело пролазна, али их се човек земље и села држи грчевито. Варошанину препушта друге предности и друкчије утехе: каријеру, публицитет, разноврсније видове доколице, књижаре и диско-клубове, игралишта и шеталишта, илузију средишта и узвисине, илузију духовних, моралних и естетских слобода, право на издвојеност која се, дакако, у старости и болести промеће у осаму. Село не допушта ни слободу ни осаму — не дају да будеш друкчији, али

ни несрећнији, него што њихова мера налаже. Тамо си и срећан и несрећан онолико колико четири поменута кантара кажу. Село неће да зна за друкчија мерила. Прихвата у своје окриље само ове видове среће и несреће. Све остало је лаж, обест, таштина, махнитост.

Не да село да будеш сам ни у срећи ни у несрећи. Коме то није неправо, може свој век тамо срећно да проживи. Је ли цена те среће висока? Није, није бар „једноставним нагонским људима" (Андрић), које ум и срце не вуче никуд изван оног што село допушта и познаје: рад, дружење, бескрајни разговори, трајно надгорњавање у гласу, иметку и задрузи, пристанак на локалну митологију.

Село је припитомило и смрт и болест и сваки облик допуштене туге. Улазница у његов рај је и багателна и скупа: зависи од тога ко долази и из кога правца. Треба се „само" одрећи тако зване *личности* и права на *индивидуалност*, углавном дакле оног што смер европске градске културе држи за свој путоказ и највишу вредност.

Додуше, овде је реч о селу племенско-патријархалног устројства. Друкчије можда и не постоји, или није село.

Дакле, извесна „смерност" бива у селу јамство среће. Није ли тако и у граду? Вероватно, само што су овде природа и мерила те смерности (прилагодљивости) друге врсте.

*

Говорити апстрактно, значи говорити логицистичким аутоматизмом.

Вратимо се стварима и људима.

Живећи на селу, и ратар и радник и мали службеник пристају на извесно заједништво у интересима и начину на које их остварују. Име тим интересима и начину, које се прво намеће, јесте *елементарност*. У свему. За разлику од града, овде се људске побуде и потребе указују у огољеном виду. Како су оне заједничке и неизоставне, свако је упућен на другог, те није сам ни беспомоћан. Али се не може ни искључити: прискаче у послу другима, да би и они њему прискочили. Своје време и своје склоности мора прилагодити захтевима заједнице и ходу године — има време кад се набављају семена, и време кад се оре, и време кад се сеје, и време кад се коров прска отровима, и време жетве и бербе, и време клања свиња, и време за покер и телевизију и јака јела и домаћу ракију; време кад се куће граде и куће оправљају; кад се свадбе обављају, неизоставно, као што су неизоставне и бабиње, и погреби са

бескрајним спроводима; време које се неизоставно проведе уз болесне, самртне и мртве; време кад се мора, без врдања, на далек пут, на рођачку жалост или радост.

Разлози елементарног опстанка налажу *неизоставне* напоре и зебње, али их налажу *свима*. Нико ту није сам, али ни поштеђен, или обрнуто. Поређење расветљава: ти, у свом удесу и свом граду, неминовно си издвојен. И кад имаш исте потребе, решаваш их на посебан начин; по правилу, заобилазно и околишно, посредно; нема никог да ти помогне, нити ко рачуна на твоју помоћ; твоје су сетве и жетве магловите, недокучиви путеви којима ти на сто приспева хлеб и вино и светлост у кућу; кућа ти је у варљивом власништву, ако о власништву може бити говора; посао ти је непоновљив, само твој, нико ти не може помоћи, ту моба ништа не решава, нити календар допушта одушке; посао ти је такав да си у њему сам самцит, и незаштићен, и увек на почетку, и увек изложен ћудима неупоредиво недокучивијим од оних које показују летњи облаци и биљне болести; у недаћамо си сам, као и у радостима — други би их, чак, и другим именима назвали.

Побуде? Ваљда сагласно потребама, и побуде су на селу елементарне, и нормиране, и неизоставне: дружељубље, умерен хедонизам, размена новости, изграђивање месних митова, интерес за фолклорне и спортске приредбе, готово акрибично познавање историје фудбала прве и друге лиге, наклоност за шах, карте и домине, читање дневних новина. Само то, и само у мери унапред датој: мода, на пример, има за младе ранг нечег неизоставног, али ни ту нема места „плурализму".

Уморио си се и расуо у ситницама. Заокружуј, уопштавај.

Изворност, елементарност, јединственост, заједништво, монизам.

Посредност, рафинованост, разноврсност, индивидуализам, плурализам.

Први низ припада селу, други граду.

Дакако, то си и у почетку могао забележити. Проблем је другде: не знаш где је тескобније, ни како да издржиш свој „бициклизам", своју надвојицу.

Саздао си себе *против* села, а град ти неиздржљив.

26. август 1983.

Славко ГОРДИЋ

БИЋА ОСУЂЕНА НА ГОВОР

У редовима испред шалтера, ослобођен из доњих слојева подсвесног, проговара из нас језик инсеката. Зујимо док се ознојени померамо педаљ по педаљ, ногу пред ногу. У нервози дотичемо једни друге површином тела и својим тицалима. Шифрована порука која се стреловито проноси ланцем јединствена је ма колико била оскудна: сви би што брже желели до циља — само напред! — а потом наполе, у анархоидно, неправилно, неуређено кретање. (Таквом се барем чини слобода кретања ономе који је ње макар привремено лишен, коме је отуђена самим стајањем у реду.)

И зато, што је ред дужи, то је убрзаније, усплахиреније мрморење, дотицање, тискање. Порука путује кроз све нас, али као да никуда не стиже. Отуда и нервни дрхтај: зар је уопште могуће да већ није стигла?

У немоћи, један језик замењујемо другим. Заборављамо онај зујања и мрморења, враћамо се свакодневном вербалном кôду. Поново постајемо бића осуђена на говор, и стога није изненађујуће што га, у гневу, обликујемо на праскав, ватрометан начин.

Ту и тамо успостављају се језгра, жаришта усјактеле комуникације. Она су нарушавање логике реда, низа, зујећег и телесног општења колектива. Зато не би требало да буде чудно што су, у начелу, осуђена на гашење, неспоразум и неуспех. Исто би се збило и када бисмо покушали да овлаженим палидрвцима представимо схему ланчане реакције. Мали прасак, ту и тамо пламен, а потом дим и мирис пакленог сумпора. То је једино што ова ситуација може да понуди.

Наравно, има и тренутака у којима се зачиње опште праштање, пламсање, димљење, но такво да је вазда крат-

ког рока. Било како било, покушај не успева јер је у нескладу с телесном и зуктавом шифром: што брже напред, све до самог циља! Стога је оно што се збива тек језичка збрка, комуникацијски шум, грешка у систему општења.

Мрави или пчеле немају таквих проблема. Њихово општење је јединствено, лишено збрке коју нама ствара превртљиви, многозначни, лукави говорни кôд. При томе, и када бисмо хтели да будемо доследни, да успоставимо норму и све учинимо једнозначним, свакоме разумљивим и доступним, оно што нас у томе спречава припада наводним горњим спратовима бића. Понајпре је то себељубиви осећај јединствености и непоновљивости, представа о пуној издвојености и значају који имамо у односу на Друге, из чега следе и предности које себи придајемо наспрам (и на штету) свих Других.

У ствари, извор свих опасности и забрана у нашој свести је чврсто, већ вековима, повезан с појмом Другога. Тај Други узрок је свих ограничења којима подлежемо, па и разлог нашег стајања у непрегледном реду. Из тог појма произилази темељна идеја конкурентности која је само привидно потиснута, социјализована идејом и цивилизацијски утемељеним начелима реда.

То не значи да ми не чезнемо за редом, и то на понајмање двојак начин. Ред је, с једне стране, синоним сигурности, хармоније, сношљивости и социјалне толеранције, односно, у екстремним ситуацијама, правичне, макар и елементарне расподеле (права и добара). С друге стране, он је залога у експерименту самозатајавања, урањања у колектив, у идентитет и топлу безбедност, па и хермафродитску еротичност масе. Ми смо свесни да наше потребе можемо задовољити наспрам, на штету и посредством Других, али и једноставне чињенице да их без тих Других најчешће не можемо остварити, а покадшто ни формулисати.

Управо ова темељна противуречност доводи до збрке — не само у осећањима него и у понашању. Збрка је још већа у часу када примамо поруку колектива и постајемо свесни да је ред у којем смо само привид, конвенција — јер порука гласи да сви желе исто и у исти час. Уколико вербални кôд казује супротно, онај телесни, налик своје-врсном немуштом језику, поништава његове поруке властитим емитовањем. Но ни то емитовање није лишено одређених противуречности, па и збрке. И у овим, наоко чистим и једнозначним порукама измењују се жудња за топлом близином реда и жеља за његовим поништавањем, нарушавањем.

То је, могуће, разлог што — осећајући тактилни и влажни удар немуштог језика тела — обично пожелимо

да га се сместа отресемо. Ми бисмо, у ствари, да тиме заштитимо привидну логичност и смисаоност реда. Ипак, ретки су они који не осећају, ако већ не сву збрканост ситуације и општења, онда барем некакав недовољно артикулисани немир. Тај немир их и гони да, мешајући знаке и кодове, доливају уље на ватру примајући и преносећи наизменично, у хаотичном ритму, час вербалне, час телесне поруке.

То су они на које ова ситуација делује напросто галванизирајуће. Зајапурени, узнемирених удова и механичних фраза, на прагу особеног транса, они струју порука чине наизменичном. Ово је, уједно, и разлог што читава ситуација на махове добија неслућено убрзање. Ред је престао да бива оно што изворно значи; он почиње да се понаша као мотор, али мотор с којим нешто није у реду: штекће, застаје, убрзава и успорава.

Необичност и потенцијалну хаотичност ситуације не осећају само срећни инфантили неодређеног узраста, аутентични примитивци, старци и ничим уздрмани, здрави оптимисти који, све време, нису ништа ни осетили. Међу припадницима ових категорија најчешће се наилази на оне неузбудљиве особе што, уколико нешто и осећају, у исти мах ведро настоје да то пренебрегну. Њихов је циљ да у свему одрже привид срдачног дружења и племенитог трошења доколице. Стога упорно покушавају да повежу, премда неповратно нарушене, нити уобичајене говорне комуникације. Та упорност тешко да ће икада бити награђена. Распознајући се узајамно и додајући од уста до уста освештане крилатице, они су ипак суочени с немим отпором и непристајањем већине, осим у оним издвојеним ситуацијама када сами представљају већину.

Њихова потреба и потрага за већином сучељавају се с преким погледима и брецањем случајних суседа — изопштеника и смутљиваца што не пристају на вербалну разбибригу. Тако им једино преостаје да повређено шмркућу и уњкају, презриво пуће усне или да се позабаве поправљањем и отресањем пешева и ревера, намештањем ненадно спалих наочари. Има, наравно, и таквих што не одустају напречац већ — колико за увертиру — смирено настоје да плећа што им заклањају видик претворе у пулт за листање својих признаница, потврда, поднесака и других значајних папира. Но убрзо ће се суочити с гибањем, измицањем преко потребног наслона и суседовом одсечном, нимало љубазном опоменом. Особе које су сазнале свет у тој мери да им је биће отупело од свакодневног општења, тако, макар и не признајући, трпе заслужени пораз.

У другој прилици, у редовима пред тезгама, привидни споразум — сагласје немуштог језика тела и вербалног кôда — покадшто се јавља под фирмом свеопштег саосећања, братства и једноумља. При томе, ипак, свако од сабеседника, свесрдно се испомажући лактовима, лукавим померањем тежишта и преусмеравањем сопствене масе, труди се да добије убрзање и примакне остварењу коначног циља — задобијању светог Грала пре свих других. Да није овог малог детаља што открива праву природу споменуте сагласности, она би, свакако, заслуживала најозбиљнију и најоштрију пажњу. Овако је, пак, морамо да разврставамо и дешифрујемо унутар типологије лажних магијских говора чији је прави циљ социјална мимикрија. Тај циљ, условљен здравим немирењем с поразом и губитком, ипак захтева више труда и сложенија средства, те тако ни најмање није чудно што се његово измицање обично подудара с хистеричним вербалним еманацијама.

Преостаје да дужну пажњу посветимо ритуализованом простору различитих чекаоница и тајнама особене комуникације примерене стешњеном простору железничких купеа. Немушти говор тела ту је најчешће израз тихе патње, мада се дâ наћи ведрих и самоуверених особа, приправних да пренебрегну такве сигнале. Захваљујући њиховој постојаности и прибраности, нелагода се лако превладава и тада су, често, принуђени да се чарима хаотичног вербалног општења одају чак и они саможиви који би, иначе, у ћутању претрајали век.

Немилосрдна игра случаја и спори проток времена код самоуверених особа побуђују несравњиви вербални елан и плиму исповедне егзалтације. Каква прилика за љубитеље вечног реализма! Налазимо се тако рећи, у самој његовој хучној и несавладивој матици. Она узљуљава чун наше свести, бесконачно га витлајући од обале до обале, сламајући и односећи све са собом, па и наш отпор.

За то време, немуштим језиком упорно шаљемо сигнале типа: „Иди дођавола!" „Спасавај се ко може!" Али, све је узалудно. Брод тоне наочиглед слеђених путника и морнара, чамаца за спасавање и појасева нигде нема, матица, сада већ преточена у немирни океан, силно хучи; небо је тамна плоча, хоризонт зид; ниоткуд спаса.

Постоји, додуше, она чувена црвено обојадисана ручица *само за случај опасности*, али ко ће се усудити да је повуче? Ко ће проценити да ли је опасност кулминирала или је већ на замаку? Најзад, ко ће прихватити управо предочено тумачење катастрофе?

*
* *

Нешто слично збива се и када смо подвргнути привидном (принудном) дијалогу. То је она врста разговора чије су међе монопол Другог. Ја се ту јавља као средство, предмет, мета вербалног налога. Однос у који је доведено утемељен је брижљивом, дугом, спором процедуром. На њеном челу су родитељи и васпитачи нашег детињства. Ако се догоди да се, након минулог времена, у приближно сличним околностима суочимо с неким од њих, лако и брзо ћемо утврдити колико су се ствари измениле. Они су, заправо, изгубили свој дијалошки монопол. Тај монопол сада ради за нас; обрео се на нашој страни. Али то, наравно, не значи да ће увек тако и остати. Безбројне су ситуације у којима је и даље на страни Другог.

Управо у тим ситуацијама немушти језик тела зна да се јави и мимо наше воље, логиком геста и нервног тика, као сметња и сушта напаст. Притајен, али не и поништен, он уме врашки да жуља. Иако тек мали језик мускула лица, ножних палаца, нервозних покрета, носа што сврби, изгрижених ноктију, он може бити извор нежељених информација, нехотични издајник, конфидент из пуке обести.

Тај језик на све начине настоји да се извије из дубина у које је потиснут. Измучен, он насрће на свог мучитеља. Извијајући и истежући врат, отресајући главом у страну, ви, макар и ћутке, саопштавате своју нелагоду, па и више од тога: неслагање, мисао. Немушти језик напиње вас од темена до стопала емоцијама, порукама супротним од нетом приопштених и успева да ту и тамо попут мехурића земног гаса, избије на површину масне, глинасте каше. При томе мало помаже посезање за вербалним порукама утврђеног смисла, склоповима освештеним учесталом употребом. Никада се не може бити потпуно безбедан од језика властитог тела, тог издајника из потаје и драговољног денунцијанта.

Постоји, ипак, један начин да се опасност умањи, ако не и посве избегне. Ваља нам бити ту, говорити с Другим, али не бити видљив. То нам омогућава генијални изум, најпоузданија направа којом друштвено биће и његов говор уопште располажу — телефонска школька. Непомичан и ћутљив онда када то не очекујете, напасан и брбљив када је најмање потребно, тај апарат који зна да лаје, мјауче, шишти, одговара и оговара, да буди и заказује, да казује тачно време, бројеве преких сабеседника и важне сабраће, нуди вам, све у свему, ипак и низ непобитних предности.

Жудњом и неурозом набијени могу га бесконачно стезати у овлаженој шаци, премештати из руке у руку, носати

из просторије у просторију, дрмусати га, претити му, добацивати опоре псовке. Иако није склон чувању свакодневних тајни, он потпуно уважава скровиту природу немуштог језика тела; с разумевањем прећуткује његове знаке и поруке. Умеће владања трептајима сопственог гласа ипак је од значаја при ваљаној употреби споменуте направе. Ово важи било да глас треба суспрегнути или разиграти, односно распрострти га попут звучног тепиха.

Мимо тога је све дозвољено: цупкање с ноге на ногу, чучњеви, уколико стојите; померање по удобном седишту, заваљивање на наслон, протезање. Нико вам неће забранити да наизменично седате или устајете, да шетате по просторији и обављате узгредне послове — све то у мери коју вам дужина гајтана допушта.

Немојте због овог последњег, помишљати да је ваш телефон ваш ланац. Најпре — има толико занимљивих и заводљивијих идеја, а потом, уколико се уопште и може говорити о каквом ланцу, онда је он драгоцен; то је ланац што вас повезује са спољним светом, прибављајући вам, уз то, неуобичајену дозу сигурности, опуштености, мира и утехе. Најзад, није ли управо он тај који је збринуо и избавио толико судбина, макар да је неке од њих и уништио?

Зато, док разговарате, мирно чупкајте или намотавајте праменове косе, ишчачкавајте нос позивајући се на телефонске сметње, цедите бубуљице или уживајте у благој полуцији. Нико вас неће спречити да, док разговор траје, у огледалу увежбавате грозне гримасе и демонстрирате хитрину с којом бисте знали да упражњавате поступак неолитске трепанације.

Управо по свему овоме о чему говоримо ви се и разликујете од припростих душа што вазда хитају само једном, оном досежном, најближем, приземном циљу. Чим вас прену звоњењем, одмах прелазе на ствар, питајући незазорљиво: „Ко је тамо?" Узалудне су беседе и поуке о неприкосновености образаца телефонског општења. Њих занима само основна комуникацијска схема и право које им даје јер, сходно њој, они су одашиљалац, а ви прималац; они знају ко су и зато изјашњење на ту тему сматрају излишним; они постављају питања, а на вама је одговор.

Читав свет и свеколика његова логика, укратко, чини им се да су на њиховој страни. Они ходају с главом окренутом навише док ви стојите, ходате, живите и умирете наглавце. Они стварају ред, владају свемиром, они хаос Лапуте подвргавају мудрим правилима гувернера Баратарије.

* * *

Виђам га у рана преподнева, када је сунчева светлост још коса а топла, како шета вазда по истом углу улице. У руци му је тврдо згњечена станиолска лоптица коју хитро премеће међу прстима повремено укрштајући руке, сав занет бесконачним мерењем њеног светлуцања, игром тог варљивог сјаја у којем ужива с чуђењем, али и недвосмисленим задовољством.

Закржљао, неразазнатљивих година, он је сав утонуо у ту, вавек једну те исту, ко зна колико пута поновљену реченицу немуштог језика тела, химничну и кинетичку фразу задовољства покретом, светлошћу, постојањем. Њен смисао је толико опсесиван и испуњујућ да се, једино, може даље преводити и умножавати ритмом и путањом његових корака: напред и назад, напред и назад, једнако истим занесеним ходом.

За то време лоптица се окреће попут згњечене, минијатуризоване планете у неком космосу који је ту, на дохват руке, мада га нисмо свесни. Њено кретање умножава се идиотовим корацима поузданим попут метронома: вазда унапред и уназад, на истом углу, у исто доба.

Тешко да је могућа слика већег, али и већма исцрпљујућег склада но што је та коју пораћа ово тело заљихано кроз простор и време до пуне самозатајности, несвести и ништавила, до утопљености у ритмично кретање које га чини живим, органским клатном. Ограниченост његове амплитуде наличје је идеје о неограничености, заправо илузије о слободи и бесконачности нашег властитог кретања.

Најзад, није ли тај начин саопштавања пуке телесности и присутности у простору не само директнији него и доследнији од свега онога што чинимо ми који између себе и Других, између додира и додира, бића и бића, слажемо хрпе, чак читаве грађевине живога говора и језика или и њихове слеђене, окамењене, посредством писаних знакова репродуковане деривате? У сваком случају, принудна телесност која је његов језик није мање речита нити већма ограничена но што је то наш језик са својим правилима и ограничењима.

Казујући да смо живи, да смо ту, сваким покретом или сваком речи, још увек не успевамо да кажемо ништа од онога што он свакодневно казује на своме углу занесен игром сјајне куглице и њеним ритмом, ритмом преточеним у праволинијски ход од једне до друге невидљиве тачке, кретањем строго размереним као што је ограничено и размерно кретање куглице-планете размаком између његових прстију — том педаљ-апмлитудом ограниченог бескраја.

Када сам то схватио сазнао сам неке од разлога што су ми овај готово свакодневни призор у исти мах чинили тегобним и замамним. Схватих зашто покушавам да се од њега отргнем и одбраним, да га заборавим, да обратим пажњу на нешто друго када ме пут ипак *ту* нанесе. Збивало се, у ствари, оно исто што се збива када сретнемо особу с каквим чиром, израслином или гуком на видном месту.

Ма колико се трудили да *то* превидимо, да на *то* не обратимо ни најмању пажњу некаква унутарња сила упорно нас привлачи одбојном. Она поглед скренут у страну враћа и прибија га, увек изнова, управо на *то* место. Исто би се догодило, ваљда, када би нам се, разложен и редукован на битно, читав наш живот приказао прегледно као на демонстрационој табли. Читав наш живот: и онај што је минуо, и онај који тек треба да мине; згњечена лоптица померана унапред и уназад са смислом који светлосне путање с једнаким миром уписују наспрам дорућја или наспрам космоса.

Срба ИГЊАТОВИЋ

КЊИЖАРИЈЕ

Књижара је од осталог света одвојена полицама пуним књига. На два места наспрам излога полице су нешто ниже па човек понекад, подигавши поглед с књиге, може да, као преко плота, вирне на улицу.

Шта има новога напољу?

По људима који пролазе покрај књижаре не може се поуздано одредити шта се напољу стварно дешава. Књижара коју имам у виду, гледа на уличицу са ваљда не више од два-три кућна броја (један је број Спортског центра, а други — Окружног суда, преко пута), а без иједног правог житеља и без властитог живота. Овом уличицом, Сутјеском, води најкраћи пешачки и бициклистички пут од центра града до нових лиманских насеља, па би се очекивало да туда пролази мноштво различитог света, али није тако: лимански је само један од новосадских светова, у сталешком погледу прилично једнообразан, као што су мање-више једнообразне и вишеспратнице у којима се ту живи. (Од центра града на север, Кисачком и Темеринком улицом, затим на северозапад Руменачком према Детелинари, па на запад Футошком до Новог Насеља и нешто ниже, Сомборском према Телепу; на југоисток, старим мостом према Петроварадину, Сремској Каменици и Лединцима, најзад, на североисток према Подбари и даље, Шангају, разилазе се путеви којима из центра и у центар, пуним аутобусима најчешће, саобраћају људи који, ако не на челу, а оно на капуту, ципелама и торби носе жиг, а на ознојаним леђима и вољ свог насеља и своје судбине.)

Ако, дакле, негде између пола два и пола три поподне преко назубљеног плота од књига погледамо на улицу, видећемо најпре судске, а потом и друге — удаљеније — оп-

штинске, градске, просветне и друге службенике, инжењере, лекаре и универзитетске наставнике, који се враћају с посла а само који часак након што смо их угледали на улици, видећемо их — бар многе од њих — и у књижари. Напољу је, значи, мање-више исти свет као и унутра, исти људи на исти начин, са истим изразом лица гледају књиге у излогу и књиге на књижарским полицама, књиге кроз заштитно стакло и књиге без заштитног стакла, што можда указује да у овом делићу света (у овом делићу града, на овом делићу Сутјеске улице) у ово доба дана нема превелике напетости између оних испред и оних иза стакла, да је, све у свему, спољашње и унутрашње овде у равнотежи, да не постоји опасност од раслојавања и непожељних деоба, и да Ленгова књига *Подељено ја* подједнако добро стоји и у излогу и на полици, намењена и унутрашњем и спољашњем погледу.

*
* *

Уређивање књижаре досадан је и цепидлачки посао: наоколо расуте, немарно одложене или погрешно уденуте књиге треба из дана у дан враћати на место, рушити случајне хрпе и градити исправне низове, проверавати да ли шта недостаје, попуњавати празнине које — чим се у послу попусти — почну да се множе и проширују, непријатне и непристојне као рупе у запуштеној вилици. Заиста, фалична полица фалично и говори, шушкаво и нејасно; али ту нису испуштени само поједини гласови, већ читава дела, читави писци. Поравнати, попунити један низ књига значи омогућити да мисао несметано струји (или макар да се — као светлосни зрак кроз различито густе средине — из једне у другу ломи). Две књиге, које год да су, увек се могу читати као Књига; приањају једна уз другу, па чак и најтиши глас проће кроз корице, и шта год говориле, увек говоре једна другој, једна о другој. Нема две књиге које, додирнувши се на некој полици, не би могле једна другој бити најава, коментар, допуна или закључак. Дотичу се првом и последњом реченицом, својим завршецима у којима је концентрисана осетљивост: можда писци управо зато толико брину о почетку и крају, и зато њихови биографи и тумачи са толико жара трагају за првом и последњом речи којима се писац везао за рад других писаца, којима се укључио у литературу, којима је своје дело везао за своју судбину и себе за своје претке и потомке, и зато и родитељи тако нестрпљиво ишчекују први смислени слог из уста свог детета, и зато наследници с толико пажње бележе и памте шта је човек последње рекао пред смрт. Ако је и

безначајно, оно својом последњошћу задобија снагу аманета, изненадну тежину речи у којој је, као у урну, сасут сав пепео некадашњег живота.

*
* *

Када мислим о некој књизи, мислим и главом и књижаром, или: књижаром као главом. Свака књига ту је, временом, стекла своје мање-више стално место, па када мислима прелазим с једне књиге на другу, с једног писца на другог, ја, у ствари, прелазим с полице на полицу, с једног места на друго, па је моје „размишљање" о писцима и њиховим делима својеврсно шарање, летуцкање мог унутрашњег ока по полицама, повезивање и активирање меморијских тачака, размештених свуд по књижари; моја мисао, на џиновском моделу књижаре, понавља начин властитог настајања у мојој глави, па у ствари, мислећи о разним књигама, ја мислим своје мишљење.

Размишљајући о једној идеји, ја, дакле, мислим на њено место или њена места у књижари, а мислећи на књигу које овде више нема, мислим на њено некадашње место на којем је сада нека друга књига, па тако, мислећи о једној, у ствари мислим о другој књизи, и готово да нема у књижари књиге која нема двојни идентитет, која је и она сама и нека друга, па и трећа, која није и стварна и фантомска, која није и присутна и одсутна истовремено.

Пре него што саслушам шта ми једна књига говори, ја погледам с којег места ми говори.

*
* *

Нова књига улази у књижару чиста и чедна: ко не би са бар нешто настраног задовољства одизао њене уштиркане листове, овлаш помиловао глатку хартију, докачио погледом тамни гргурав текст. Лежи ту на дохват руке, и књижар има двосмислену дужност да је и нуди и штити, да — продајући је — за сваком покаже нешто жалости (као да је најдража или једина), али и задовољства што је у прилици да нешто лепоте (њему толико драге!) уступи ономе ко бесумње и сам зна шта је лепо. Али увек је више љубитеља лепоте но људи спремних да је плате и носе кући, па се књижице нежних листова, идући из руке у руку, временом гужвају и прљају, повлаче се, посрамљене, из првих редова и мало-помало налазе уточиште и скровиште међу постаријим књижуринама чија се лица од дугог чекања и прашине лагано окамењују.

Књигама није место у књижари. Од часа када су овамо унете, свака је изложена смртној опасности. (Гледам Буцатијевог Бузепеа Кортеа у чудовишном шпиталу чијих седам спратова одговара ступњевима онде третиране смртоносне болести како, отимајући се, а завараван „за своје добро", тоне спрат по спрат, рекордном брзином прелазећи пут од првог безазленог симптома до безизлазног краја). И књига, чим први пут буде гурнута мало дубље у полицу, већ побољева и убрзано вене. Ретко је ко тада већ узима у руке, па се, напуштена, и сама повлачи, укопава се, склања од очију на најнижу полицу, најрадије би се увукла у какав магацински буџак, да нема, тешка и безосећајна, — камен: како је погрдно зову књижари, — лежи непомична и вечна као камен темељац залудности свеколиког књиготворачког напора.

*
* *

Све грехе које су књижевност и филозофија починиле према стварности, искупљују приручници. Приручник не може себи допустити луксуз да сумња у себе и друге, да вечито преиспитује основна начела, али зато марљиво преиспитује многе продукте и резултате тих начела, и у том послу показује велику објективност и педагошку одмереност. Књига *Застава 101*, на пример, даје детаљан опис возила и упутство за одржавање и руковање, она читача оспособљава за улогу власника, али му — и у томе је њена одмереност и строгост — ништа ван тога не обећава. Нико се, па ни најпреданији читач, неће возити *тим* колима друмом кроз житна поља, у топло предвечерје, загрливши десном руком, за тренутак макар — загрљај у брзини увек је изазов! — девојку дуге, ветром миловане косе и нежних колена. У приручнику нема помена о девојци, па — строго гледајући — ни о самом возачу који јој, упркос пропису, повремено спушта руку на раме. Приручник, истина, не брани, он чак и подразумева једну такву сцену (поред возачког је сувозачко место, подједнако удобно као и возачко, намењено, дакле, некоме с ким он радо путује), па то седење на меким седиштима представља можда предигру једног још удобнијег положаја на каквом савременом, добро скројеном лежају који, додуше, ни у целини нити у деловима није приказан у приручнику за одржавање „заставе 101", али је прецизно нацртан и одговарајућим упутствима за израду и склапање пропраћен у једном знатно већем и луксузнијем двотомном приручнику под називом *Уради сам*, где тај кревет, на следећим страницама, бива окружен и другим деловима намештаја, као и свеже офар-

баним прозором и вратима кроз која се, по свој прилици, излази ұ невелику башту, о чијем би постојању могла да сведочи ваза са свежим цвећем на трпезаријском столу од јеловине, али о чијем се ұређивању ништа не говори ұ књизи *Уради сам* већ ұ *Енциклопедији баштенског биља*, ұ којој се описује како се која врста цвећа сади, негује, прихрањује, али се ништа не казұје о прикладном начину на који ће власник ұрұчити некоме (плавокосој девојци?) бұкет цвећа из свог врта, нити о томе које цвеће за коју прилику и којој особи одговара, о чему, пак, постоје извесне сұгестије ұ *Правилима лепог понашања* која „говором цвећа" ұсклађұју односе између дародавца и дариваног, али не објашњавају зашто је црвени цвет знак љубави, а жұти — љұбоморе, а поготово не ұказұју на симболичкұ амбиваленткост боја, о чему се може прочитати нешто ұ *Речнику симбола*, где пише да је црвена, боја не само љубавна, већ и ратничка и боја искрености, а да жұта може бити и симбол окрұтности или боја извора који води ұ краљевство мртвих, али и поља зрелог жита кроз која, можда асфалтним пұтем, ұ пұној брзини, промиче „застава 101", о којој, међұтим, ұ *Речнику симбола* нема ни помена.

Тако се затвара крұг ствари око њиховог још непостојећег власника. Ұ прирұчнику *Застава 101* нема главног јұнака, али тұ је једна страна његовог живота, детаљно описана, па сваки читач има право да без икаквог ұводног ұживљавања, одмах ұскочи ұ ұлогұ која мұ је набавком прирұчника припала.

Јудита ШАЛГО

ТРИ ЗАПИСА

ИЗВОР

Једног јутра препуног бистрине облика, призора, ведрине свести, мириса раног пролећа у нашој кућици у пољу, у подножју Фрушке горе, прочитах и ове редове из дневника једног трагичног италијанског писца:

„Шта да радимо ако једног лепог дана — вели тај писац у свом дневнику — *елементе природе — изворе, шуме, винограде, поља — прогута и затре град и ако се они буду сусретали само у реченицама из давнине. Они ће нам се учинити тада као богови, исто тако тајанствен свет као нимфе, оно свето у природи што се назире у неком грчком стиху. Тада ће обична реченица ‚био једном један извор' бити узбудљива".*

Слушао сам потом птице у плаветнилу Фрушке и мисао која крену овим током: Није могуће — мислио сам — да то што чујем, што видим и што тренутно удишем, једном постане само — мит. Тај њихај гране у ваздуху, прозрачан, неосетан за друге, светли гласови птичји, бусење траве која мирише на тек стигло пролеће, трешње у цвету, мириси багрема и листови нежних кајсија — тај скривени шумски дух који струји пред видом и слухом — зар ће нам се једном враћати само као вештачки сјај телевизора, као школски часови о томе да је — некад давно — постојао неки свет извора, шума, поља, шљивика, винограда, војске кукуруза која шуми и ритова који шапућу у тами *свој* живот . . .

Зар ће све то прогутати цинични Минотаур — град, што се већ сада, агресиван, јавља у сну: у облицима сабласних фабричких димњака које ветар повија на ветру,

као Паскалове трске, као грабљиви хук хеликоптера и завијање санитетских или милицијских кола? *То није могуће,* храбрим себе у себи, гледајући истовремено млаз који оставља на платну неба млазни авион, грабећи силовито некуд.

Да ли се то у мени буде и буне низови предака који су живели са земљом и у духу њених закона, са пољима, са годишњим добима, па сад не пристају на једини прозорчић у свет, на оно трептаво плавичасто светло екрана? Шта ће нас спајати са небесима, потоцима, шумама, годишњим добима, ако вештачка авионска измаглица — не дај боже — замени ону што долази од испарења земље, из река, језера и мора? И откуда ове зебње — ако мисао јасно види и нужности авиона на небу, стаза и фабрика, покрета и ћутања мноштва које се од њих — храни и опстаје?

Авион, међутим, сече мирно, равнодушно, небеско плаветнило. Из дубине Фрушке горе струји тишина, дубока, моћна, сеновита, добра и плодна мајка-тишина, која све заборавља, свему прашта, лековита тишина која — не хајући за звук авиона — штити извор у души. Осећам у тој тишини, скоро физички, сензитивно, како струји време; имам осећање потпуности, јединства са светлошћу и, маколико ово осећање пратила подсмешљива свест да су то конструкције жеље, да нема ничег другог до тих осамљених поља и моје мисли о њима, корачам између редова кајсија, окупан позном светлошћу дана, лак, препорођен, сигуран у то да извор треба чувати, чак и по цену да је улог у то чување сав — живот.

н. с. 81.

ПРОТИВ АНОНИМНИХ НАПАДА

У нашем бурном књижевном животу имао сам прилике да читам и анонимне нападе на извесне песнике. Знајући да је излишно писати протесте против њих јер није реч о „појединцима који би били зли и прљави", већ о систему који их држи и храни, ипак нисам одолео и написао сам једном угледном листу следеће редове:

„Са нелагодношћу и жаљењем пишем Вам овај текст несагласности са таквим поступком (анонимним нападом) знајући да (и овај текст) може бити повод вребајућем разуму да сручи на његовог писца свој идеолошко исправни гнев. Но било како било, у једном осведочено исправном, отвореном листу какав је НН, нисмо очекивали ту форму суђења о једном песничком делу. Редакција овде

може рећи: то је *наш став*, да она на свој став има права, али би, по нама, боље било да га што мање користи, управо да га и не користи. Зашто?

Ево, зашто. У отворености има извесног витештва борбе, свету на видику, има лепоте срчаности, једно подразумевање да смо сви на испиту логике времена, чинова, правичности и неправичности, тишине и ‚револуције која тече'. Анонимност, анонимно писање, све то доводи у питање. Навешћу Вам, друже Уредниче, само неколико мисли Артура Шопенхауера о томе, који је о томе са доста прецизности и стила писао: ‚Анониман рецензент је човек који није спреман да се заложи за оно што о другима и њиховом раду саопштава свету, односно прећуткује, па стога неће ни да каже ко је. Свако анонимно рецензирање своди се на лаж и превару. Отуда полиција не би требало да дозвољава анонимно писање, као што не дозвољава да се под маском иде улицама... Али док се забрана за то не уведе у живот, требало би да се удруже сви писци у књижевности и да отвореним неуморним и непрестаним жигосањем ставе анонимност ван закона и изложе је крајњем презрењу, то јест да свим средствима допринесу да се укорени сазнање да је свака анонимна рецензија ништавност и нечасност. *Очигледно је нечасно анонимно нападати људе који нису анонимно писали.*' (Шопенхауер: *О читању и стилу*).

Можда у овим редовима, друже Уредниче, има и претеривања, ако се има на уму колико смо сви неважни у односу на вечност. Али песник, кога нападате под пуним именом и презименом, треба да буде заштићен од нечега што је повреда људске законитости и реда: да о ономе што је јавно публиковано ваља јавно, то ће рећи *под пуним именом и презименом*, говорити. Ми смо — верујем да смо у томе сагласни — дуго били у прилици да читамо по нашим новинама такве написе са невидљивим судијама у позадини над делима духа и сензибилности, да гледамо такве облике ‚књижевне' борбе и ‚књижевне' критике, у којима нападнути може бити ‚сатана' у људском облику, а да не може уопште одговорити лицу из мрака, јер *нема коме* одговарати. Такви облици јавно-нејавних обрачуна у нашем простору знатно су допринели да се блокира искрена, објективна, свету на видику критичка свест о нашој књижевности и култури. Наравно, има разних напада и критика који, и кад су јавни, делују као да су из мрака писани, али то је ипак — друго. Отворена, то јест потписана критика и кад је опака, мрзилачка, осиона из навике, достављачка, може имати неко дејство: ми видимо физиономију оног ко тако што пише.

Отворите странице за дијалог о овоме и уверићемо се — заједно — да се само зрелошћу, отвореношћу, светлошћу могу превладати и ситуације које, за трен, могу изгледати тајне, злослутне и нерешиве.

Будите уверени, друже Уредниче, у искрено поштовање", etc . . .

После завршетка овог текста, десило се, добих и сам једно анонимно писмо: неки снагатор из помрчине хоће да ме отера из Новог Сада, вели да ми ту *није место*. Тај филм, помислих у себи, брајко, нећемо гледати. Позови ти другог лекара.

ЉУДИ КОЈИ МРЗЕ

Дуго сам размишљао о томе да ли има људи којима доминира мржња као основна емоција. Дошао сам до одговора који нисам желео: има их — и њихова количина није занемарљива.

Познајем једног међу таквим: коса на раздељак, упеглан, витак, елегантан, са лошим акцентом у говору и разговору, али стално устремљен против нечега и некога. Још од првих наших сусрета запазио сам, и кад је до краја учтив, уљуђен у разговору да, негде у дубинама, прекрива некакву, мени нејасну, мржњу према мени. Путеви, животни ни књижевни, никад нам се нису укрштали; његови писци нису били и моји; његово осећање књижевности било је далеко оном што сам ја осећао; једино према чему сам ја осећао одбојност била је његова увереност да постоји *једна истина о свету*, на што никад нисам могао пристати, али све је то остајало у границама конвенције која подразумева право на разлике.

Неки пут, кад сам у самоћи помишљао на тог човека, мислио сам и овако: баш би било добро кад бих и ја њега могао мрзети — мржња може бити извориште велике јачине — па да се до миле воље исваћамо, приватно или јавно, свеједно. Али нисам могао. Размишљао сам о узроцима његове мржње према мени, али јој никако нисам могао открити ни корен ни смисао. Веровао сам, једно време, да је због нечег несрећан, прикраћен, па се то, нужно, излива на неку страну, отиче тамо где нема отпора. Помишљао сам и на то да је његова мржња естетичке нарави: имате људи који не подносе, рецимо, кукаст нос, спљоштене уши, низак, јак врат, или широке обрве; или ваш ход, ваш начин изговора речи, ваше одевање, ваш поглед или стисак руке при поздрављању. Мајка природа се, као што знамо, потрудила да будемо толико разнолики

да ће увек бити повода за неслагања и одбојности међу људима. Тешкоћа је, међутим у томе, што се, скоро годинама, нисмо ни сретали, сем каткад на вечерима књижевним, где смо обавезно ћутали, учтиво, сваки на својој страни. Дакле, није ни то разлог! Шта би онда било?

Право говорећи, немам одговора, или га не видим, што је исто. Знам само да сам јако жалио што му не могу узвратити равном мером, као да ми је то чуло некако утрнуло кад је он у питању, па кад су ми пријатељи ређали како ме је грдио и оцрњивао у неком нашем „отменом" друштву(!), један међу њима се необично зачудио кад сам рекао да је то вероватно нека забуна, *ја са тим човеком нисам у свађи и омрази, иако кажу да он са мном јесте.* Онда сам, после тога, наишао на један сјајан одломак *о славољубљу* код Бекона, који ми је бацио нешто светла на овај проблем:

„*Славољубље* је — вели ту Бекон — *као љутина; а то стање душе чини човека предузимљивим, преданим, чилим и покретљивим, ако га ништа не омета. Али, ако га омета, и не да му да се развија својим током, оно постаје упарложено, па зато зло и отровно. Тако славољубиви људи, ако виде отворен пут своме успињању, и непрестано напредују, више су запослени него опасни; али ако су им жеље осујећене, они потајно постају незадовољни, и злим оком гледају на људе и послове, и највише им годи кад ствари иду наопако; а то је најгора особина једнога слуге монархије или републике*".

Најчешће заузет својим пословима, нисам имао прилике да пратим пажљиво човека који ме мрзи, али сам, кад су прилике то дозвољавале, каткад читао то што пише. По правилу је нападао такозване угледнике, људе који су се у нечему узвисили, у књижевности, у новинарству, у политици, у историји уметности. Његова мишљења су увек била инцизивна, јасна, доследна, са *да* или *не, никад и да и не;* каткад је погађао праве мете и обарао којега „поданика који се сувише узвисио", али понекад је у томе ишао сувише далеко, па му је предмет рушења, и урођена грубост у чину рушења, одузимала онолико колико се није могао надати да може. Али оно што ме је опет са овим Бековим објашњењем бунило, јесте: зашто је изабрао мене као предмет мржње, који му одиста не сметам. Књижевност — свакако — волим, волим мисаоне писце, деликатне, рафиноване песнике, романсијере, драматичаре, али поље књижевности не видим као поприште, још мање као стратиште на којем неко постаје каплар, а неко генерал; за мене је то поље бескрајних и разноврсних уживања, оних која је скоро тешко пренети у израз; дакле и на тој страни нема

никаква разлога за мржњу: можемо колико можемо у својим књигама, у свему што пишемо, па ако не можемо више — нисмо ратни злочинци. Уосталом, и тај појам *величине,* на који се устремљује често мој познаник-мрзилац, веома је растегљив и релативан; има писаца који би све дали да судбина није на њих управила тај сноп светлости и приковала их за јавну позорницу. За мене — можда је то знак никакве амбиције — највећа је величина осећати радост у послу који ти иде за руком и који расцветава видике пред мишљу која их фиксира за трајање. Без обзира на то што ће после те наше тренутне радости доћи други и другчије мисли и довести можда у питање све наше „куле у ваздуху", незамењив је и драгоцен тај чин фиксирања, што би рекли филозофи, *по себи.* Елем, и тај разлог можемо одбити као могућ за откривање скривеног извориштa у мом познанику-мрзиоцу. Онај који види да је свака јавна репутација релативна, да је „таштина над таштинама и мука духу", да ли је достојан мржње? Мислим да — није. Да не треба да буде. Шта онда може бити?

Одговор може бити и овакав, један од могућих: *имате људе који воле осионост по себи.* Ако им прилике у јавном животу иду наруку, та особина ће лако накрилити остале. „У најмању руку — вели Бекон — владалац (власт) може да подстакне и покрене неке незнатније особе да постану такорећи бичеви за оне славољубиве... Онај који настоји да се истакне међу способним људима лаћа се великог задатка; али то је увек корисно за народ. Али онај који ровари да постане једина бројка док друге сматра нулама јесте ругло читавог једног доба. Част високог звања садржи у себи три ствари: положај са којега је ласно творити добро; приступ краљевима и највећим личностима; и могућност унапређења сопственог благостања. Онај који има најбољу од ових намера, кад стреми навише, честит је човек; а онај владар који уме да уочи ове намере у онога који стреми навише, срећан је владар".

Колико сам могао разазнати мој познаник-мрзилац, о којем је овде реч, приказује то стремљење *навише,* али не и тежњу: *творити* добро; он је увек у заносу пред речима *истина, правда, морал,* али све против бољих и задатку више дораслих особа. Отуда ми је увек његова осионост остављала чудноват, помешан утисак нечег искреног и лажног истовремено: доследан, али на погрешном путу, устрајан и жилав, али као оне справе за пробијање капија у средњем веку које су духовито звали *овнови.* Вероватно сам се зато и узалудно упињао да и ја њега омрзнем, учинило ми се јасним — као на длану — да његова излишна, некорисна мржња, може и моју учинити некорисном, па

сад кад ми помену каткад његово име, слегнем раменима и помислим: можда ће ми његова мржња помоћи, у нечему што још не знам, више од нечије оданости. Мој познаник-мрзилац сад је у ватреном трку; друштвена и друге кризе дају му крила; шаље фотографије у новине; даје оцене људима и делима; зна тачно где су, на којој страни истина и правда; бори се против свега што му је сумњиво и што му није дорасло. Неки мисле да и он сам само „ровари", а неки пак да је човек частан, неоспорно, и да „глача" неку своју „линију".

Мени пак остаде нејасно питање: а што сам му ја богу згрешио. Нека буде, ако може, цар Манојло Комнен — то је проблематика која ме не занима. Но, било како било, људи који мрзе су око нас, ту одмах поред нас, на улицама, на културним и другим скуповима. Њихова лица су претворна, погледи увучени, незадовољни; носећи се са неком муком у себи, не признајући да је имају, они скрећу тај поглед у спољашњи свет, сејући по њему зловољу, подозрење, пустошно осећање промашености. „Јер људски ум се храни својим властитим добром или туђим злом; а онај коме недостаје оно прво, плениће ово друго". Ту, изгледа неког општег лека — нема.

Вече је веома хладно и ја видим, за трен, очи оног свог познаника — мрзиоца. Светле се, у мраку, влажним сјајем мржње. Сигуран сам и у то да ће ми се, некад и негде, светити, и то у стварима у којима нити ја могу изгубити нити он добити. Освета, та дивља правда или неправда, природна је пратиља мржње. Али, на другој страни, ни њему није лако! Колико је тешка казна оних који своја уживања затрују мислима на освету у време кад су им та уживања на домаку. Верујем да нема човека, као што каже и овде толико поминьани Бекон, „који чини зло ради зла; он то чини да тиме прибави себи задовољство, или част, или томе слично. Па зашто онда да се љутим на некога зато што више воли себе него мене?".

Тако остадосмо неизравната рачуна, мој познаник и ја. Рачуне, вероватно, поравнавају неке „силе немерљиве" како је говорио Растко Петровић, када у врелој несаници, или у сновима тешким од незнаних, а окупљених елемената света који су се ту сјатили, у плимама ненаданих светлости или помрчина, почиње да говори душа сама, отргнута од света и његових бучних победа и пораза, узлета и падова. Наивно можда питање, које поставих у овом есеју: *ако не мрзим, зашто ме мрзе,* могло би се окренути против сваке наивности. Мрачни океан људских жеља и побуда, интереса и страсти није до дна прегледан; људи чине ово или оно; у краљевству анималног, материјалног простирања,

без смисла и циља, зашто и њихова мржња не би имала пуну легитимност? Одговор је — да али наше тежње ипак иду у супротном од њених смерова, иначе бисмо били жути мрави који се сатиру око сламке, која им изгледа тежа од греде! Признајем да се не могу одвојити од такве наивности.

Мирослав ЕГЕРИЋ

О ЈАБУЦИ

Лепе ли су гране воћака окићене зрелим плодовима!

А од свег воћа украшеног сочним и слатким родом, најдубље и најснажније осећање изобиља, склада, раскошног богатства живота и природе, лепоте, хармоније, усаглашености сарадње сунца и земље и мога и тигровог и срниног и голубијег крвотока и хлорофила у листовима и кисеоника у ваздуху и звезда на небу и Земље под мојим ногама и септембарске свеже високе и као стакло прозрачне ноћи и косих зрака јутарњег сунца што се огледају у од радозналости сјајним очима здравог и лепог детета и Дунава што голем и мудар и дуговечан без престанка путује у даљине кроз ритове и шуме испод мостова, прејако осећање, да се прекине дах и тело прелије талас усхићености, изазива јабука.

Ево ова грана што се повија под замамним црвеним плодовима које је изродила!

Збијене тесно једна уз другу, складно обле, кугле — најсавршенији међу облицима, обојене црвеном — бојом крви и радости, са по једним тамним чупавим оком у средини, те јабуке као да из сазнања о својој апсолутној дозршености директно одашиљу музику, гласну и радосну, у ионако углазбљени предео.

Кликтање и ћакулање птица, брујање инсеката, звуци јужног ветра у пожутелој крошњи ораха или шум таласа што пљускају о врбино корење скромнија су, једноставнија музика. То су шансоне, шлагери, староградске или оне обичније тра-ла-ла народне песме. У најбољем случају џез, блуз успореног, отегнутог падања жутих по ивици искрзаних листова ораха. Профињенију и савршенију музику примам очима. Маслачци свирају Моцарта, дуње скривене

у крошњи Скарлатија, из плавога неба одјекује Хендл, а грана опточена зрелим јабукама — то је Бетовен, Девета.

Џон Кејџ, Пендерецки, па ни Радовановић се не чују, осим ако њихову музику не производе оне алпске, кувајтске, бесарабијске, сваком другом, само не нашем питомом фрушкогорском поднебљу и пределу примерене куће за одмор.

Рука посеже сама, прсти и длан обгрле најлепшу, и већ загризам у мирисни и сочни плод.

Грана се лагано клати.

Да ли јабуку боли то што је гризем? Боље ја него црв.

Шта о томе мисли црв? Мешам ли му се у посао?

Како је црву у јабуци?

Могу ли изнаћи сличност између њега и мене у овом рајском поподневу под сводом неба, на Земљи лопти — у кугли омотаној небом, у миришљавој, заносној јабуци света? Ко ће загристи у ту јабуку, ко мисли о мени као о црву, слепом, уживању предатом, творцу своје смрти? Сви су изгледи — нико . . . Али, било би тако згодно, тако лагодно и милион пута лакше . . .

И ево их, већ стоје око моје јабуке.

Сребрнасти Хемингвеј, са чашицом калвадоса у руци, наслоњен на тамно дрво бара, док прозукли женски глас, ту негде, рецитује „Зелено, волим те зелено", на шпанском, наравно. Верде, те кјеро верде . . . Адам и Ева, како их је насликао Кранах, кратконоги, труплима издужени, свесни своје нагости. Група српских сељака на коњима, у народним ношњама, са барјаком, с песмом и јабукама у рукама, и девојка коју ће просити, Милица, дугих плетеница, оборених трепавица, права као свећа, бела и румена. Александар Велики са групом индијских свештеника који су га убедили у то да, једући јабуке, успевају поживети четири стотине година . . . А тако и изгледају — поабани од векова. Дугокоси Њутн, — леже под стабло, ставља руке под главу, укршта леву ногу преко десне, гледа у румене кугле над собом и чека откровење. Моја другарица С., белолика, што, попут скандинавских богова, свакодневно једе јабуке не би ли заувек остала млада, а у породици је зову јабукождер.

Дофурава прелепи Парис у друштву старе грчке сплеткашице Ериде и нарцисоидних лепотица Хере, Атене и Афродите. Ту је и моћни Зевс — вуче конце иза сцене и сироти лепотан ухваћен је у клопку саткану од много лепих жена, божанских и земаљских, и примамљивих обећања.

Парису су већ утрапили златну јабуку и наредили му да одлучи која је међу лепотицама најлепша и дарује је предметом што ће се одсад па на веки векова звати јабука

раздора. Скупо ће га коштати овај суд: освојиће лепу Јелену, али ће изгубити главу . . .

Засад је жив, држи у руци јабуку од злата, а три лепе богиње дају све од себе не би ли му доказале своје чари и домогле се скупоцене потврде.

Зевс, Ерида и Хермес мувају се као шатро незаинтересовани иза једне викендице у стилу ране модерне — кусо здање асиметрично постављених прозора разних величина што се место кровом засад завршава бетонском плочом са неким плавим обијеним лонцима поређаним по ивици. А лепа Јелена, замагљена као чежња, нада и ишчекивање, лебди лако заваљена у крошњу јабуке као Шагалови љубавници у букет.

Јодловање. Стиже Словенац са зеленим шеширићем у који је заденут цвет планинке, у пумперицама, доколеницама и планинарским гојзерицама. Седа под јабуку, отвара порције и нуди Њутна, Адама и Париса сосом јаболчником. Ева, Милица, моја другарица С. и три лепе Гркиње божанског порекла их послужују — ломе погачу и точе вино из кондира златних. Стиже Босанка са десертом — тепсијом слатких туфахија у шербету.

И напакон — Магрит. Уместо свога обичног лица налик на фацу неког председника скупштине општине са територије Социјалистичке републике Србије ван покрајина, Магрит има лице-јабуку са петељком и листовима, по два са сваке стране. Његова опседнутост еденским плодом не долази у питање. Јабуке од камена, јабуке са карневалским маскама, јабука са људским лицем, јабука на којој стоји астал за шест особа уредно покривен чаршавом, белим, јабука у сликаревој руци, на портрет-фотографији — све то Магрит невиногa лица-јабуке вуче и тегли и цима са собом и ево пријежно и пажљиво ређа пред знатижељни публикум.

Први прилазе индијски свештеници, а за њима и радознали Александар Велики. Чак је и Хермес заинтересован — не може да одоли, него напушта своје скровиште и прелази свеже покошену ливаду, те се поред једне гараже од старог лима и терпапира провлачи између стабала шљива све до слике каменог ауфсеца са исто тако каменим јабукама на песку, крај мора . . . Да ли га је Зевс послао да још једном посредује између људи и богова, овога пута у купопродаји уметнина?

Али, ни Афродита није с раскида. Она сасвим занемарује Париса и сада обраћује Магрита — обећава му лепу Јелену у замену за маскиране јабуке-кловнове. Но, стари господин који је у међувремену скинуо с лица јабуку тако да сада неодољиво подсећа на каквог председника скуп-

штине општине, осим што су му из сакоа израсла дугачка црна крила, до испод колена, одушевљено мота туфахије, лиже шербет с прстију и објашњава Афродити како, не, хвала, он радије не би, јер познато је да воли само своју верну супругу Жоржету.

Изненада се буди Хемингвеј, који се беше строваліо иза шанка и, држећи се десном за чашицу калвадоса, ставља леву шапу на округло Афродитино колено: — Ја немам Жоржету, сењорита, — шапуће јој на уво, — а за мене сте ви јебозовнији и од саме лепе Јелене.

Српски индивидуални пољопривредни произвођачи имају свашта против. Издвојили су се постранце, чуче око барјака забоденог у траву и држе се за врхове шилькана, ксенофобично погледајући у белосветско друштво и крстећи се повремено као пред нечастивим. Тек да не изгледа да су залудни или да их се, недај боже, то голо мушкиње и женскиње уопште у животу сматра, најмлађи међу њима, очигледно писмен, сриче им есеј Љубише Јеремића о новој прози, а они га као санћим слушају.

Митске конотације јабуке око које смо се окупили прете да се начисто срозају. Плод спознаје и слободе овде се без зазора бере, ждере, кува, пече, филује и молује.

Није чудо што долази до интервенције.

Еденски врт одједном преплављује бука — све музике природе утихну и повуку се пред силом (звучном) која бога не моли, а на небу се, уместо сива сокола, царског орла, шекспировске шеве или макар сове, птице мудрости, појави прозаична и немитска птичурина хеликоптер.

Од ветра који производи док се приземљује готово све јабуке попадају са грана. Лепа Јелена — обећање прхне из крошње и ишчезне, Њутн скочи држећи се за главу пуну чвориуга и повиче — Еурека! — а из хеликоптера се измандрља нељудски мршав, у црни плашт замотан алхемичар са шиљатом капом и шиљатом брадом и кукастим носом између њих и повиче

— Пентаграм! Пентаграм!

Сагиње се и из траве узима јабуку, али више не може да се исправи — дископатија, лумбаго, ишијас или само старост, свеједно. И тако његов дијаболични наступ сасвим губи на сценском ефекту. Но, алхемичар пресавијен на двоје као шестар, ипак подиже главу са брадом и капом које сада чине хоризонталу, ниску, и одоздоле, готово из самог корова, грми о томе како симболизам јабуке произилази из чињенице да се у њезину средишту находи звезда са пет кракова што је чине алвеоле у којима су смештене семенке. Због чега упућени јабуку сматрају плодом спознаје и

слободе. Према томе, јести јабуку за њих значи злоупотребити разумевање што се добија од ње да би се спознало зло, осетљивост што се добија од ње да би се зло желело, слободу што се добија од ње да би се зло чинило. Затворености пентаграма, симбола човека-духа, у месу јабуке симболизира, уз то, и инволуцију духа у тварност пути...

На што лепе жене, укључујући и саму Милицу, које су се њени просци сасвим одрекли, прећутно је прогласивши за чуму и курвештију, више не могу да издрже, већ, предвођене Евом и Афродитом, гађају старца јабукама све док му прво не спадне шиљата капа и откотрља се низ падину, а потом се и он сам не стропошта у траву и остане да лежи и јабуке га потпуно затрпају да му ни трага не остане, осим злослутне црне шиљкапе.

И док мене не заболе леђа од седења за превисоким писаћим столом.

Остављам оловку и узимам јабуку из чиније на шкрињи.

Загризам у њу, жваћем и прилазим прозору.

Призор се, упркос потајним надањима, ипак није изменио: прљави изровашени снег залеђен под мутним фебруарским сунцем загубљеним као бројлерско жуманце у димној измаглици над Новим Београдом. По грбавом снегу клизају се и батргају пролазници накострешени од зиме у својим умашћеним бундама од овчије коже и абвецованим отешњалим капутима. Мушкарци држе руке забијене дубоко у џепове, па им се шлиц капута нападно отвара на туру и провирују џемпери и поткошуље неусклађених, дај-што-даш-само-да-је-топло боја. Жене су, у жељи да и у најтежим околностима буду лепе, у чизмама са високим штиклама, због чега ходају као по јајима, али ипак, смрзнутим рукама, кокетно забацују мараме пребачене преко рамена или шешира. Београд ми се указује прљавији и напорнији за живљење него икад. Што рече мирољубиви путник у препуном наелектрисаном аутобусу,

— Е, да смо остали (он то акцентује као „запали") свако у своје село!

Звоно на вратима.

— Ко је?

— Вилљем Тел.

Отварам.

— An apple a day keeps doctor away, — каже Вилљем Тел љубазно. И сасвим нецивилизовано, медитерански спонтано, одлази до радија и пали га, као да је код своје куће, што стварно нисам очекивала од једног Швајцарца. А на радију рецитују песму *Ево јабука!* Војислава Илића Млађег:

... Госпођинке и будимке
И подринке и добриньке
И малинке и маслинке,

Арнаутке и прокупке,

Царке, шарке и арапке,

Бећанлије, циганлије,
Шећерлије, шербетлије,
Сенабије, ћулабије,
Овајлије, попадије,
Памуклије, зворниклије,
Поскурије и златије,

Пепељуше, ребељуше,
Колатуше и мекуше,

Кисељајке, котурајке,
И перајке и ћулајке,
Цемурлике, шаренике,
Руменике, белунике,
и срчике и бедрике,
Баризовке и бановке
Гургусовке и митровке
Шуматовке и тетовке,
Округлице, мацарице,
И ситнице и ружице,

И лимунке и сладунке!

Јастрепчанке, кадуманке,
Тимочанке и трњанке,
Пегавуље и шаруље
И зимкуље и дугуље,

Колубарке и копљарке,
Зајечарке и звечарке,
И лешнарке и масларке

И ердељке и жутељке!

Колачаре и кожаре
И грожђаре и пројаре

Николаје и сретнаје,

И лињаче, медењаче,
Иваньаче и зимньаче,

Петроваче, видоваче,
Симковаче и тикваче,
Колајначе, просењаче,
Тањираче, градињаче,
оврљаче, котрљаче,
И слаткаче и ребраче,

Мирисавке и ресавке!

Мирјана СТЕФАНОВИЋ

НАСИЉЕ НАДАХНУЋА

1.

Онај који већ доста тога зна и радо би понешто заборавио, схваћа да је наданхуће (оно које искориштавају марљиви занесењаци), брз и силан вјетар што свијетом разноси кугу, разбија винске чаше, извалује из земље дрвеће слатког коријена, премијешта вулкане, поноре, ријеке, мора, оцеане, континенте, оточја, полуоточја, архипелаге, пустиње и дине пустињске . . . надахнуће, звијер свирепе нарави и језовитих нагона попут копца, птице грабљивице, лукава и оштра погледа, брзо као стријела одапета с лука неизмјерно далеког хоризонта, погађа увијек право у средиште црвену точку која је некима од нас још при самоме рођењу убиљежена у нježно ткиво мозга.

Искусио сам тај убод и био уплашен. Жестина с којом се надахнуће преображено у птицу, ласицу, ајкулу, стријелу окомљује на онога који баш нимало не чезне за надахнућем, јер му је и његових властитих мјесечарских утвара сасвим доста, раздире не само нježну мождану опну, већ и срце и крвне судове срца . . . оно се, попут пламене кугле разјарене нечим што сам ја у сну починио, устремљује у саму дубину мојега сањивог и фантазмама насељенога простора, онога простора што га љумоборно чувам од сваког насиља, па и од насиља надахнућа (можда поетског, тко би то знао).

Ипак, та грозна и позвјерињена жестина с којом се то проклето надахнуће настоји угнијездити у скровитим кутцима мојега бића, отровна и исцрпљујућа грозница којој ни најотпорнији не одолијевају, мене повремено насилно подчињава. Ја се одупирем како год могу, колико год могу.

Јер то (такво) надахнуће, у овим сферама, регионима које сам уредио за себе, на свој начин, није потребно. Друге су утваре, другачији свјетлосни зраци, силовитије и разорније снаге већ одавно краљеви у тим сферама које су обликоване према ономе нацрту што сам га ја сам створио, без надахнућа, али у јарости која је темељнија од икаква надахнућа . . . у јарости што се мјери козмичким мјерама, ја сам брижљиво и уредно у просторима својега постојања исцртао линије једног нестварног паралелизма које ће одражавати тамно и моћно састављање лабиринта у којему ћу се ја лако сналазити, јер је моја машта изграђена на основи лабиринта отиснутог у пијесак пустиње којој сам подређен.

2.

Моја душа, коју већ чак и пси називају Дивљом душом, у пустињи се осјећа као у крајолику што је на овоме блиједом планету створен само због ње и њезиног јарког распростирања на различите стране свијета што га она сама прудешава према узору на једну слику — Терасу на којој се одмарају нежни духови њезиних пријатеља. Она их тамо посјећује, проматра их, благо и топло милује њихова охлађена чела . . . та душа у којој је све ужарено, од ужарености састављен је и пејзаж њезине питоме дивљачности, још је довољно моћна да се сама, без посредништва лукавог надахнућа, претвори у звијер, у анђела, у птицу, у лептира, гуштерицу, корњачу, пса, ласицу, лисицу, шкољку, ајкулу; она може, буде ли то сама од себе захтијевала, постати и оштар нож природно обдарен племенитошћу, у неприродноме се тај нож може показати опасним непријатељем.

Исто тако, ако је због нечега одвише узрујана или је изазвана, може та душа лако, без дрхтања, узети у себе нарав једног којота што лута дивљином . . . тај којот није наклоњен оном утварном и позвјерињеном надахнућу што стреми томе да се смјести у простор душе и тамо довршава неку бесмислену слику коју ја не желим гледати.

За обрану од насиља надахнућа, онај који је већ одавно силно и болно надахнут и прожет својим особним надахнућем, у својој спирално-лабиринтској свијести већ је разрадио ток и исход једног двобоја што би га водио са ђаволом ђаволскога надахнућа који се скрива међу пјешчаним динама пустиње. Та његова свијест, која у неким посебним тренуцима запрема цијело једно изгубљено краљевство, можда саму тајном и двосмисленом легендом уни-

штену Атлантиду, већ је чврстим и брушеним дијамантом наоштрила оштрицу мјесечарског бодежа који ће без нарочитога напора пробити црно срце надахнућа што с маском бедуина јаше на бијелом коњу нарочите пасмине. И већ је спремна кристална посуда у коју ће сама смрт улити крв непријатеља. То ће бити реликвија погодна за показивање свима онима који за оно што раде или мисле да ће радити, очекују помоћ надахнућа. (Ваља жалити слабост тих који не налазе бољега извора од невјерног срца те звијери.)

3.

Ономе који не може уживати у наглим и безочним појавама надахнућа, а иначе је наклоњен сваковрсним уживањима што их сања уз благе трзаје језе и умилности јаке грознице, заиста није потребно ништа посебно да би видио себе у свим могућим и неописивим обличјима, а најјасније у обличју смрти, смртноликости која је према њему пријатељски наклоњена и због тога се он смрти не боји. Смрћу је он и надахнут, то је јединствени цвијет који ни у једноме врту, чак ни у ономе што је милијун људских вјекова запуштен, неће увенути.

Зато онај што се нада смрти надахнућу се не нада, оно му није потребно, не очекује га, мисао на њега само га разјарује, и то баш онда када је потребно да буде миран, тих, блажен попут сваког свеца који је већ пролазио смртним стазама. Те стазе нису праволинијске, као што се мисли, то су кривудаве стазе, стазице, непроходна беспућа без путоказа, али душа ипак лако налази пут, јер смртно надахнуће што је за њу једино привлачно јасан је путоказ за пут у свијетлу таму ишчезнућа тјелесности.

То није нешто што се зна, то је оно што се може једино наслутити, а ја се радо подајем слутњама: слутње су моје надахнуће, јер су оне за Дивљу душу, која понекад постане изненада чудовишно и нејасно сањива, онај божански знак иницијације којим она бива увртена међу силе гњевних анђела што у лику разних бића, животиња или биљака, мјесечарске дјеце или морских риба, незадовољни самом сушгином својега анђеоског постојања, бијесно јуре и хуче овим свијетом који их не разликује од лаковјерних створова настањених у логорима покоре.

А њих је уистину лако разликовати од других. Било који облик узимали они, њихова нарав се (то мало тко уочава) битно разликује од нарави њима сличних обличја . . . клијање, рашћење, оглашавање криком, јецајем или бијесним урликом, понашање у вријеме ноћи пунога мје-

сеца, све је то силовитије, помамније, страственије, болније; неподложни су припитомљавању или домаћинском узгајању у нежном врту изобиља. Само моја душа зна како се треба с њима опходити, јер они су дио њезинога надахнућа што га је сама у својој горко-слаткој жестини бришљиво његовала; њихова тјелесност није стална, па зато и није погодна за искоришћавање или злорабу . . . сврха тога надахнућа што се свијетом скитара из обијести није ништа друго до чисто спознавање властитога постојања у савезништву с Дивљом душом, без насиља.

Марија ЧУДИНА

ПОБЕСНЕЛИ МАКС И ЊЕГОВ ДЕДА

Есеј може бити и покушај да се одобровољи и описмени, наоко, беспредметни лични пакао, безразложно и случајно створен на широком простору од Поједеног, преко Преспаваног до Прочитаног.

Шта је Шта на Почетку, шта је Ништа на Крају? Или обратно. Искључив је само, безопасно измењив, спољни, физички свет. Надута филозофска лопта одскаче по сравњеним главама, а разлика у одјеку, коју изазива заобљена празнина, кратко и смртно, одређује лажни духовни стас. Разум се тако, на жалост, рађа из праоблика пређутне и ненамерне људске несолидарности. Непобитне су, ипак, само *пра-слике;* знати да ЈЕСИ значи и ПРЕДАТИ СЕ.

ЕЈ СИ, ДИ СИ или AC DC, четири слова размакнута знаком мање ( ) исписано бојом, спрејом или кредом на зидовима, аутобусима, капијама, урезано у дрво или малтер, исцртано на зиду супермаркета или малог сеоског трансформатора, ево, и овде је, у подножју Високих Татри, где бих, без обзира на све што време и историја овог краја чини засебно и на свој начин тренутно, пре очекивао малу Хајди, Јохане Шпири, с котарицом цвећа. Исписано је преко саобраћајног знака који се састоји од жутог поља и црвене ивице; збуњује и иронизира не само над круговима које покрива већ и над свим природно нетакнутим детаљима свести и крајолика. То је сад саобраћајни знак за несхватљиву и досад непознату појаву заустављања, стоп за бајку, скретање за пасторал.

Замишљам бартоломејску и психоделичну ноћ у котлини препуној извора и шумске влаге, брвнара и тајних осињака, камина и папрати. Визуелна игра или кратки хир, опака клица дечје слободе и сласт адолесцентне деструкције, рефлекс од непознате ко́дне олује или неоцарињене

сабласти, све то, можда се у громадним, стеновитим, уопштеним и сабласним тишинама и свесно овековеченим топонимима свело на испад и истрагу, на вирус и вакцинацију, на карантин у карантину. Знак мање и четири слова. И ништа више. ЕЈ СИ ДИ СИ (AC DC) — Хеј Сви, где Си!

О чему је, заправо, реч? Свакако не о путопису. Путописи су, изнад свега, припитомљавање малобројних и дефинитивних *пра-слика.* Простор меси исту масу мозга.

Разбацане асоцијације, отежале од несређених постварења (језик, људи, предели), дисхармонично звече кроз зарасла чула, свест се врти у круг, остају немоћно гласни или пређутни *утисци,* краткотрајно мождано пециво.

Шта да мислим у тесном „реноу" о земљи кроз коју пролазим кад су многи поводи безразложни, а јасни захтеви немогући. Зар ишта значи овај ваздух који су дисали Хус, Бибијан, Хашек, Чапек, Храбал, Сајферт, Кохоут, Кундера, Косик? Начин природне и опште адаптације прогутао је *појединачно* и *слободно-бесмислено* и све свуда и на сваком месту заледио у *историјско* и *нужно.* Варијације су само последица оптичке дискриминације, оног тромог и репатог процеса који о Лепом и Духу не проговара слободном вољом већ количином пласираних информација. Са тог становишта, на жалост, Левоча и Бирмингем су *различити,* а Сигирија и Стоунхенџ „два света".

Четрнаестогодишњак с вокменом гледа у краве крај пута. Кроз перцептивну конзерву пролазе набрекле чешке траве и снег на врховима, укус југословенског „вафла" и песма групе „Police". BOHEMIA-YU-ENGLAND INSTANT. Све затвара лимени (космати) поклопац на ком је брзосушећим мастилом, можда, исписано СРЕЋА (happiness). Задовољство је, очевидно, искорачење. Његово трајање је небитно, пресудан је само прекид са смислом и токовима у које си убеђен. На жалост, све има своје време, па чак и она врста превратништва која презире и сам живот. То је вечита замка смисла.

Пра-слике, архетипови, све оно на шта се разум очајнички наслања, најјачи су докази да је свест недељива на рану и касну. Север сам знао по пољу, по задружној њиви, исток по виноградима и згради фабрике шешира, југ по дворишној огради, запад је био иза куће. Померао сам се ходањем и путовањем, мењао спавањем и читањем, допуњавао и разграђивао другима, наивно усавршавао страхом, љубављу и подозрењем; међутим, све је, танком нити спасоносне и некорисне самоће, увек било у координатама *дворишта,* где сам први пут научио стране света.

Четрнаестогодишњак ме пита за деду у Аустралији. Кроз његову свест, погрешно надмоћан, слутим другачије

пра-слике; низ жуто-црвено стење, широким, као стакло равним пустињским друмовима, јуриша Mad Max (Побеснели Макс), „анђели пакла" на „кавасакијима", „сузукијима", „бентонима" и „хондама", око паса их држе плавокосе, истетовиране женске, препадају велике, бензина препуне хладњаче и „главни", попут светог Борђа, уз бес и крик, пробада Хеншелову аждају из које, обилним млазом, прска безбојна керозинска крв (O, my God!).

Шездесетогодишњак из Аустралије пише све дужа и опширнија писма. Неизлечива инфантилна регресија потпуно разбија сваки логички систем. Подједнако је забринут за смрт рођеног брата и за велики дуд пред кућом. Истим интензитетом описује унуке који слабо говоре српски као и сећање на кобиле из детињства. Нема разлике у објашњењима тромог аустралијског пензионера и некадашњег одгајивача голубова високолетача. Гуше, притискају, *пра-слике.*

Четрнаестогодишњак из Југославије и шездесетогодишњак из Аустралије тако се, апсурдно, најбоље споразумевају. Симетричан, космички однос између свесно уклоњеног физичког света и замењених *пра-слика* које су напустиле ропску везу с „одговарајућим континентом" учиниле су то да, док један, у старом дворишту, осећа Нови Јужни Велс, дотле други, у Перту, надзире банатски атар. Приближавају се, једна другој, две врсте детињства, трче простором и временом, носе себично натоварене „Пандорине кутије"; прасак од њиховог судара једном ће донети смрт, другом само крај илузија.

У прогонству и одсуству, у добровољном крају догађаја који се временом, претвори у недуховит доживљај, у дом и породицу, у загушљиво признање раздаљине, пресудни нису ни трансцендентална носталгија ни светла историја већ први белег слободног саморањавања Природом и Људима. Тј. детињство, тј. *пра-слике.* У старости се сажму даљине и године, избришу искуства и непромишљености, делови породице се изгубе у ланчаном и незаустављивом самозатварању, зашушти изнад календара Florida to day, проклети дуд из старог дворишта и матором се, истрошеном детету отме крик халапљивог задовољства који се никаквим објашњењем више не оптерећује.

То је исти крик у провинцијском биоскопу кад четрнаестогодишњак поздрави победу над унапред злим момцима обученим у кожу с огромним нитнама, кад осорног и прљавог вођу банде на неким другим моторима сустигне „главни" и, после дуге туче, успе да га убије чизмом у главу, кад побесни „друмски ратник" и правдољубиви Макс, и кад викне до најудаљенијих биоскопа: „Хеј Сви, где Си!"

Шта на крају преостаје од тог чврстог загрљаја, од надреалног споја нечијег бујног Почетка и нечијег бескрвног Краја? Како одмрсити чвор што га чине Јутро и Апокалипса? Сви уметнички одговори бирали су, мање-више, распричану покорност. Људске одговоре овај чвор је везивао и стезао око врата.

Треба напустити „велику поанту" (разједаће је мушице, теоријски јед, историјска, летописна самовоља) и треба се предати бизарном фрагменту, као што се играмо речима, јер... ЕЈ СИ ДИ СИ (AC DC) не морају бити ни слова, ни назив, ни парчад алфабета, ни симбол, ни знак, ни акт. Та слова, једноставно, *звуче,* пиле кроз хиљадугодишњи рељеф, ситне трошну самосвест двоухих, двооких бића поносних на покушај материјализације прошлости и претходно поменутом крику дају двосложни, а једносмислени циљ: викни мноштву које гледа на све стране да би се окренуло теби и из њега издвојио управо онај с којим си на Ти.

Хеј Сви, где Си!

Радивој ШАЈТИНАЦ

ПРОЛАЗИМ ЛИ ЈА?

Присећам се свог текста који сам неповратно изгубио — имао је наслов *Пролазим ли ја?*

Изазов који буди сећање на тај текст је велики, самим тим што не успевам да се, изузев наслова, ичега сетим.

О чему сам писао, шта сам желео да кажем, јесам ли се тим текстом некоме обраћао? Да ли је то био покушај да, што објективније, сагледам оног другог у неким одређеним ситуацијама, његово понашање? Шта за њега значи, рецимо, *ноћ* или *север*, какав је његов однос према природи, шта за њега представља закон или језик, или, пак, смисао и, најзад, питање о ономе за њега тако важном — његов рад?

Понекад водимо дијалог о одређеним темама; међутим, веома ретко се догађа да у разговору буде искрен. Превише је затворен у себе, контрадикторан је и потпада под утицаје. Претпостављам, мада нисам сигуран, да је тај текст био на тим релацијама. Сада, када хоћу да га реконструишем, не сећам се ичега сем наслова. Зашто?

Питам се на шта се односио наслов, какво је било његово значење, у којој функцији је постављен? Да ли се својом упитношћу некоме обраћао? Шта је, конкретно, значио? И, најзад, ко је поставио то питање у наслову једног текста, за који ипак сматрам да је мој?

Може ли се писати о изгубљеном тексту, могуће чак и о ненаписаном, о нечему што је требало да буде илузија конкретног?

Претражујем старе текстове, започете странице, цедуљице с напоменама или знацима, с надом да ћу нешто препознати, а ипак нисам убеђен да то постоји. Јавља се сумња да је то само концепт, ништа конкретно, реално.

Стојим, понекад, сам, пред белином платна. Графит, продужетак моје руке, приближава се белини која исијава своју зрнасту структуру, пртиска платно и прави линију, црну, не сасвим праву. Питам се да ли та линија тумачи мене. Да ли ме ти, посматрајући ту праву, осећаш? Да ли ти знаци, у које утискујем своје кодове, допиру до неког, да ли их може дешифровати? Да ли их неко чита?

Како објаснити другог?

31. август.

„Будим се, устајем. Седим. Како је то бити затворен и сам? Веома је тесно. Шејкин капут. Стиже секретар који каже да је веома изненађен, али не и одушевљен. Преписујем, али се не браним. Још је више неортодоксан роман, који, разграђен, напредује. Април—Март, трећи део (и једини) је из 1936. Завршавам. Започињем. Идем у кино. Под бројем четрнаест је стих ‚доживљавао сам феномен *дежа ви*'. Идем кући, идем у кино. Свест ми је савршена празнина. Примљене књиге: Две филозофске расправе, Рана будистичка мисао, О крајностима добра и зла, Човек. Тома Аквински, Рада Ивековић, Марко Тулије Цицерон, Арнолд Гелен. Рекао ми је да осећа аверзију наспрам тамјана, добро сам га схватио, причао сам му како су они далеко од нас сиротих традиционалиста. Млади Миро долази на изложбу са живим лептиром окаченим о ревер, прича ми о уметнику који је у Венецији запалио неколико хиљада живих лептира. Страна двеста осма: ‚први Хладиков осећај је био осећај чистог ужаса'. Да ли код Борхеса у оригиналу стоји баш тако? Осећаји, осећаји. Колико је сати на вашем сату? Он је уредник и потпредседник комисије. У два сата завршава ми радно време. Поезија."

Питање је како, којим средствима, објаснити другог, оног који ми је толико близак, а истовремено удаљен од мене светлосним годинама, који егзистира у мени, истовремено и поред мене. Пишући о њему, морам писати о себи, морам сагледати себе у њему, приказујући све његове недостатке и врлине, које су, наравно, и моје. Морам ли на питање „Ко сам ја" да одговорим „Ја, то је неко други", а да знам да сам тај други ипак ја? Писати о њему као о „садржају" који је он сам, насупрот свим оним нужностима којима је опседнут. Како писати о неком који је увек с тобом, који те гледа из огледала, твој удвојени лик што егзистира у неком паралелном свету, о демону који управља твојим животом?

Притом остаје отворено питање о реализацији самог себе. Нужност коју осећа свим својим рационалним бићем, одваја га од оног чему тежи, изражавајући се, повлачећи ону линију. Тежња ка духовној трансмутацији.

Хтео бих понекад да уђем у слику. Размишљам тако сатима пред белим платном, мучим се да се нечега сетим, нечега што би ме испровоцирало да почнем слику. Веома ретко ми успева. Зато сам тако мало насликао. Свега двадесетак слика. Понекад, започнем неку слику, поставим боје, мислим да сам све урадио како ваља, исликавам је и, када помислим да је завршена, видим да то није оно што сам желео. А ипак, ко сме рећи да би оно што није остварено било боље од оствареног? Јесам ли ја у праву када кажем да нисам мислио онако како је сликано? Нисам ли превише субјективан? Питам се, понекад, када завршим слику, шта о њој мисли онај други.

Није много вешт са бојама, али добро зна теорију. Сећам се, увек када би ми он сугерирао како да приступим слици, брзо бих је завршио, био бих задовољан.

Једном сам га молио да ипак узме четкицу и наслика нешто, није важно како ће изгледати. Рекао ми је да се никада не би усудио, јер је у принципу против свакога ко покушава да имитира, а шта је слика ако не имитација конкретног, које је у сваком случају боље и од најуспелије слике. Нисам се са њим сложио, зато што, ипак, онај ко то чини на прави начин не имитира реалитет нечега већ га тумачи.

Покушавам понекад да урадим нешто различито од оног што радим, нешто нетрадиционално, али ми не успева. Имам добре узоре, но, није све у добрим узорима. Ваља ствар извести, а ја то, очигледно, не умем. Једном сам био близу да начиним нешто изузетно, нешто што нико није направио, али сам пројект стално одлагао. Видео сам то после код неког другог. Сада имам идеју за циклус слика. Радио бих Marcela Duchampa и његове трансформације у Rrose Sélavy, у Marchand du sel и Bele Haleine. Ради се о процесу идентификације транспонираном кроз једно ликовно дело, што у крајњем случају и не доноси неки већи резултат, ипак је само нека врста симулације и има значај једино као покушај субјективног селектирања и интерпретације вредности и интереса који произилазе из свакодневних тражења, у овом случају у домену ликовног.

Али, то и није најважније. Можда бих оно што сликам могао добро да урадим, међутим, више времена утрошим сумњајући да ли ћу бити успешан, него када ствар урадим и касније оцењујем. Нико ко превише сумња није урадио много, није имао времена за то. Јесам ли, овим текстом, који, наравно, није онај текст на који сам у почетку мислио, објаснио оног другог? Јесам ли то могао?

И зато питам: пролазим ли ја?

Димитрије ДУРАЦОВСКИ

ПРЕЛУДИЈУМ ЗА СМАК СВЕТА

Достојевски је једном ȣзвикнȣо: „Лепота ће спасти свет!"

Добро. Свако одȣшевљење је благородно и пожељно, нарочито ȣ наше доба кад дȣхом владајȣ разни „изми", скептизам и цинизам, на пример. Незгодно је то што ми још ȣвек не можемо да се договоримо шта је „лепота", а и не видимо од кога или од чега треба „спасти свет".

По Сократȣ, лепо је савршена прилагођеност сврси. По Кантȣ, оно што нема сврхе, то јест оно за шта немамо интереса, а допада нам се (са гледишта посматрача или креатора?). Најзад, ȣ савременом светȣ многи ȣметници, на челȣ са Берђом Лигетијем, изричито се одричȣ *лепог* па објављȣјȣ како желе да изразе и прикажȣ *ȣжно*. Њихово право. Хоће ли ȣжно спасти свет ȣ некој дијаболичкој варијанти, видећемо, имајȣћи на ȣмȣ да је већ поменȣти Сократ назвао Демоном свог генијалног инспиратора, не слȣтећи да ће мȣ овај доћи главе.

О ком је светȣ реч? О светȣ човека, без сȣмње. Ко га ȣгрожава? Човек, наравно, јер громови, поплаве и дивље звери нисȣ одавно на челȣ списка претећих сила. Ȣосталом, треба већ престати са таквим сȣочавањем. Природа и човек не могȣ се легитимисати као антагонистички извори енергије из простог разлога што је човек, бȣдȣћи животиња, део природе. Не такмичи се човек са природом, већ са Богом ствараоцем.

Ȣ крајњој консеквенци човек и није ȣ могȣћности да нешто ȣистинȣ *створи*, јер је количина материје ȣнапред дата и, разȣме се, коначна. Може јој се само мењати *форма*.

Ȣопштено говорећи, природом називамо *затечен ред ствари* коме се мења форма, а с тим и намена. Што даље од

природе, то јача култура — у коју урачунавамо науку и уметност. Стварајући нова бића, култура преузима компетенције врховног Стваоца и ствара своју сопствену контра-природу. Човек не имитира природу, већ јој конкурише. Кроз једну суптилну анализу класичних античких текстова, Роман Ингарден је категорички закључио да појам *мимезиса* не може бити преведен као подражавање спољашњег света, већ као његова идеализована слика, као што је то изричито објавио Праксител, симбол реализма — за нас, наравно. Кад нас то не би овде одвело сувише у страну могли бисмо лако показати да никакав реализам у уметности није ни практично остварљив ни фундиран на прихватљивом теоријском образложењу. Тешко је у историји пронаћи консеквентнији и методичнији идеалистички приступ од оног који је примењен у такозваном социјалистичком реализму.

Можда има неког парадокса у томе што човек све успешније открива законе природе (своје средине) уколико се више од ње удаљава, јер су његова интелигенција и способност акумулације искуства аутогене појаве и не налазе се у природи ни као супстанце ни као аналогони.

Солидарност са природом расте са степеном примитивности и потпуна је у одсуству свести о постојању. Камен је тако најразумнији, јер је савршено сагласан са свим физикалним законима. Између њега и природе не може доћи до неспоразума.

Свест је производ краткотрајне комбинације у бескрајном и перманентном хемијском процесу који регулише упорне промене форме Света. Сазнавши то, човек се нада бесмртности тражећи њен доказ у егзистенцији душе. Камен је бесмртан баш зато што је нема. Уосталом, тај случај налазимо у сваком приближавању апсолуту, онаквом каквим смо у стању да га схватимо. Свевидећи је слеп; јер видећи све, мора продрети и кроз све, без наде на дискриминацију појединачног. Свечујући је глув; слушајући сваки појединачни звук, доживљава „бели шум", једнак потпуној тишини. Свемогући је немоћан; будући у стању да све истовремено сагради и разгради, остаје парализован због апсурдности сваке акције. Камен све *може,* јер ништа не *жели.* Бог је по дефиницији неорганског порекла.

Нашли смо се, дакле, пред два слоја анализе. По првом, како рекосмо, човек је интегрални део природе, чиме му је ускраћено право и на најмањи покрет против њених закона. Разапет између два протоимпулса, између *страха* и *жеље,* он не види лепо изван корисног.

На другом слоју анализе, човек је противстављен природи, то јест спонтано насталом реду ствари без његовог

учешћа. „Лепо" је производ човека; кромпир случајно израстао у облику Венере није естетски, јер није људски чин. Право уметничко дело носи у себи амбицију да се природни акт превазиђе. За успешно насликану јабуку кажемо да је „као права", али за праву, лепу јабуку, рећи ћемо: „као насликана", што значи идеално лепа. У сваком случају, човек ствара нова бића најчешће по угледу на природу, али потпуно независно од њеног деловања, већ паралелно њој, или чак против ње. Моћ ове креације простире се и далеко и ефикасно. Француски историчар Лево-Брил подсећа нас: „Типови које су створили генијални писци: Хамлет, Тартиф, Робинсон Крусо, Жилијен Сорел и толики други, немају никакву материјалну егзистенцију, али нису зато мање историјске личности, због утицаја које су извршиле на хиљаде духова".

Ако овом кратком списку додамо још само Шерлока Холмса и Пају Патка, јасна је представа о човеку-креатору посебних бића, сличних природним само да би била препознатљива. Лепа? Ствар схватања, или, још тачније, опредељења. У сваком случају, посезање за ружним само је привремена абдикација недовољно храбрих дезертера.

Сазнање почива на две претпоставке. Једна је констатација; друга, интерпретација. Констатују се искључиво суве, сирове, монолитне, неразградиве чињенице. Размислимо: њих је неочекивано мало у поређењу са појавама које свесно или несвесно проширујемо својим тумачењем. Чињенице су непреносиве, а уз то једноћеличне. Већ и најмања њихова разуђеност води до интерпретације у којој се дефинитивно опраштамо са „објективном истином" и хипотезом догматског реализма. А ако ово изгледа мало вероватно, послужићемо се кратким описом суштине савремених математичких теорема Гедела и Тарског које показују да је „сваки аксиоматични систем, макар мале разуђености (аритметички, на пример), подложан ограничењима и да се њиме не може извршити опис света". Одатле излази да је коначан приказ феномена нашег света „безнадежан идеал", то јест да никако „не може постојати свеопшти приказ Природе у једном појединачном затвореном конзистентном језику". Уметност је то, разуме се, знала одавно; само није очекивала да ће се у овој тачки срести са егзактним наукама.

Лежи, међутим, у томе једно велико искушење. Свести све уметности, феноменолошки толико дистантне, на једну епистемолошку, теоријску раван, значи неминовно отићи још корак даље. Значи описати људске менталне функције у целини, са свим њиховим могућностима и ограничењима, у свим формама, нужно једнаким, у целини униформним. Решити проблем компаративне естетике, значи открити, на условно објективан начин, све операције свести. А та, услов-

на објективност, представља циљ коме наука, упркос беспомоћном батргању неких представника уметничке сфере, неодољиво тежи. Јер, како рече један специјалиста, физиологија је оно што знамо о мождaним функцијама, психологија оно што *још* не знамо.

Уметност је свакако језик, јер настаје из потребе за комуникацијом. Кад не би тако било, стваралоци не би своја дела излагали јавности. Супротни случајеви су непознати. Наравно, овде се могу навести примери пустињака или особењака који раде у изолацији и своја дела намењују само сопственој сатисфакцији. Привид. Благословљени представом Светог Духа или психопатским вирусом, ови људи имају далеко многобројнију и елитнију публику од своје социјализоване сабраће: арханђеле, серафиме, светитеље најразличитијег порекла, евентуално Сатану и његово плодно друштво.

Већ су старији лингвисти одбацили могућност онематопејског порекла језика, као и слутњу о универзалном граматичком јединству. Смемо ли из тога извући закључак да је језик биогенетска црта, као боја коже или укошеност очију? Како год било, остаје чињеница да се општа наклоност према реалистичком начину изражавања растаче и мрви у различите уметничке стилове по којима одмах разликујемо културу Кине од културе Ацтека, Византије или ренесансне Италије.

Упркос супротном третману у науци о уметности, *реализам уопште није стрикгније одређен стил*, из простог разлога што се с њим непрестано срећемо, од помпејанских фресака до савремених стрипованих цртежа. Оно, пак, што је *свуда*, као да није *нигде*, па се са добрим аргументима може заступати теза да реализам није никад остварен, или супротна, да се не може избећи. Не заборавимо, наиме, да су тотеми или било какве „невероватне", зле (или добре) утваре савршено натуралистичке репродукције духом створених модела.

И притом, ипак, ништа од теорије реализма, чак и кад је логичнија, експлицитнија и убедљивија од неке теорије апстракције или надреализма. Главни деструктор је интерпретација као незаобилазни инструмент сваког информативног система, односно метода.

Наш је свет времеплов на чијој се ивици свако од нас налази у сваком тренутку свог живота, најудаљенијем од Почетка. И сваког тог тренутка енормно расте број догађаја као да је у питању балон чије се димензије увећавају без престанка и граница. Околност да још није дошло до експлозије, упућује нас на претпоставку да се у ствари ништа ново и не догађа, већ да елементарне чињенице само мењају место и распоред.

Пређимо преко тога. Остаје евидентно да се сваки акт меморије, као и сваки покушај описа (света или психичких садржаја), мора одрећи операције са тоталитетом података. Тако је нужна селекција истовремено нужна интерпретација, субјективна операција и, да се до краја изразимо — фалсификат у односу на неку другу могућну интерпретацију. Чињенице нису довољне да прикажу било какву представу стварности; само њихов избор у одређеном логичком склопу — не као пуки агрегат.

За оне старије у овом свету наука коју смо звали историјом била је првенствено хроника смене владара; данас је то првенствено хроника народних буна. Ни једна ни друга не морају оперисати нетачним чињеницама. Али селекција чини те две историје потпуно инкомпатибилним. У једној од њих прочитаћемо да хронологија историје почиње „једном годином за време владавине римског цара Августа". То је, наравно, тачно. Али није речено да је у питању претпостављена година рођења Исуса Христа, што је одлучујуће, а првопоменута истина представља свесну обману.

Селекција има за сврху или, једноставно, последицу, стварање одређене форме. Та је форма, како рекосмо, једна од потенцијалних варијаната фалсификата стварности. Ова особина резултата стваралачког акта није, разуме се, пожељна, па се вољно или несвесно покрива тезом о *садржају* који претходи форми и који је, по богатству, далеко превазилази.

Какав је то садржај који не стаје у дефинитивни израз, који се разликује од дате форме? Могли бисмо о томе добити неку информацију ако се подсетимо да је Бетовен оставио око 70 скица за прву тему своје Пете симфоније, тему која је на крају добила само четири ноте. Флуидни статус периода припреме и колебања нема никаквог смисла третирати као склоп садржаја, различит од слушаоцу презентоване форме. Слушалац, уосталом, није психајатар нити му таква улога припада. И зато је Кроче заиста у праву: израз је у форми, форма је садржај. Променимо само једну ноту у Бетовеновој теми; променићемо јој битно садржај заједно са формом.

Ако прозу овде занемаримо, као претежно мислилачку дисциплину, поезија остаје као најквалификованији представник литературе. Она очевидно није и не може бити некаква хроника која подлеже селекцији догађаја које излаже, мада нам увек изгледа као да се иста, експлицитно изражена мисао може укомпоновати у различите форме. Узмимо прост пример: „Свратио сам јуче". Ништа наизглед не стоји на путу да кажемо „Јуче сам свратио", чиме

се мења форма без видљиве промене садржаја исказа. Али, истовремено је јасно да је горња реченица само рудимент, одломак једне мисли која тек треба да буде комплетирана. У том неопходном, комплементарном делу, на „јуче" ће доћи једна рима, рецимо „куче", а на „свратио" евентуално „патио", што ће за собом повући знатне модификације садржаја. Лако је одавде увући и ликовну уметност у исти круг рефлексија. Због чега смо, међутим, уопште и увели једну стару тему у овај контекст? Због тога што нам се савремена уметност сувише често а претенциозно обраћа кржљавим, неспретним, неуљуђеним сигналима, иза чије мучавости треба да наслутимо некакву раскош садржаја, које, разуме се, не може бити.

Обраћајући се једном посебном, изолованом тренутку, Гете је употребио оне чувене речи: „Застани, тако си леп!"

Тренуци се, на жалост, тешко одлучују на застајање, па историја уметности из периода у период тражи нове моделе. То је чини узбудљивом, али и недовољно делотворном: као да се један идеал лепоте никад не задржава довољно дуго да би нам открио пут Спасења.

Фиксној идеји о спасавању претходи погубна хришћанска замка о потенцијалној, неизбежној, већ рођењем стеченој кривици, која има за циљ да спречи духовну слободу људског бића. С друге стране обале стоји претња не мање погубне апсолутне физичке слободе која би за трен ока уништила целокупну људску културу.

Савремено човечанство, одбијајући оба екстрема, ипак подлеже осећању да само себи копа некакву јаму, макар то била она сасвим практичног, еколошког карактера.

Прожет свешћу о својој супериорности, на шта му пуно право даје поређење са најближим антропоморфним сродницима, човек ипак сувише често заборавља да његова моћ не досеже чак ни до способности да сам себи ископа јаму. Забога! Још се ни земља под њим није охладила. Још хода он по једној звезди — израз без поетских импликација. За Космос човек није ни играчка; једва да је спрдња.

А лепота спасилац није ни свакоме дата. Многе су препреке на путу ка њој. Нема никаквог сарказма у констатацији да човечанство не може ни прихватити ни схватити апстракције ако не буде пристојно исхрањено. Глад се подсмева лепоти. Како бисмо назвали оног који би, уместо жита, слао у Африку плоче са Моцартовом музиком и репродукције Рафаелових *Мадона?*

Као привремена комбинација вечно лутајућих материјалних честица, из којих је случајно букнула енергија названа свешћу, човек не треба да брине о неком свом диви-

низованом спасењу, нити о борби против сопствене пропасти. Парадоксално: у његовој тако ограниченој свести тачно се огледа и његова узвишена, космичка судбина.

Јер смак света није утопијска претпоставка, још мање новост. Одиграла се та катастрофа већ небројено пута. Како постоји само за нас и за сваког од нас појединачно — свет пропада, увек и поново, истовремено са гашењем те свести, да се нека нова поново роди на неком другом месту.

Колико је ова последња околност утешна за умирује, мора свако за себе проценити.

Драгутин ГОСТУШКИ

ЛОВЋЕН, ОДОЗДО, ИЗ КРТОЛА

1.

Windsurfing. Једрење на даскама, између острва Свети Марко и Кртола. Момци и девојке из клуба „Méditerrané", преко пута нас, клизе на таласима, ношени маестралом и гарбином, буром и трамунтаном. Неки су обучени у црна гумена одела, од колена па до грла, и у тим акванаутским оклопима, важног лица, једре преко залива, чучећи над водом која им пени испод глутеуса; и све то јури, ношено истим ветром у различитим правцима, као оне бубе на изворима, којима не знам имена, а које на четири раскречене ноге стоје на води, сличне малим хидропланима или оверкрафтима. Јуре тако мали банкарски службеници, чувари лифтова, трговчићи и службеници из „Copmtabilité", јури тако француски нижи *средњиј клас,* и доживљава авантуру, коју су, уосталом, уредно платили; а у том једрењу на таласима, њима (и мени који гледам са обале), не више као слика, већ само као емоција, враћа се откриће мора, над неком књигом, у детињству, или на самој обали: велики енглески једрењаци у бури, острва с благом, гусарски капетани са фитиљима властите браде запаљеним на властитом лицу, тајанствене пећине чији су улази под водом, далеке земље, морска чудовишта непознатих облика, и опасни бели кит који ће ускоро насрнути из дубине . . .

Читав свет *великих* доживљаја претвара се у свет доступних малих авантура: онога што свако, за неке новце, може окусити властитим нећем, властитим очима, на властитим рукама, или на властитом phallus-у. Све се минијатуризује, уприличује, и постаје потрошна роба, за cash или cheque: Одисејева нимфа Калипсо постаје плаћена ноћна дама у Најробију или Банкоку; путовање у Царство сенки

је посета Зејтинлику у Солуну; пролажење између Сциле и Харибде постаје овај windsurfing између Госпе од Милости и Светог Марка. Свако може за пола фунте да јаше слона пред Тац Махалом, и да се сећа патетично Ргведа (под претпоставком да је о њима икад ишта чуо;) блажени лотофази сада су дебели немачки туристи, који, бар за ових четрнаест дана колико одмор траје, заборављају захуктани, европски, меркантилистички свет.

Постоји очигледно веза између великих и малих догађаја, узбуђења, авантура, исте врсте или из истог регистра. Постоји, такође, и темељна комерцијализација свих узбуђења доступних смртнику: степен ексклузивности мери се само висином цене. Али све може постати моје властито искуство, и ја могу да се до миле воље шетам митским обрасцима Одисеје, или свих важних људских пустоловина, а да притом будем чак и максимално заштићен. Ја, дакле, за разлику од правог митског јунака, учествујем и постојим у комерцијализованој варијанти мита, у потрошачко-туристичкој авантури — али ми се ништа опасно неће десити.

2.

Бива да има и по тридесетак једриличара на даскама у исто време, у овом делу залива Боке Которске. Када је јак ветар (изнад четири бофора, по мојој лаичкој процени), онда се ови аматери зачас нађу у води, па се полако и с муком пењу на даску и траже неки мање опасни угао под којим ће хватати ветар.

Има у том брзом једрењу, у тим самотњацима, који јуре по мору, у мимоходу, нешто од трагике људског живота. У брзом проласку, стигавши тек да не ударе једни о друге, да не излете на оштре обалске стене, ови људи који се држе за пластичне мотке, гоњени погоном у пластична, шарена, троугласта једра, јуре без икаквог дубљег смисла осим забаве. И као што ово једрење нема никаквог смисла тако га нема ни људски живот: и као што ови људи, гоњени једним истим ветром јуре у десетинама различитих праваца, тако и људи по животу јуре за Спасом и Славом, Утехом или Новцем, Врлином или Великим Делом, Задовољством или Влашћу. И као што сви живимо брзо, и јуримо, тако да не стижемо да, живећи, негде станемо, нити погледамо, за трен, лица људи која пролазе поред нас. А онда не остане од тих што јуре по ветру и таласима, ничега. Ни спомена, ни гласа, ни трага. Остане само море, вечито у таласима. Море које је вечито исто и вечито другачије.

3.

Свакога дана посматрам Ловћен. Чим дођем на обалу, погледам испитивачки у врх ове горе, као да ће се тамо нешто судбоносно десити. А не дешава се никад ништа.

Чини се да је врх планински чешће застрвен облацима него испод њих. Вечерас цируси су дошли на неколико стотина метара испод оба ловћенска врха, тако да се планина јасно оцртава на светлој позадини. А доле, испод њих, облаци су, као какав караван, промицали у једној линији, на истој висини, и за непун сат почели да се растурају као сапуница на води; прво су изгубили своје облине и непрозирност, потом су се претворили у крпе измаглице и беле паре, а на крају нестало је и њих.

Са својим вододеринама, боровом шумом на западној страни, мало растиња, аветињски белим пругама од кречњачких стена, и оштрим нагибом падина — Ловћен сигурно није питома планина; али није ни аскетски света и врлетна, у оном смислу у коме је то, на пример, Атос, који се са скоро две хиљаде метара, такорећи окомито, с изванредно стрмим нагибом, стропоштава у Егејско море; на врху Атоса монах под собом види запењено море као симбол земаљске таштине и лажи: он руком може да дохвати облаке, а речима молитве још лакше, чини се — бога. Ловћен не личи ни на Олимп, ни на Арарат, нити на наш Ртањ — ове свете планине имају властита сакрална обележја; на њима су боравили богови.

Ловћен је света и профана планина у исти мах. То је планина једног усамљеника и горостаса, који је и песник, и светац — у извесном смислу, духовни и световни вођа једног народа.

Ноћу се упали светло у бројним насељима на обалама залива. За сада се још увек издвајају насеља густином својих светала; између њих сија тек понеко, из усамљених кућа. За двадесет година сва ће та насеља бити спојена, а ивицу залива обележаваће ноћу једна јединствена светла ивица.

Али поред зеленкастих и црвенкастих пламичака уличног осветљења, ноћу, у Боки, сија наизменично, полифемско, црвено око светионика близу Госпе од Милости. Сијају по језеру врло снажни ферали, на плин, рибара који су кренули у ноћни лов. А као нека далека, огромна, лет-лампа, засијају иза гора (иза Црквица, и даље), одсјаји мућа из невремена које тамо хара; и тада врхови читавог венца планинског, изнад Бијеле и Зеленике, као мрачне кулисе картонских брда у некој вагнеровској феерији, засијају, одблескују, и поново тону у мрак.

Виде се ове вечери, на Ловћену светла ТВ-релеја, а одмах до њега, из планина израстао, као у мелодрами, велики, округао, риђи, августовски месец.

И небо је осуто звездама. Велика и Мала Кола.

У Боки Которској, ноћу, једино Његошев гроб не светли. Он остаје горе, у тами, на мрачном врху, невидљив. У његов Маузолеј ударају громови. Има проблема с одржавањем. Недавно је гром избио камен из зида овог здања.

Не знају шта ће са Његошем. Сравнили су врх планине, подигли Маузолеј, па га запустили. Сад праве хотел у подножју.

Али над Боком, у светлостима ноћним, над земаљским светлима и жалосном нашом тобоже народном музиком која трешти из свих кафана и хотела, осећам велики, тужни дух и будно око овог дива. И од свих његових стихова, ко зна зашто, самом себи вечерас говорим ове:

„Наше жизни пролеће је кратко,
Знојно љето за њиме следује,
Смутна јесен и ледена зима;
Дан за даном вјенчаје се током.
Сваки нашом понаособ муком.
Нема дана који ми желимо,
Нит блаженства за којим чезнемо.
Ко ће вјетар луди зауздати
Ко л пучини забранит кипјети
Ко л границу жељи назначити?"

4.

Око поднева се нагло смрачило. Кумулуси модре боје пали су на залив, и више се није могло видети више од неколико стотина метара, из куће у Кртолама. Бијела и Зеленика, право наспрам, с друге стране залива, нису се виделе, а Ловћен, до подножја обрастао оловним, тмастим облацима, стењао је, као вулкан пред ерупцијом. Небом би изненада блеснула муња — као нека хитра, огромна, усијана жица у ливници, искочила из свога лежишта, да намах згасне у тамном и хладном окружењу.

Још сам чуо да, кад је невреме, не треба бити у дубокој води, јер дубока вода привлачи — а не плитка — громове. (Сетих се стиха једног нашег песника: о грому зарђалом у мору.) И одмах затим старац Нико развија неку примитивну, фолклорну, геолошку тезу: „Гром тражи металне жиле, и зна где су под водом".

Гледали смо, кроз отворен прозор, ово невреме. Било је доста захладнело. Са прозора — он је личио на окно

неког батискафа, кроз које несметано можемо да гледамо олују — море је почињало једва десетак метара од нас, а кућа у којој смо одсели, издвојена од осталог насеља, има властиту малу луку, властиту башту, мали гат за један једини чамац, и вреће зароњене у воду, пуне каменица које расту, привезане ужадима за железне алке.

Киша је падала. Невреме на мору — стамњење једног света светлости и пријатне топлоте; свет влаге и влажне хладноће, свет који се открива као нагло подигнут камен испод кога забауљају глисте, пужеви, слузаве биљке и животиње — тај свет, само енормно увећан, биосфера из влаге и мрака — сад риче, уједа, штипа и гамиже, својим чланцима и трепљицама, чељустима и устима пијавица — све то испред нас, још топлих од августовских врућина. Тај свет нас прска и полива влагом и мраком.

Невреме. Љубомора Хефестова, и Тартарова, и свих бића Подземља, на мирно плаветнило, умилност ваздуха, спокојство и ведрину јадранског лета.

5.

Барба Нико ми казује имена риба које је ловио у мору — „док је био човек". Звук тих речи наликује на звук имена села из Србије, које немају „значење" (Влаоле, Турија, Зуниче), или рецимо, имена дивљих трава, које ми ређа, показујући руком на њих, мој стриц Коста: штир, паламида, цволика. Ја те речи не знам, ни њихов смисао. Ја не знам ни те траве, ни та села, ни те рибе.

У овим речима ја чујем само словенски (или неки тући) звук, одјеке неких архаичних дубина. И то једино говори да сам се ја одвојио од њиховог значења, и управио снаге свог духа на неку другу страну. И као што су имена ветрова, која сам записао прошле године на мору, у Хвару, и у Ровињу, — изгубила досадашњи, превасходни значај за приморце — јер нема више једрењака, а они који се баве windsurfing-ом — њима то знање није потребно, — тако су и имена риба, лишена свог конкретног и битног смисла, јер ја више нисам ловац који се шуња по трави, ни поморац који посматра небо и припрема једра. Остаје само звук речи, одјек из кога можемо да замислимо *целину*, као што из једног фосилизираног пршљена може понекад да се реконструише читав изглед давно изумрле животиње.

Записујем те речи.

Угор, ципуо, ћовра, шкрпина, гујоч, орада, брбун, сараг, ража, голуб, слаћ, ћуштра, перка, шпар, луц, керња, зубатац, пагар, иглун, срдела, срдун, гаун, гаовица, шка-

рам, шпањ, сипа, хоботница, моруна, буква, курјан, бранцин, пешишпада, шњур, шкомбар, кањац, лабра, санпијетро.

Словенске речи, понека албанска или италијанска; пуж је прмпор, школке су паластура, жбогаљ, лепеза, морско уво, мушља, датула, каменица, лумпор.

У свима овим речима био је смисао: ваљало је (кад је реч о рибама) уловити што више тих речи: једне су биле вреднији и драгоценији улов од других. Једне су се ловиле лако, друге тешко. Велика количина риба одређене врсте значила је срећу и богатство не само за оног ко се враћао из риболова, него и за његову породицу.

А данас ми сви ловимо само новац, који се тамних леђа, а белог трбуха, мигољи и клизи, у огромним јатима, испод, изнад, и поред нас.

Данас — данас је други лов, и друга ловина.

Звонимир КОСТИЋ

У ЛАВИРИНТУ ЈЕРЕСИ

Умберто Еко: *Име руже;* Графички завод Хрватске, Загреб, 1984.

Када се један теоретичар књижевности одлучи на јеретички покушај промишљања романа романом, односно ризик провере научног у фиктивном, питање оригиналности лебди као зао дух над тим покушајем. Али, питање оригиналности лебди као зао дух и латентна претња над целокупном уметношћу двадесетог века, добијајући последње деценије заоштреност кључног питања уметничког обликовања и изражавања. И више, црпећи из те заоштрености своју актуелност, опстојава оно не само као горући критичко-теоријски проблем, већ, све чешће, као помодна литерарна тема. Пре него укажемо на неке карактеристике значаја питања оригиналности у књижевном делу, изложићемо кратак садржај нашег примера, *Имена руже* Умберта Ека, који до нас стиже са већ оформљеним ореолом оправданог бестселера, упоредо са одговарајућим теоријским, есејистичким и белетристичким примерима из светске књижевности на које се делови тог садржаја ослањају. При томе, одмах ваља рећи, тешко је отклонити са ових редова слику самога Умберта Ека, који, тек исписавши „мрачну и горку повест о јереси", седи са супротне стране стола и сјајно се забавља, „сам у свом лавиринту" (Борхес).

Нимало случајно, у досадашњим критичким текстовима, помињана су уз *Име руже* имена Борхеса, Аристотела и Конана Дојла. Већ прве странице овог дела упознају нас са потенцијалним јунацима, Виљемом из Баскервила и Адсоном из Мелка, у сцени која, не само пореклом главног јунака (Баскервил), већ и начином решавања прве мистерије успоставља везу са сличном демонстрацијом интелекта у *Бескервилском псу* Конана Дојла. Већ из те прве сцене, дакле пре уласка у опатију која ће током романа представљати изоловано поприште заплета и

лажних и правих кулминација, читалац схвата да се Еко определио не само за реминисценцију већ и за један прототип, за једну, како би Борхес рекао, „саму по себи атрактивну тему, о пријатељству између две различите особе, која постаје, на неки начин тема пријатељства између Дон Кихота и Санча Пансе, осим што никад не долази до савршеног пријатељства". И даље: „Конан Дојл замишља једну прилично тупаву личност, са нешто нижом интелигенцијом од читаочеве, коју назива доктор Вотсон; други је помало комична личност и такође помало поштовани Шерлок Холмс. Чини тако (Конан Дојл — прим. П. М.) да јуначка дела интелигенције Шерлока Холмса прича његов пријатељ, који му се непрестано диви, увек се служећи вероватноћом, који се покорава Шерлоку Холмсу и коме се свиђа да се покорава. Све се то већ налази у првој детективској причи коју је написао По, и не знајући да инаугурише један жанр". Нимало случајно, опет, цитирамо управо текст који, у поводу детективске приче изриче на крају овакве ставове: „Шта бисмо могли рећи у одбрану детективског жанра? Има нешто што је врло очигледно и тачно: наша литература нагиње хаосу. (...) Тежи се изостављању ликова, аргумената и све је врло неодређено. У нашој епохи, тако хаотичној, постоји нешто што је скромно задржало класичне врлине: детективска прича. Будући да се детективска прича не разуме без почетка, средине и краја. (...) Ја бих рекао, у одбрану детективске приче, да јој није потребна никаква одбрана; мада сада читана са извесним омаловажавањем, она спасава ред у једној епохи хаоса".

Наизглед преопширан, уводи нас овај цитат у бит Ековог романа. Наставимо да следимо јунаке до њиховог одредишта, опатије у Северној Италији, велелепног здања у чијем окриљу живи библиотека-лавиринт, понос средњовековног света, и њени послужиоци, бенедиктинци различитих народности (у позадини могућих неспоразума је, дакле, језик Вавилона) на служби Богу и књизи, или Богу-Књизи. У ту опатију, ускоро сазнајемо, у центар и симбол уредности, образовања и реда, ушао је дах хаоса. Удахнули су га папа, цар, јереси, забрањене књиге, мистична моћ библиотеке и људска неопходност на смех и отров. Уочи једне важне, можда за средњовековни свет одлучујуће, дипломатске мисије за чије је седиште одабрана опатија, овај хаос прети да угрози све важеће равнотеже вредности тог света. Елементи тог хаоса јесу елементи литературе, јесу литерарна храна за читаочеву знатижељу. Али, та знатижеља се не сналази у хаосу опатијских збивања? Па оно, као да Еко сагиње послушно главу пред Борхесовим упутима, што уноси ред у хаос модерне литературе. Поступак, један одређен поступак који је аналоган учешћу логичког мишљења у обнови света оптерећеног религијом као идеологијом и њеним јересима у XIII и XIV веку, поступак детективског романа.

Принципи на којима почива детективски роман (не криминалистички!), принципи који ће бити уобличени пет векова касније, овде добијају додатно значење објективног принципа. Усред дивљања јеретичких сумњи (а свака је сумња јеретичка), читаоцу је понуђен компас чију казаљку и правце он лако препознаје и којима безрезервно верује — компас чија игла непрекидно трепери на трагу убице, следећи неумитне законе магнетизма мистерије на чијим половима, наравно, стоје *мотив* и *извршилац*. Објективизам овог принципа отклања делом аутора који се јавља тек као „беспристрасан организам грађе", што је и наглашено у *Прослову*, где се Еко вишеструко одриче права (или претензија) на оригиналност, колико због оправдања језичке неаутентичности толико и ради истицања другачијег принципа организовања дела од славољубиве кандидатуре оригиналности.

(Овде ваља истаћи да Еко готово опонаша школске примере постављања оквира романа. Као да следи уџбеничку дефиницију по чијем опису основна „приповест је ‚уоквирена' уводним делом у којем аутор излаже како је приповест настала и предаје реч другом приповедачу у чије се име даље води приповест". Исто можемо устврдити и поређењем решења са дефиницијама тзв. „ретроспективног приповедања" или појмом англо-америчке критике suspense story, мада *Име руже* никако не бисмо смели свести само под појам те „приче ишчекивања", иако се, наравно, може и тако читати и мада, за већину читалаца вероватно, управо њеним одликама гради овај роман своју интригантност, увлачећи читалачку знатижељу у привидно неразмрсив сплет историјско-регилијско-идеолошких криминалистичких мотива.)

Он нас, дакле, већ на почетку, уверава да је „његова жеља била максимална објективност, која ће произвести текст у којему ће јавност препознати друштвеноповијесно свједочанство, а не особну импресију" (В. Жмегач). Имамо, значи, одрицање од оригиналности за рачун привида аутентичности. И још, сада имамо два *„објективна принципа"* који подједнако занемарују улогу аутора, осим ако бисмо прихватили да се та улога очитује у занатском подражавању модела или правилној и прецизној организацији грађе.

Па добро, можемо ли у том случају барем просторно-временске координате сматрати аутентичним? Ако је веровати историји, XIV век у Западној Европи одликују сукоби световних и духовних власти у оквиру којих Црква пружа уточиште, и буквално под својим кровом, и највећем олошу, не би ли тиме исказала универзалност сопственог схватања милосрђа, али, пре свега, не би ли тиме иритирала световне власти, које најчешће управо међу тим штићеницима Цркве могу наћи лица која су се огрешила о њихове законе. Како је простор црквене грађевине неповредив за световну власт, блуд, проста штво, по-

роци, ма колико то данас невероватно звучало, одигравају се често и дословно на подовима црквених храмова, који се због тога обично подижу под косим углом да прљавштина, пиће и смрад не би загадили олтар и да би се ујутро лакше спрали. За такво доба опатија је очито тек симболична конструкцијска творевина, рађена не по узору једног доба већ као пандан његовом славном представнику из истог времена и са истог тла — Бокачовом *Декамерону*. Сам Еко признаје да је догађаје из политичког и верског живота, надасве јереси, који су обележили раздобље од неколико векова концентрисао у XIV век ради прегледности, интензитета и оперативности, а радњу самог романа на симболичних седам дана. Тих седам дана, колико је потребно да се уништи један свет, доцира нам Еко (јер је стварање и рушење у власти истог Бесмисла Моћи), представљају у традицији европске прозе типичан пример *сажимања времена романа* у оквиру фабуле и успоравање времена у оним деловима романа у којима пратимо размишљања јунака или историју претходних догађаја.

Остала нам је, дакле, могућност језичке оригиналности или иновације. Но, већ из претходних назнака, јасно је да се Еко на неки начин морао „одрећи" језичких иновација, па чак и самосвојног приповедачког језика. И збиља, ако занемаримо латинске сентенце које су пре одлика стила, оног стила који је лирику, као књижевног репрезентанта средњег века усиљеношћу садржаја, рафинирањем и компликовањем песничког говора и форми коначно начинио софистички јаловом, резултирајући губитком сваке везе са животом и људском непосредношћу. Наравно, језичка карактеризација јунака је измишљотина новијег датума и одрицање од ње има код Ека двоструко оправдање. (Изузетак су јунаци с говорном маном, односно недовољним знањем латинског, али су и они тек одсликавање типичних јунака средњовековних шаљивих песама.) С једне стране, то одрицање нас подсећа на новинско-фељтонски језик који води у доба у којем су све јереси на власти, а с друге, ослобађа простор доживљавању једног фокусираног доба као историјски, па отуд и језички, сувопарног и мрачно огољеног. Истовремено, погодује овакав језички образац дела комуникацији, аутору блиског и уобичајеног, научног аргументовања и, са данашњег становишта, научно-популарног логицирања главног јунака, Виљема из Баскервила. Могли бисмо још, на крају, посумњати да у персифлираним духовним песмарицама, које у једном тренутку евоцира Адсон из Мелка, искри аутентичан шарм аутора, али нас већ и површан преглед литературе упућује на идентичне персифлаже у широком распону од IV века (кад Свети Јероним бележи ђачку ругалицу *Testamentum Porcelli*) преко XIII века (*Testamentum Domini Asini*, магарчева опорука), кад се већ могу наћи и на народном језику у Италији, Француској, Енглеској, Шпанији, Португалу итд. — све до

барока у којем се стапају са већим формама, губећи као самостални облици на значењу.

Можда овде можемо застати. Видели смо неколико примера из историје и науке о књижевности. Уз Борхеса, Дојла, Аристотела, Бокача, Сервантеса, формалисте, семиотичаре, структуралисте и новокритичаре, даљим праћењем садржаја могли бисмо у Ековом роману лако прочитати цитате, реминисценције и „директиве" Томе Аквинског, Августина, Берклија, Лојоле, Кафке, све до савремених теоретичара, књижевника, идеолога и политичара, а да тиме, уверава нас критика у земљама које су имале част да се са Ековим делом раније упознају, ни изблиза не откријемо сву силу цитата, парафраза и референци из најразличитијих духовних области. Ако занемаримо значењски примарно питање у лавиринту јереси Ековог *Имена руже* на које је, дефинисано као *Зашто је Борхес спалио Аристотела,* Р. Петковић (у *Књижевној речи* бр. 246/1984. стр. 6) чини нам се довољно убедљиво одговорио; ако, дакле, занемаримо то питање, још увек нам остаје проблем оригиналности Ековог романа.

Чини се јасним, Еко не само да није оригиналан, њему није ни стало до оригиналности. Напротив, да би указао на многозначност и несводивост истине у једном времену, определио се он за опонашање кључне разлике тог времена у односу на садашњост, определио се за опонашање неоригиналности. Како појам чију супротност он настоји да досегне мимикричношћу егзистира тек од момента спознаје националног, романтички националне индивидуе, доима се то одрицање од оригиналности као јерес, и то јерес у односу на основне категорије и хуманизма које се уобличују у основи доцнијег романтичарског доживљаја друштва и света. Утисак о јереси појачава хронолошка подударност инаугурисања оригиналности као примарне књижевне вредности и инаугурисања врсте у чије се прописано рухо то одрицање заодева — врсте коју означавамо као детективски роман. Истовремено, своје начело неоригиналности гради Еко управо на препознатљивим, значи самосвојним, оригиналним, репрезентативним примерима светске литературе. Приближава се тако Еко оном идеалу раскоши, префињености и узбудљиве јаловости (или узалудности, читљивости) какву је већ, рекли смо, достигла лирика доба које он фокусира. Збацивши оригиналност са трона примарне вредности (што је опет пре плод слућених, па и код нас изнетих сумњи теоретичара у могућност даљег егзистирања оригиналности по цену обесмишљавања или апсолутног колажирања дела), Еко на тај трон подиже занатско умеће усложњавања фикција (а то у његовом систему значи и могућности истина) у неком од прецизно и чврсто организованих образаца (криминалистички роман се у његовом примеру може сматрати и случајним, мада срећним избором). Да себи могу иоле јасно доча-

рати садржај кованице пост-модернизам, рекао бих као сав нормалан свет у мом еснафу да нам је Еко понудио (или подарио) високо естетизовано и узбудљиво ремек-дело постмодернистичке авантуре неоригиналности. Овако, морам се ослонити на крхкост метафоричке конструкције доживљаја *Имена руже* као неке врсте сецесионистичког Гулага у лавиринту самосталне библиотеке.

Предраг МАРКОВИЋ

ДАРОВИ И ДУГОВИ

Владета Јеротић: *Дарови наших рођака;* „Просвета", Београд, 1984.

Примена психоаналитичке методе у тумачењу уметничких дела или у истраживању тзв. психологије стваралаштва, обично се везује за име њеног родоначелника Сигмунда Фројда и потоњих, прилично бројних, присталица који ће ову методу теоријски допуњавати у властитој пракси. У почетку помодност, „психокритика", како ову врсту истраживања и тумачења текстова назива Серж Дубровски, половином нашега века постаје неопходност. Структурне елементе човековог бића, које је у науку увео К. Г. Јунг (*лично свесно, лично несвесно, колективно несвесно — архетип, Персона, Маска, Анимус, Анима, Сенка),* користили су научници не само у терапеутске него и у херменеутичке сврхе, кад се радило о књижевним делима. Студије Мод Боткин, Сузане Лангер, Кенета Барка, Нортропа Фрајa, Шарла Морона, Ериха Фрома, Ернста Џонса, Војина Матића и других, показују колика је „употребљивост" ове методе, упркос бројним приговорима које су јој с правом изрицали Арнолд Хаузер или Серж Дубровски, од којих је свакако најзначајнији онај — да психоанализа није и не може бити универзална метода. Слабости психоанализе као методе приметио је и сам Фројд, али се у „аутокритици" задржао на формалним-периферним разлозима тих слабости. Примедбе Дубровског (поводом студије *Несвесно у Расиновом делу и животу* Шарла Морона), немају циљ да дисквалификују психоанализу, као што то није чинио ни Хаузер, него да јој одреде границе, указујући на њене слабости. У том погледу, оба поменута критичара се слажу да психоанализа само „разрађује" оно што је песник/писац остварио и да тежи уопштавању, чиме често изоставља или потпуно елиминише у делу оно што је специфично, аутентично, оригинално пишчево, а то је, у већини случајева, управо оно *литерарно, уметничко.* Друга замерка садржи непорециву чињеницу: психоанализа у делу трага за *несвесним,* а *свесно*

потискује у други план иако је *свесно* извесност којој у тумачењу ваља дати предност.

Владета Јеротић, несумњиво, добро познаје досеге које психоаналитичка метода може остварити уколико се примењује у херменеутици; он зна, наиме, који се слојеви књижевног текста (структуре) могу ваљано осветлити методом „дубинске психологије" и, користећи се понајвише разрађеним инструментаријем Карла Густава Јунга (Анимус, Анима, Сенка, итд.), понудио је неколико есеја о писцима и делима српске књижевности, почев од *Житија Петра Коришког* (Теодосије), до приповедака Момчила Настасијевића и песама Миодрага Павловића. Наравно, у жижи његовог посматрања су *личности*, затим, *ликови;* уз пут, проучавао је *личност аутора,* а узгред и *литерарни поступак* (обликовање) дела, *значења* појединих исказа или структура и слично. Ово последње, посебно се односи на интерпретацију приповетке Момчила Настасијевића *Запис о даровима моје рођаке Марије,* а по опсежности анализе треба поменути и радове *Преображаји ‚вечно женског' у души Лазе Костића и његовој песми ‚Santa Maria della Salute', Еротско у делу Боре Станковића,* радове о романима *Дервиш и смрт* и *Тврђава* Меше Селимовића и оглед о песми *Можда спава* Владислава Петковића Диса.

Прве две студије Владете Јеротића *(Житије Петра Коришког у светлу дубинске психологије* и *Психолошки осврт на Јована Стерију Поповића)* могу се узети као примери класично примењене методе дубинске психологије. Драматично представљени живот Петра Коришког у истоименом житију, Јеротићеву пажњу је привукао вероватно зато јер се у основи казивања о овом испоснику и потоњем свецу недвосмислено јасно показао Едипов комплекс у потпуности. Очева, затим, мајчина смрт, испоснички живот у планини, са сестром, напуштање сестре која умире, Петрова самоћа, неспутана медитација, искушења демона и напокон, успостављање односа са Апсолутом — као пут аскезе — били су окосница око које ће се исплести Теодосијево *Житије Петра Коришког,* а уједно, и пут анализе Владете Јеротића.

Његов закључак о борби Петра Коришког, борби са самим собом или борби са богом, какву су водили Аврам или Јаков, проистиче из темељног истраживања које се, у многом погледу, може сматрати *антрополошким,* једног средњовековног, али дубоко књижевног дела Теодосијевог.

У *Психолошком осврту на Јована Стерију Поповића,* Владета Јеротић се посветио истраживању које се у многом погледу може схватити као реконструкција духовног хабитуса једног познатог и признатог песника и популарног комедиографа, располажући, као и у претходном случају, веома скромном грађом (што је иначе, чест случај кад је у питању посао психоаналитичара). Стеријине трауме, појачане губитком мајке, мо-

тивисале су овога нашег комедиографа да у потрази за *компензацијом*, још од ране младости, крене у неговање рационалних функција, на уштрб емоција; тај „скептик и стоик, неуморни песимист и разочарани родољуб", како каже Владета Јеротић, збуњивао је касније истраживаче тиме што је најуспешније писао комедије, а трагедије до којих је много држао и које су му као *меланхолику* биле примерене, нису му ишле од руке. Јеротићево објашњење је прихватљиво и убедљиво: *просветитељ* Стерија схватао је упркос свом темпераменту и образовању/знању, да је комедија погоднија од трагедије за „корекцију" народних навика, страсти и расположења; зато јој се и приклонио.

Тумачење Костићеве песме *Santa Maria della Salute* приближава се и иначе сродној песми Владислава Петковића Диса *Можда спава*. Не само зато што је у обема песмама реч о преображајима „вечно женског", колико због „сједињења мушког и женског принципа" *(Анимуса и Аниме)*, које утврђује овај наш психоаналитичар код песника о којима се ради, и песницима који су управо овим поетским текстовима успели да се изједначе са богом, тј. који су успели да буду исто што и бог-демијург. Песме о којима је реч имале су досада бројне и успешне тумаче (неке од њих Владета Јеротић помиње, с неким полемише); многи људи од пера их сматрају најлепшим песмама нашега језика. Јеротић не оспорава оцене ове врсте, већ песме *Santa Maria della Salute* и *Можда спава* тумачи у склопу комплексних личности њихових аутора и објашњава разлоге зашто су се оне као таква (врхунска) остварења морале наћи у њиховом укупном стваралачком опусу, односно, шта су значиле у раду ових песника и каквих (којих) сила су резултат, кад се одмерава аналитички учинак и једног и другог песника понаособ.

Као резултати одређене сублимације, у интерпретацијама Владете Јеротића јављају се и остварења других аутора, Боре Станковића, Меше Селимовића, Момчила Настасијевића, делимично Миодрага Павловића и романсијера и приповедача Драгослава Михајловића. Када је о последњој двојици писаца реч, ваља поменути да су Јеротићеви написи рађени са мање амбиције него претходне студије, али да су и као *импресије*, како их он назива, ипак, у понеком блеску, откривали суштинска својства песништва Миодрага Павловића, односно, романа о Петрији Драгослава Михајловића.

„Нестандардно" писан је и текст *Један немогући разговор са Ивом Андрићем;* разговор који подсећа на интервју, али који то није јер је, као такав, сачињен након смрти нашег јединог нобеловца. За Андрићем, *подсвесним* или *несвесним* (мада изгледа апсурдно говорити о таквом Андрићу), Јеротић трага тако што поставља питања према одговорима које налази у пишчевим делима — приповеткама, романима, дневничким

или биографским списима, есејима. Дакле, питања су формулисана након ишчитавања Андрићевих дела и након познавања Андрића приватно. Одговори које је Андрић могао да пружи нису само одговори писца, мислиоца, историчара, јавне личности, једном речи, него и Андрића који је, као подељена личност, увек био распет између грађанског (јавног) и живота писца који одмерава сваку реч и плаши се белине хартије више него било које стварне опасности/погибељи ма откуда оне долазиле. Овим фиктивним интервјуом Јеротић није желео да „демистификује" личност стваралаца, и да је подреди једном уобичајеном психијатријско-психоаналитичком третману; напротив, он је хтео да разреши многе дилеме које опседају интелектуалца данас и при томе се служи ауторитетом par exellance. Оваква личност му је била неопходна једноставно зато што су њени „немири од вијека" очигледнији и што су отелотворени у уметничком делу; затим, уметници својим делима казују смелије (и *умеју*, што је много важније) све оно о чему се ми стидимо да говоримо. У томе се они и разликују од нас.

Књигом огледа *Дарови наших рођака* Владета Јеротић је осветлио проблематику којом се поједине дисциплине науке о књижевности, посебно критика, суочавају готово свакодневно, али при томе, методу којом се служио није надредио другима, којима иначе наука о књижевности располаже. Психоанализа је, како се из Јеротићевих радова види, комплементарна метода и њени резултати, у овом смислу, могу значајно допринети да се разумевање књижевно-уметничког дела учини дубљим и свестранијим. Уз Војина Матића и Зорана Глушчевића, да само њих двојицу поменемо, Јеротић чини да се управо овако схваћена „дубинска психологија" плодно примењује у тумачењима литературе.

Живан С. ЖИВКОВИЋ

РЕАЛАН И СКЕПТИЧАН

Збигњев Херберт: *Извештај из опседнутог града и друге песме;* превео Петар Вујичић; сепарат *Књижевне речи* број 242; Београд, 1984.

Пољски пјесник Збигњев Херберт (Zbigniew Herbert), рођен у Лавову 1924. године, јавио се првом збирком 1956. године као зрела личност и већ формиран пјесник, а претпрошле је године објавио своју шесту збирку коју, ево, представљамо читељима у пријеводу Петра Вујичића. У пријеводу истог агилног аутора објављен је у нас пред неколико година и избор из Хербертова пјесништва, под насловом *Зашто класици*. И то би — ако не рачунамо присуство овог свјетски познатог и призна-

тог пјесника на страницама наших листова и часописа, на валовима радио-станица и слично — било заиста све. Не баш много. Осим што је пјесник, Херберт је, напоменимо, и писац драма и путописних есеја.

Коментирајући своједобно на страницама овог истог часописа већ споменути избор Хербертових пјесама, дали смо карактеристику његове поезије коју би, чини нам се, и овим поводом било корисно поновити: „Љубав према класици, једноставност, комуникативност, хумор, ирониja и, ако се тако смије рећи, активна резигнација красе стихове овог луцидног космополита. Херберт се, према властитој изјави, покушава супротставити савременој ентропији и духовној дезинтеграцији, и у томе успијева највише колико један пјесник, привидно слабим оружјем својих стихова, уопће и може успјети: указујући на племенитост и достојанство људске свијести и савјести које се не предају ни онда кад су биолошки и духовно угрожене. Његов Господин Когито (с којим се сусрећемо и на страницама *Извјештаја*), човјек који мисли, наш је савременик, комичан и дирљиво беспомоћан — и, уза све то или баш због тога, максимално усмјерен према сабраности, одговорности и духовној и моралној чистоћи."

Допунимо — а у поводу књиге о којој је управо ријеч — нетом поновљени суд с неколико критичких напомена које, сигурни смо, неће много наудити вриједности овог несумњиво великог пјесника.

Збигњев Херберт, поновимо још једном, јест велики пјесник, а ипак као да му нешто недостаје, нешто битно, без чега живљење, па ни пјевање немају баш много смисла. Што и зашто? Сам Херберт, чини нам се, даје најбољи одговор. Попут заклетог, савјесног свједока свог времена, овај пјесник изнад свега поштује чињенице:

одређена ми је по милости последња улога хроничара
. . . . . .
избегавам коментаре осећања држим на узди пишем о чињеницама

(Из пјесме *Извјештај из опсједнутог града*)

А у *Писму Ришарду Крињицком*, тој тужбалици над нашим временом и његовом поезијом, Херберт, примјереном му отвореношћу, реско и горко признаје:

Неће много остати Ришарде заиста не много
од поезије овог лудог века сигурно Рилке Елиот
неколико других достојних шамана који су знали тајну
заклињања речи форме отпорне на дејство времена без чега
нема фразе достојне памћења а говор је као песак

наше школске свеске искрено измучене
с трагом зноја суза крви биће
за вечну коректорку као текст попевке остављен без нота
племенито исправан чак превише очевидан

превише смо лако поверовали да лепо не спасава
. . . . . .
на мршава плећа узели смо јавна питања
борбу против тираније лажи записе патњи
али противнике смо — признаћеш — имали ништавно мале
и је ли онда вредно снижавати свети језик
до бунцања с трибина до црне пене новина

тако је мало радости кћерке богова у нашим песмама Ришарде
. . . . . .

И тако до краја: реалан и скептичан. Обузет безнадно нерјешивим бригама овог свог и нашег „лудог вијека", изабравши за противнике оне који су му се сами наметнули, наиме „ништавно мале" патуљке духа, превише је лако повјеровао да лијепо не спашава" и можда привидно, али ипак: одрекао се радости, итд — да га више не препричавамо.

Стихови овог трезвеног и ојађеног пјесника заиста су „превише очевидни", до трагичности једнозначни. То им је снага, али и слабост. Трагичност их оправдава, једнозначност — компромитира. Гола истина није увијек и потпуна, пјесничка истина; није довољна, премда, попут шока, зна бити непроцјењиво корисна: појачава до вртоглавог револта нашу глад за праведно и смислено уређеним свијетом и распламсава жеђ нашег бића за обновом виших, онтолошких вриједности. А то — у овом случају — заиста није мало. Херберт је велик пјесник у малом, премда нама важном, тешко подносивом времену. Живећи у свијету карциномно бујајућег тоталитаризма, преокупиран ружним и тужним, загушен очигледно срамотним — запустио је оно друго: негирано, чак одсутно, заборављено — али битно. Један Чеслав Милош (Czeslaw Milosz) је, на примјер, хтио и, што је посебно важно, знао сачувати одступницу — макар по цијену да изгледа старомодан — а Збигњев Херберт није. У томе је разлика између ова два заиста значајна пољска и свјетска пјесника. Па чак и онда кад формално тематизира прошлост, Херберт је без остатка уроњен у сивило садашњег тренутка, дословно придављен огавном имманенцијом — Милош се понекад и одмакне, успјешно призивајући немогућу трансценденцију. Херберт је „истинитији", нама и нашем времену ближи, а Милош „пунији" и стога нам, ипак на свој начин, дражи. Збигњев Херберт је, да закључимо, жртва — сви смо ми жртве — околности и зато је мањи пјесник него што би, иначе, могао бити.

Збирка *Извјештај из опсједнутог града и друге пјесме* започима скептички интонираном пјесмом *Што сам видио*, написаном 1956, у години првог послијератног пољског друштвеног буђења, а завршава пјесмом *Извјештај из опседнутог града*, датираном 1982, Варшава. То сасвим довољно казује. Као што није нимало случајно да је баш посљедња пјесма посудила наслов читавој књизи.

Завршимо зато овај кратки и стога нужно неправедни приказ с два, готово насумце издвојена, привидно неповезана стиха пристигла нам из већ споменутог „опсједнутог града".

Први:

они које је погодила несрећа увек су усамљени

Други, односно завршни стих те без сумње антологијске пјесме:

и само су наши снови остали непонижени

Хрвоје ЧУЛИЋ

АНДРЕЈ БЕЛИ КАО ТЕОРЕТИЧАР РУСКОГ СИМБОЛИЗМА

Андрej Бели: *Симболизам;* превела и приредила Мила Стојнић; „Вук Караџић" и Институт за књижевност и уметност, Београд, 1984.

У краткој белешци о Александру Блоку Андрej Бели је 1907. године замерио књижевној критици што руски симболизам „изводи из француског"; додао је, чак, да је руски симболизам дубљи и „коренитији", да је „крвно везан за домаћу литературу", односно за писце какви су Достојевски, Гоголь, Чехов, а не за Ничеа, Ибзена и Хамсуна, тј. за песнике А. А. Фета, Љермонтова, Баратинског и Тјутчева, а не за Бодлера, Верлена, Метерлинка, Роденбаха и Верхарена. Оцена Андреја Белог, након ишчитавања његових текстова који су у избору Миле Стојнић ушли у књигу *Симболизам,* може се прихватити као делимично тачна. Делимично, зато што су руски симболисти (песници последње деценије XIX и с почетка XX века) били врло образовани људи, зналци неколиких европских језика, страсни читаоци, склони философском и естетичком промишљању уметности којом се баве, па и другим уметностима; друго, сам Андрej Бели је, у текстовима који су ушли у овај зборник, показао колико добро познаје остварења западноевропских писаца и колико је био њима понесен (Шопенхауер, Ниче, Ибзен, Бодлер и други), што није могло да се не одрази на поетику руског симболизма коју су неки од

песника формулисали. Дакле, није реч о директним изворима и утицајима, али о модификованим ставовима који понешто „условљавају", иако битно не мењају, основне поетичке поставке — свакако јесте.

Избором текстова под насловом *Симболизам,* сачињеном из двају најзначајнијих зборника радова Андреја Белог — *Симболизам* и *Арабеске* — Мила Стојнић је омогућила нашим читаоцима потпунији увид у теоријско-есејистички рад овога, несумњиво најважнијег, руског песника и теоретичара симболизма. Његово бављење философско-естетичким, књижевно-теоријским и поетичким проблемима, раније доступно само фрагментарно, (уз врло информативни предговор приређивача и његовим смислом за уочавање континуитета и раста мисли Андреја Белог на овим плановима размишљања), постаће не само прегледније и јасније него ће и на нов начин осветлити неке од философских, естетичких или поетичких идеја симболизма као песничке школе која ће на руском тлу, изворно и јединствено, омогућити појаву и изузетан развој авангардне уметности. Уједно, до пуног израза ће доћи теоријски концепт Андреја Белог о симболистичкој и песничкој уметности, али и разноликост програмских начела руских симболиста уопште. Јединство у разноликости — као и у другим уметничким правцима, и у руском симболизму представља чињеницу без које се не би могло говорити о симболизму као школи, односно, стилској формацији.

На генезу и основне ставове симболистичких програма у руској књижевности, исцрпно је у свом предговору књизи указала Мила Стојнић, па се на томе не треба посебно задржавати. Треба, међутим, скренути пажњу на она места у изабраним списима Андреја Белог где се види „коренита ревизија значења и функције свих поетичких категорија с тачке гледишта научних достигнућа свога времена и философских ставова заснованих на тим достигнућима", како је истакао и приређивач књиге о којој је реч. Ако се то учини, биће разумљив и прихватљив један други закључак нашег приређивача — да се поетика и књижевна теорија Андреја Белог „темеље на искуству веома широког круга писаца од античких времена до двадесетог века, укључујући ту и поетско наслеђе фолклора", односно, да његови списи представљају покушај да се симболистичка теорија примени „на сву претходну књижевност и да се докаже да је симболско изражавање неотуђиво својство књижевног обликовања уметничког, па чак и научног мишљења, интуитивног сазнавања света и формулисања философских ставова, да је, заправо, све то само симболима могуће изразити".

Најпре: Бели симболизам види као и савремену уметност — као уметност окренуту будућности; уметници су „мртваци који врше процес распадања старог живота", али су још увек

„нерођени људи новога живота" — њихова душа је „бременита будућношћу и у њој се боре декаденца и ренесанса". У вези са појмом *ренесансе,* ако се има у виду основно значење тога појма (препород, обнова), приметно је да Бели прихвата мисао да је симболизам и (нео)романтизам, и (нео)класицизам и реализам, у исто време. Посебно наглашава да је уметност *реализма* стално присутна у симболизму зато што симбол: 1. увек одражава стварност, 2. симбол је лик измењен доживљајем, 3. форма уметничког дела је нераздвојива од садржаја. Све три претходне поменуте школе, по мишљењу Андреја Белог, воде симболизму, у највишим „тачкама свог развоја"; разлика је само у томе што је у симболизму „судбина човека и човечанства дата у сликама".

Ово, програматски поједностављено, одређивање симболизма као школе и као стилске формације, Андреј Бели је у другим текстовима комплексније развијао. Уметностима је својствено да одређене идеје остварују „уздизањем лика на степен симбола" — али спецификум симболизма је у његовом методу који подразумева још интензивније „обликовање идеја у сликама". Хегеловска мисао, у основи, само је преформулисана у ставу Андреја Белог да је симбол „сасуд идеје".

Развијајући, у Шопенхауеровом духу, ову идеју, Бели ће сматрати да се и *сазнање* (онако како га сагледава теорија сазнања или логика), након „завршеног круга формалнологичких наука, остварује процесом симболизације". Он каже: „Кад је мисао запала у кризу, уметност је неизбежно морала да смени философију, као руководећа катарка човекова". Излишно је рећи да у овом случају Бели, кад говори о уметности, мисли на симболистичку уметност. Међутим, овај песник и теоретичар уочава (чини се: пре као песник него као мислилац), још једну дихотомију: *сазнање* и *стваралаштво,* и у тексту *Позориште и савремена драма* експлицитно изјављује: „Свака уметност почиње тамо где људски дух макар и несвесно прокламује примат стваралаштва над сазнањем". (Подвлачио: Ж. С. Ж.) А затим: „Уметност добија крила тамо где је *позив на стваралаштво истовремено и позив на стварање живота*". (Подвлачио А. Б.)

У есеју *Емблематика смисла,* где, у ствари, почиње да развија конкретнију поетику симболизма и да се посвећује проблемима форме, Андреј Бели је још категоричнији што се тиче *сазнања;* наука као систем не само да је друкчија од уметности него је и инфериорнија: „Наука иде од незнања ка незнању, наука је систематика свакојаког незнања". Није, у овом случају, важно то што Бели наводи низ аргумената који иду на штету науке и што су ти аргументи проблематични; битно је уочити његово инсистирање на *интуицији* као чиниоцу који је неодвојив од чина уметничког стварања. Интуицију ће, у том смислу, уважавати готово сви потоњи авангардисти. У истом

тексу, Бели ће дефинисати симбол у оних познатих двадесетак премиса (1. *Симбол је јединство.* 2. *Симбол је јединство емблема.* 3. *Симбол је јединство емблема, стваралаштва и сазнања.* 4. *Симбол је јединство стварања садржаја доживљаја,* итд. Курзив А. Б.) и тим дефиницијама је, у ствари, дао програм симболизма; дефиницијама које не објашњавају сам правац, али без којих се он не би ни могао нити смео промишљати. Ако би се ове премисе-дефиниције свеле на заједнички именитељ (а то је могућно јер су све оне доследно изведене једна из друге, што још једном сведочи да је Андреј Бели имао изграђен и поетички и естетички систем), дошло би се до поимања уметничког стварања као процеса симболизације, при чему ова представља, заправо, процес стварања *образаца доживљаја* помоћу слика. У процесима стварања/симболизације, симболисти обраћају нарочиту пажњу на форму (чиме се не разликују ни од претходника, али ни од последника); садржај који желе изразити мора бити „лаконски", сажет: боље је не дорећи него рећи сувише, каже Бели, истичући попут Горког (и не само њега!) да однос садржине и форме мора бити реципрочан: са што мање „материјала" (речи) отелотворити одређени садржај у уметнички облик.

Као песник, а потом као теоретичар, поетичар, Андреј Бели је сматрао језик „најмоћнијим оруђем стваралаштва" и посветио је овом медијуму доста пажње у неколиким огледима о поетици (*Лирика и експеримент, Покушај карактеристике руског четворостопног јамба, Тешка лира и руска лирика* и *Магија речи).* У неким другим огледима, одређујући функције језика у поезији, он је указивао и на друга својства песничког дела, на *музичка* (музику назива „костуром поезије") и *ликовна* („У поезији", каже он, „имамо посла са сликама и њиховим смењивањем"). Иако овим указивањем није изрекао нову мисао што се тиче природе песничког дела, Бели је ипак уочио и образложио синтезу *звука, слике, ритма* и *значења* у песми, што су, иначе, основни чиниоци феномена песничке уметности. Међутим у *синтези* уметности различитих медија, Бели није видео почетак „уметности будућности", на чему ће, иначе, инсистирати авангардисти који ће се појавити и у његовој земљи, након симболизма. За Белог би та синтеза значила синкретизам а песништво, као уметност језика, не тежи том синкретизму: и *звук* и *слику* омогућује *реч.*

Симболистичка школа, онако како ју је видео Бели, захваљујући остварењима песника и теоретичара Д. Мерешковског, Н. Минског, З. Гипиус, Ф. Сологуба, К. Бальмонта, В. Брјусова, као претходнице, и В. Иванова, А. Белог, А. Блока и других — припремила је руској авангарди просторе за слободнији развитак јер је утрла неке од могућих путева, нарочито оне којима ће кренути В. Мајаковски и футуристи. Она је ту припрему, како се види и из радова Андреја Белог, обављала уважавајући

резултате прошлости (традиције), а не раскидајући радикално са њом, као што ће то чинити авангарда.

Зборник *Симболизам* зато има и пропедеутички карактер кад се на уму имају истраживања авангардних уметности првих деценија нашега века и не, наравно, само на руском, совјетском тлу.

Живан С. ЖИВКОВИЋ

ЕСТЕТИЗИРАЊЕ И ПОБУНА

Јелена Ленголд: *Вретено; „Нолит"*, Београд, 1984.

После рефлексивног и ауторефлексивног, поетски сликовитог истраживања хаоса есенције на фону егзистенцијално „распричаног" и катарзично интонираног mélange-а свога првенца *Распад ботанике* (КОС, Бгд., 1982) песникиња Јелена Ленголд (1959) обрела се у својој новој књизи *Вретено* у вишеструко сложенијим, противуречнијим, благо иронијским и вишеслојно-алузивним језичким мрежама постсимболистичке провенијенције. Настављајући тако особиту суспрегнутост интелекта и имагинације у сопственој лирици, Ленголдова барем на општем поетичком плану, ако и нешто дугује оној линији европског песништва која иде од Бодлера па преко Рембоа све до Маларме а и Валерија, делом уткано ј у српско „песништво шездесетих", онда још више дугује, на оном конкретнијем плану израза, песништву Пола Клодела, Оскара Милоша и Збигњева Бјењковског, ововременски кореспондирајући са „поетским знаком" Милоша Комадине у српском и Алеша Дебељака у словеначком песништву најмлађе генерације.

Од интимистичких евокација на прерастање детињства и упитни улазак лирског субјекта у свет недоумица: о (не)могућности живота који је „истински", о природи смрти, о самоћи и (не)могућности љубави, као и о природи неизрецивог (циклус *Све то*), па преко имплицитно еротског поетизовања љубави (*Дарови*) и његове демистификације кроз еротски огољено приказивање „бестидних" исечака из свакодневице (*Истините речи*) све до, опет, противуречног, естетизирајућег mélange-а пређених мотива и тема (*Вретено*) Ленголдова пред читаоцем разлистава једну те исту, ротирајућу књигу из које се подједнако чују гласнице Ероса и Танатоса, Тезеја и Минотаура, истовремено слутећи бар невидљиво присутне нити Аријадне, које на *Вретено* намотане, указују на час градитељску, час разграђујућу природу књиге. Експлицитне наглашавајући у уводној песми *Deus ex machina:* „Ова се прича унапред сама оспо-

рава", Ленголдова је парадоксалност човековог положаја концептуално исказала сучељавањем два дијаметрално супротна поетско-поетичка обрасца, утемељена строго унутрашњим налозима.

1. Први, најдоминантнији поетско-поетички образац, који инсистира на преображавајућем презентирању *опоетизоване* стварности, логичан је наставак, до краја неиспољених потенција из прве књиге *Распад ботанике*, оличених у песмама средње дуге форме *Град* и *Кожа*, које стварност теже да захвате у естетизирајућој, противуречној целовитости. Покушавајући тако да се од извесне суровости и „тоталитаризма" стварности брани „тоталитаризам" песме и њених визија, а од прекомерне користољубивости реалног света лепореком и нехајном песничком бескорисношћу, песникиња све хоће да обухвати сопственим, унутрашњим погледом који ре-креира стварност, вођен почетним нагоном за именовањем: „Говорити треба што пре и о свему / испод чврстих зидова катедрале (. . .) говорити (. . .) најгласније у магли, у магли нипошто не остати / сам / са својом болешћу којој тако мало треба да / ојача, / а после је све залуд преко те гладне границе / и кад се само једном ући и седне сам на воз." Но, овај опробани категорички императив, у данашњој ситуацији песништва не би вредео ништа сред окриља традиционалистички оријентисаног схватања песништва као изрицања бића самог, да није аутентичне егзистенцијалне *драматике* лирског субјекта, која происходи на есенцијалном плану из исконског страха од ћутања, од „немани" празнине која нас попут прождрљиве животиње гута. Стога се овај императив рађа у очајничком бекству из немуштих простора тишине, утирући пут ка коначном негирању страха од „неопеваног места", не као пуки нагон за именовањем, него као „нагон да се раздире, исцрпљује, сажима, изрази једном засвагда, да се доврши, да се дефинитивно проваре ствари, време, снови, да се све уништи слућењем, да се тако траже ствари различите од ствари, времена и снова." (Валери) Овом песничком метаморфозом, Ленголдова у оним својим успелијим, луциднијим, интелектуално изоштреним, имагинативним остварењима [*Питања, Апогеј, Фотографија 2 (Хелена у брдима), Све то, Банкет, Гост, Огледала, Она* и *Распад ботанике*] поставља темеље једном алтернативном, паралелном свету, устројеном по начелима лепоте: „Ту је начета светлост младог пролећа / и вода, велики мутни витамин, / планина изнутра избушена попут рекламе сира / и рудари са несретним жутим светиљкама (. . .) ту где се укрштају линије срца и судбине / још увек стоје две недозреле купине / несвесне, попут лептира, свог ломног учешћа у лепом." (*Фотографија 2* . . .) Но, поред овакве врсте поетске самодовољности у недељивом телу језика, Ленголдова већ у својој првој, доминирајућој фази поетског ткања *Вретена*, условљава једну, унеколико, другојачију поетику: „не чини ли се и вама да треба

посумњати у тај / дивни нагон / са бусолом подешеном на правац крви / са прамцем који тамни и прози се укуса копна" . . . (песма *Све то*)

2. Ова, антиподна доминанти, у начелу плодотворна сумња, отелотворена у трећем циклусу: *Истините речи* као начин десакрализације традиционалистичког, евокативног говора Јелене Ленголд и својеврсног дијалога са „инспирацијом", у суштини, једна је минорна врста *poésie brute*. Међутим, проблематски огољено приказујући „бестидне" еротске исечке из свакодневице, који се изнад ње уздижу као непречишћена, „сирова" резултанта (не)разумевања међу половима, сексуалних слобода или затомљености и сличног, песникиња наглашено „антипоетску" нит најчешће не успева квалитетно и значењски усаглашено да прати, услед инсистирања на претерано исповедном тону, баналзацији, заснивању песме на поетској досетци или на низању безначајности: „Проблем је са њим / јер не пуши / и не пије кафу / ни мало горчу / ни слађу / не вреди — непорочан је. (*Истините речи* — V)

С друге стране гледано, као израз тежњи аутора да се не ухвати у замку својеврсног робовања стилу, у коју су се многи ухватили а која, каткад, води песничкој инерцији, а ова хипертрофији вредности и „штанцању" текстова по унапред препознатљивом, вечно истом калупу, овај чин Ленголдове, барем као покушај ваља подржати.

После свега, ваља нагласити и то, да она која „мада тек само преписује сопствене кретње и кривуље", сања ипак „апогеј, за чију боју још увек не постоји реч" а истовремено своју „децу" „утрљава на зубе, на непца, на брадавице, и не зна чиме се хране тих пар сати и шта бива после", као лирски субјект никако не тражи свој идентитет у изведеној дилеми, оличеној у цепању на *естетизирајуће* и *сирово свакодневно*, него је овај идентитет поткопан много суптилнијом дилемом, својственом управо ововременском песништву: да ли опевавати *биће* или његове *поступке*, под „инспирацијом" или против и у дијалогу са њом, о *савремености* или о *стварности* . . .

Мада је незахвално предвиђати, има индиција у досадашњем песништву Јелене Ленголд да ће она, следствено вишеслојности и сложености своје лирике, тражити средње, синтетичке путеве између ових екстрема, засноване на постепеном зрењу схватања о потпуној недовољности само једних или само других и непристајању на песничко кретање линијом мањег отпора, уз једностранa одређења песничке „модерности".

Радивој СТАНИВУК

ПОНОВНО ИШЧИТАВАЊЕ МАРУЛИЋА

Мирко Томасовић: *Записи о Марулићу и други компаратистички прилози;* „Логос", Сплит, 1984.

Књига се појавила као својеврсни допринос међународном научном скупу посвећеном Марку Марулићу, поводом 460 година од његове смрти, одржаном у Сплиту октобра 1984. године. Међу тридесет радова објављених у распону од 1979. до 1984. године пет се најдиректније односило на значајно, обимно, разноврсно, билингвално и још увек недовољно истражено дело „оца хрватске књижевности" како Мирко Томасовић често и радо каже поводећи се, свесно, у тој типично реторичкој одредници, за XIX веком, али у којој он, такође, види садржано и оно што је наше време учинило за Марулића: „скинувши с њега тег легенди и незнанствених интерпретација, откривало је у њему пјесника, мислитеља, сродника (Тин), утемељитеља".

Ауторов компаратистички интерес и бављење дисциплином која успоставља везу међу литературама и прати како нека појава из једне прелази у другу књижевност кохезиона су снага која све прилоге у књизи држи на окупу.

Будући да је старија хрватска књижевност стасавала у врло интензивном европском, пре свега италијанском, културно-историјском контексту — компаратистички аспект био је присутан и у хрватској науци о књижевности од њених правих почетка — констатује Томасовић у уводном раду и с правом и истинским разлогом, из стогодишњег тока издваја Комболов допринос хрватској компаратистици, позивајући се како на његове студије о песницима дубровачког маниризма, Д. Рањини и Д. Златарићу, тако, и још више на његову, у смислу синтезе, још увек непревазиђену *Повјест*. Не превиђајући ни позната ограничења (најуоченије је крочеанско схватање оригиналности књижевног поступка и чина), Томасовић одаје Комболу пуно признање што је „изградио чврсте дијакронијске контуре хрватске књижевности од средњевековља до романтизма, уочавајући истодобно, уз специфична народносна обиљежја и функцију, њезине развојне стадије кроз перспективу подударних струја у европској литератури што је био и једини могућ начин да се она хисторијски структуира и повеже".

Књига почиње прилогом о компаративном проучавању хрватске књижевности, а завршава кратким пригодним текстом о стогодишњици Маретићевих хексаметарских препева Хомерових спевова, који су се показали као значајан тренутак и потврда зрелости националне културе. Међупростор Томасовић испуњава до сада необјављеним радом о неким аспектима рецепције Молијера у Дубровнику XVIII века, о дубровачким „франчезаријама", заправо, и њиховим могућим адапторима; студијом о јампском једанаестерцу у препеваним (Тасо) и из-

ворним песмама А. Шеное; те расправом о предромантичарском сензибилитету Ивана Ловрића, у којој је реч о емисији и рецепцији Ловрићевих *Биљешки* и *Живота Станислава Сочивице* које су за западни свет (уз Фортисов путопис, којим су и изазване) биле врело информација о морлачкој теми, теми егзотичности и природности. Следе прикази књиге Никице Колумбића *Удио хуманизма и маниристичка фаза,* Чалеовог препева поезије италијанског песника fin-de-siècle-а Ђованија Пасколија и Шишгорићевог географско-историјског списа у славу Илирије и на дику Шибенику поводом његовог превода и критичке презентације.

Очекивања обећана првим делом наслова Томасовић испуњава у преосталим радовима књиге.

Сплитски патрицији, грађанин млетачке републике друге половине XV и прве четвртине XVI века, савременик Леонарда, Саназара, Ариоста, Бемба, хуманистички историчар и археолог, власник богате библиотеке, по својим латинским хришћанско-моралистичким делима аутор славан у европским размерама, песник вергилијанских епова латинске *Давидијаде* и *Јудите* на народном језику, представљен је у синтетичком, за ову прилику написаном огледу, *Марулићеве везе с талијанском културом.* Томасовићу је пре свега циљ да укаже на до сада недовољно истражен и презентиран Марулићев однос према италијанској култури и уметности. То што је Марулић био у непрекидној списатељској и интелектуалној комуникацији с Италијом, поред превода (а преводи Дантеа на латински и Петрарку на латински и народни језик) осећа се и у његовој властитој поезији на латинском и народном језику, којој је, „у дослуху с временом", „повремено и с опрезом давао петраркистичко обојење (...) на разини стилске и реторичке асимилације".

Неоспорне су заслуге романисте и марулога Мирка Томасовића што управо те аспекте Марулићевог дела подробније осветљава, али баш зато не мало збуњује узгред изречена хипотеза да је Марулић у младости могуће писао љубавне саставе по узору на „риме аморозе" италијанских петраркиста, којих ће се касније, дакако, одрећи. Из ма колико кинеских кутија релативности извучена, ова претпоставка чини се као прихватање једном преупотребљаваном општем месту, и својим легендарним призвуком смета и штрчи у оваквој, и за нестручњаке занимљивој, иако научно и стручно мериторној књизи. И мада је прихватљива могућност да се у начину живота Марулић као младић није разликовао од својих сплитских вршњака (нека зрнца потврда налазимо у његовом делу), то још увек није и аргумент у прилог изнетој претпоставци.

Марулићев меморандум папи Хадријану VI (објављен и у целости преведен у књизи Ведрана Глига *Говори против Турака)* предмет је Томасовићеве анализе и с обзиром на своју структуру, и с обзиром на своје место унутар специфичног ху-

манистичког жанра посланица и говора, али најпре, с обзиром на своју функцију у драматичним приликама у којима се налазио и Сплит Марулићевог времена и остали наши крајеви угрожени непосредном опасности од Турака.

Потребно је рећи, иако то излази из оквира Томасовићевих разматрања у овом тексту, да се ова Марулићева посланица, без обзира на своје иманентне литерарне вредности, због својих родољубивих елемената доводи на посебан начин у везу, не само са другим Марулићевим делима „contra Turcas" — *Молитва супротива Турком*, и *Тужење града Хијерозолима* — него са *Јудитом*, онда, када се у Јудити гледа првенствено родољубиво дело, када се овај вергилијански еп види тек као алегорија малог народа који се храброшћу може одбранити од много моћнијег непријатеља. При таквом тумачењу *Јудите* као да се заборавља да Марулић своја дела пише онда када се фигурално схватала историја — па су према томе и збивања у *Јудити* и збивања у Сплиту и око Сплита Марулићевог времена историјска у фигуралном смислу — и Марулић говори о оба „истинска" и „истинита" догађаја. Није, значи, реч о алегоријском представљању, јер Бетуљани су фигура Сплићана, *Писмо* најављује оно што ће се касније, па и у Марулићево доба, остваривати.

Такође, као да се заборавља да је *Јудита* написана у сами освит XVI века (1501. године) и да је било потребно подоста наговарања да европски угледног писца његови пријатељи и суграђани приволе на „политички ангажман", у каквом су се већ окушали Тома Нигер и други — а што ће Марулић прихватити тек 1522. године, — сматрајући и даље да Турци нису једина опасност за хришћанску Европу огрезлу у међусобним ратовима и греху и да за њу ништа мање није погубно патаренство суседне Босне, на пример. Неприхватљиво је зато доказивати родољубиви карактер *Јудите* родољубивим расположењем Марулићевог меморандума, јер то би ишло у ред оних књижевно-историјских домишљања када нам неко позније становиште сугерише нешто што се дешавало раније.

Европску славу Марулићеву, особито посредством његовог најпознатијег дела *De institutione bene beate que vivendi*, које је у рукама светог Фрање Ксаверског доспело чак до Индије и које је, поред превода на италијански, превођено на немачки, француски, португалски, чешки, шпански и доживело у XVI и XVII веку десетине издања, образлаже Томасовић у огледу *Шест француских издања Марулова „бестселера"*, а на посебан начин, на основу новијих истраживачких резултата Леа Кошуте, и у тексту *I De institutione па Indexи*. У овом другом, поред приказа неприлика које је најславније Марулићево дело имало са цензорима у Италији, Шпанији и Португалији доспевши на *Index librorum prohibitorum* (онда када то Марулића није више могло узбуђивати), има доста подстицајних размишља-

ња о могућим разлозима закаснелог издавања *Јудите*, њеног заправо двадесетогодишњег рукописног живота, и потпуно изосталог објављивања *Давидијаде*. Те разлоге Томасовић види (не први и не једини) у „непођудним" хуманистичким и либералним идејама које струје кроз Марулићево дело.

О присуству „петраркистичких" елемената и уткивању конвенције љубавне лирике XVI века у мрежи античких и хришћанских поетичких искустава Томасовић пише у веома занимљивој и у овој књизи централној студији *Je li Judita canzonierska donna?*, као што је то једном раније учинио у сличном раду о *Давидијади*. Питање из наслова не треба сматрати реторским. Оно је суштинско, јер одговор на њега у стању је да определи поетичку припадност Марулићеву.

Данас када се Марулићево дело помно поново ишчитава — о томе сведочи и ова Томасовићева књига нужно је Марку Марулићу Сплићанину определити цивилизацијско место које му заиста припада. Није, дакле, више довољно за мудром Исидором Секулић само поновити: „Марулићево дело се више не чита, али оно је ипак живо легло у основе југословенског културног живота".

Мирјана ЗАВИШИН

*
* *

РОКО И АНТОНИЈА: *СВИЊЕ С КРИЛИМА*

„Просвета", Београд, 1984.

Након дванаест бројева, италијански левичарски часопис *Хлеб и руже* (Il pane e le rose), постао је, управо са објављивањем романа *Свиње с крилима*, књижевна едиција. Само у првом слоју (тема, мотив, заплет) роман о љубави и сексуалности двоје шеснаестогодишњака, *Свиње с крилима* показују неспутану и отворену емотивну комуникацију, поседујући иронију која никада не исклизава у ритуални цинизам. Било да је посредован „унутрашњом фокализацијом" (приповедач-лик, једном Роко, други пут Антонија) или епистоларном формом, живахни, хетерогеном енергијом набијени идиом римске средњошколске младежи остаје функционално средство сликања профила једне генерације — и када она расправља о Берлингуеровом говору и када диференцира ставове и емоције према дроги или родитељским ауторитетима. Речју, *Свиње с крилима* су за нашег читаоца ретка прилика да упозна репрезентативан пример романа *кодираног генерацијом*, али лишеног помодних интелектуалних фраза и вечних квазиинтелектуалних прича о „генерацијској изгубљености".

С. Ј.

БОЖИДАР ШУЈИЦА: *КИЧМА*

НИРО „Књижевне новине", Београд, 1984.

Српски песник средње генерације Божидар Шујица (рођен 1936. у Косову Пољу) направио је (не)очекиван потез објавивши на преко двеста страна све што је до сада као песник потписао у претходних шест књига. На тај начин *Кичма* замењује: *Преступне ноћи* („Нолит", 1961), *Време и темељи* („Нолит", 1966), *Срџба.* („Нолит", 1973), *Ура, уран,* („Графос", 1975), *Каньон* („Нолит" 1979) и *Изгледи за сутра* (БИГЗ, 1984), омогућујући будућим тумачима увид у раст и развој овог песника, све његове мане и мене. Но, како је сам песник пропустио прилику да на једном месту направи извесно „свођење рачуна", што се у оваквим приликама по правилу чини, у новом контексту песме су саме дошле у процеп тражећи своје место и опстанак.

Познат као песник срџбе и срчаности, гнева и пркоса (често и исфорсираног), лирске контемплације и нарације, Шујица је свој дијалог са временом проносио на траговима миљковићевске поетике, да би свој зенит достигао у наносима силовитих слика „отвореног типа". Наслањајући се на поетику тзв. чистих лиричара, посебно у раним радовима, Шујица је хипертрофирање свога лирско „ја" уздизао као једини штит и заштитни знак и онда када је поезија пристала на демистификацију и већ клецала пред новим захтевима духа времена. Не написати ништа што не наликује на њега Шујица ставља у темеље свога певања као врсту пркоса и ината пред ученошћу и правилима, уколико су она уопште у поезији могућа и од некога тражена на неки директнији начин.

Уздајући се претерано у своје срце, овај песник је тако исписао и доста испразних стихова и песама, чија непрецизност значења и нападна екстатичност више наликују новокомпонованим песницима него некоме ко је имао блиставе тренутке песме и рачуна са својим местом у српској поезији шесте и седме деценије. Можемо се лако сложити са Шујицом да је „тешко ономе ко испразни срце своје", али шта онда рећи на стихове:

Милост за моје најлепше године
Писати стихове то је срамота!
Најгори су пуни страсне жестине
Док осредње смрде у име живота!

Због свега тога треба рећи да је Божидар Шујица са својим сабраним песмама храбро изашао „пред лице света" ризикујући да више изгуби него што, евентуално, добија. Али и то је у складу са природом овог контроверзног песника, чије се најбоље песме и у *Кичми* распознају и памте.

М. Ж.

СТАНИСЛАВ ХАБЈАН: *НЕМОГУЋА ВАРИЈАНТА*

Центар друштвених дјелатности, Загреб, 1984.

Ако је због ичега ваљало подржавати исфорсирану буку око концепта тзв. кратке приче, онда је то због могућности да се једном пред очима читалаца нађе и нека *Немогућа варијанта* „међу јавом и мед сном", немогућа у својој аутентичној препознатљивости сред помодног таласа кратких прозних форми.

Без сумње, најдаровитији приповедач млађе генерације у хрватској књижевности, Станислав Хабјан је већ дуго присутан у периодици, а његови радови с разлогом награђивани и критички вредновани и анализирани много пре њиховог коначног окупљања под заједничке корице књиге. Двадесет прича, подељених у три циклуса, *Немогуће варијанте*, представљају нам Станислава Хабјана као аутора изузетног сензибилитета, мајсторске реченице и несвакидашњег осећања за хумор. Одгојени на једној типично урбаној медијској култури, његови јунаци еквилибрирају на танкој нити дечачки сновног доживљаја стварности у којем равноправно егзистирају Мауровићеви, Дизнијеви и Курбинови стрип-јунаци, walkman, рефрени популарних мелодија, литерарне парафразе и реминисценције, филмске секвенце, новинске изјаве и, наравно, читава једна мала лична митологија у чијој се позадини лако ишчитавају урбане митологеме нових генерација. Но, заводљивост *Немогуће варијанте* не чини збир ових елемената већ особеност начина њиховог представљања, једна, рекли бисмо, лирски организована градација значењских акцената у којој лиризација детаља преузима функцију усложњавања значења и апстраховања личних искустава до универзалне метафоричке снаге. Приповедачка маштовитост, шарм необавезне игре и лака горчина апсурдности и несналажења у крутим и идеологизованим цивилизацијским нормама и законитостима, прекривени тим велом лирске неухватљивости, чине да (и поред неуједначеног квалитета прича) пред *Немогућом варијантом* морамо поновити оно што и В. Бобан, у интелигентном и добронамерном поговору, закључује: „Напокон, немогуће је не прихватити да се појавила, у сваком погледу, нова варијанта у хрватској књижевности. Bon voyage, monsieur Habjan!".

П. М.

ИВАН АРАЛИЦА: *ДУШЕ РОБОВА*

„Знање", Загреб, 1984.

Као и у претходна два романа — *Пси у трговишту* и *Пут без сна,* Иван Аралица ствара причу утемељену као *привид повести* то јест као нарацију у мрежи историје. Координате све мреже су млетачко-турски ратови на граници-простору Херцеговине и Далмације, време — почетак 19. века, језгро приче — рађање пријатељства („размена" и „враћање" душа) између младића с различитих страна нишана, Матије Грабовца и Месуда Зунића. Ипак, у жаришту Араличиног романа је претежно лик Матије, носилац идеје Апсолутног Добра у једном претежно рђавом и острвљеном времену. Али, историјско у овој прози је само привид (повести), јер се Араличини јунаци не обликују у сукобу са слепим силама те историје, већ остају на маргинама апстрактних моралних дилема. С друге стране, елементи пустоловног заплета, тек што се зачну, подвргавају се такође етичким и метафизичким расправама. Стога у *Душама робова* и историја и прича остају привиди; уложени историјско-географско-психолошки труд показује се коначно као бекство у историју-егзотику, одакле би нам ауторова наивна метафизика требала да изгледа тајанственија и занимљивија. Шеноа је био бољи.

Н. Б.

МИЛЕТА ПРОДАНОВИЋ: *ВЕЧЕРА КОД СВЕТЕ АПОЛОНИЈЕ*

Књижевна омладина Србије, Београд, 1984.

Сликар по вокацији и образовању, Милета Продановић се, чини се, природно у свом првом прозном делу окренуо темама из историје уметности. Но, пажљив читалац већ после првих страница *Вечере код Свете Аполоније* мораће да заборави ову врсту „природности", посвећујући се, заједно са аутором, ли-

терарној реконструкцији једног доба којем је сликарство само знак распознавања у вековној тами општих места или „вечних питања" о смислу живота и уметности. *Вечера код Свете Аполоније,* по важећим критичким мерилима роман-огрлица, опонашајући једну документаристичку варијанту фрагментаризованог житија, упознаје нас са неколико кључних момената из живота Андрее дел Кастања, сликара фирентинског, оклеветаног за убиство свог колеге и пријатеља Доменика Венецијана. Обилно опремљене стварним и фиктивним документима

референцама и стручним анализама, поглавља-приче о Андреи дел Кастању чувају једноставност нарације тек на моменте оптерећену баналношћу поенти, поређења или помодном иронијом. Приповедачка непретенциозност и лакоћа свођења одлика читаве епохе на неколико реченица или епитета доноси упечатљивост прецизно осликане атмосфере и сажето дефинисаних ликова у најбољим поглављима (*Животопис професионалног војника* и *Уметник и куга*), али и укус осредњости и неинвентивности у сувопарној реконструкцији елемената осталих поглавља-прича књиге. Тако се, у целини, *Вечера код Свете Аполоније* пре прима као коректна повест о историји једне мистерије, занатски пошteно опремљена обичајима, мишљењима и бизарностима XV века, неголи као мистерија литерарне аутентичности која би савременог читаоца трајније иритирала.

П. М.

ЖИВОЈИН ТУРИНСКИ: *ЈЕДИНСТВО МЕРИЛА*

Књижевна општина Вршац, Вршац, 1984.

Малобројној породици књига есеја који се баве проблемима ликовне уметности још једном се придружио професор Факултета ликовних уметности Живојин Туриснки. Рођен 1935. године у Зрењанину, Туриснки је, поред богате ликовне праксе, богато презентиране код нас и у иностранству, знатан део своје стваралачке активности посветио проблемима сликарских техника, о чему сведоче књиге *Боје-везива-техника сликања*, (Београд, 1971); *Сликарска технологија*, (Београд, 1976) и *Сликарска технологија* (допуњено издање, Универзитет уметности, Београд, 1983).

Сада у издању КОВ-а, у оквиру новопокренуте библиотеке „Тумачења", на стотинак страница, допуњених илустрацијама аутора о којима посебно пише, Туриснки чини неку врсту избора огледа о уметности и уметницима. Заправо, ради се о есејима насталим током последње две деценије, нарочито у периоду када је Живојин Туриснки као главни уредник успешно водио часопис *Уметност*. Разматрајући путеве и судбину савремене уметности у текстовима: *О енформелу, О синтези уметности, Судбина савремене слике, О јединству мерила* — што чини први део књиге — Туриснки је минуциозно уочио резултате и процесе духовног врења која су свој печат оставила и у савременој уметничкој пракси. Не без скепсе Туриснки закључује да, „настављајући се на Аријаднину нит уметности, морамо се лишити заговарања читавог низа погрешно постављених путоказа и до сада пажљиво негованих неспоразума".

У другом делу књиге Туринski не крије да пише о сликарима пријатељима: М. Антоновићу, Б. Богдановићу, С. Ћелићу, О. Логу, О. Иваньицки, М. Крсмановићу, Б. Миљушу, З. Петровићу, М. Поповићу, М. Рогићу и Ј. Шобер. То су кратке брилљантне анализе у којима је дошла до изражаја сва избирљивост и обавештеност овог критичара. У исто време Туринski је у својим текстовима сачуваo како високе моралне и естетске захтеве ликовне критике тако и лепоту казивања и бригу за свеж и особен начин казивања.

М. Ж.

Непреведена књига

КАСАНДРА ИЛИ ОТПОР

Christa Wolf: *Kassandra,* „Suhrkamp"; Frankfurt, 1984.
Christa Wolf: *Voraussetzungen einer Erzächlung;* „Suhrkamp", Frankfurt, 1984.

Када је издавач штампао најновију приповетку списатељице Кристе Волф и, паралелно са том књигом, предавање *Претпоставке једне приповетке: Касандра* — предавање које је ауторка одржала у оквиру чувених франкфуртских предавања из поетике — нико није могао да слути да ће поетско оживљавање једне митолошке фигуре постати литерарни догађај године. Зашто? Јер *Касандра* није лако штиво. Пре ће то бити извесни женски манифест против душевних продубљивања непријатељских представа као претпоставки рата.

Касандра, колико нам митологија каже, беше кћер тројанског краља Пријама и Хекабе. Након пада Троје депортована је као Агамемнонов плен. Клитемнестра је убија. Приповетка нас води у последње сате Касандриног живота. Зауставивши се пред вратима Микене, Касандра, као пророчица, већ зна да је Агамемнона убила Клитемнестра и да су и њој самој, пророчици истине, одбројани сати.

У рапсодичној бујици сећања Касандра предочава чворне тачке, стецишта тројанске катастрофе: „Овде ништа не завршавам; не окончавам, немоћна сам; ништа од тога што сам могла да чиним, што сам могла да желим, није ме могло одвести другом неком циљу. Дубље од било ког другог кретања, дубље само пред сопственим страхом, била сам прожета и затрована равнодушношћу ванземаљскога насупрот нама земнима".

У литератури од Хомера и Есхила до данас приказивана као мрзовољна свадљивица, Касандра је код К. Волф жена која се буни против тлачења женског бића: омиљена кћер

Пријамова не жели да женска судбина трпи брачно старатељство, она жели да учи. За жену је позив свештенице или васпитачице један од могућих, ако не и једини могући позив. Двор јој одобрава ову привилегију и као противуслугу очекује конформистичко „казивање истине". Али управо је то оно што Касандра неће. Њено готово наивно веровање у истину доводи је у конфликте са породицом, краљевским двором и Тројом. Касандра увиђа да је Троја само провоцирала рат. Тројанско друштво је нестварно, неистинито, жељно убијања, инфицирано милитаристичким духом противника. Када Касандра, на свом крају, увиди све ове лажи, она заправо, како К. Волф каже у свом предавању, разјашњава „будућност, јер Касандра има храбрости да увиди стварне односе у збиљи".

Смртна опасност не произлази од противника већ од људи „који не схватају да живе". Ко се равна према непријатељу, продубљује логику насиља: „Човек увек зна када рат почиње, али где је почетак пред-рата?" У случају да нам се и дају правила, морала би нам она нешто и казивати; у камен уклесана — нешто преносити. Очито је, а то К. Волф и не крије, да су нови рат и његова атомска апокалипса били повод за предавање и за приповетку.

Касандра, лик који у себи сучељава дијалошке супарнике, жели да предочи и представнике савремене ситуације у друштву. Овим ликом ауторка развија префињену стратегију полифонога приповедног дискурса, са степенима одмицања од прошлости и примицања стварности и збиљи. Такви дискурзивни поремећаји обогаћују стварносни изглед митских фигура и долази до најбољег могућег преплетаја збиље и фикције. Шта је, дакле, дух и како он живи у окриљу власти? Толико година после рата, уочи појаве разних облика дискриминације, у друштву што стари, једно ново „чему све то?" се оглашава. Испотиха, ненаметљиво, али снажно по својој уверљивости.

Мирјана Д. СТЕФАНОВИЋ

ТРИДЕСЕТОГОДИШЊИЦА НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА

На тридесету годишњицу Новосадског договора, 10. децембра 1984. године, Матичино Одељење за књижевност и језик позвало је своје чланове, лингвисте и књижевнике, као и друге сараднике Матице српске, да на радан начин обележе овај крупан јубилеј наше културе.

Доносећи у овој свесци размишљања која су се чула на овоме скупу, Уредништво позива и друге језичке стручњаке, књижевнике, научнике, друштвено-политичке раднике, новинаре да на страницама Летописа *искажу своје мишљење о актуелним питањима српскохрватског језика.*

Живан МИЛИСАВАЦ:

Другарице и другови,

Поздрављам вас у име Матице српске и захваљујем вам што сте дошли да заједнички обележимо ову малу свечаност једног крупног и значајног датума у нашој новијој културној историји: тридесетогодишњице онога датума када се овде, у Новом Саду, одржао скуп најистакнутијих људи онога, а и нашег, времена из области књижевности, језика, културе и друштвених делатности уопште. Тај еминентни скуп је на томе састанку расправљао углавном само о неким проблемима српскохрватског књижевног језика, али су свима били на уму далеко ширн проблеми југословенске културе уопште. Тај скуп је требало да представља само почетак једне велике и значајне културне акције на општејугословенском плану.

Морам са жалошћу да констатујем да многи од тадашњих учесника у разговорима о тада актуелним језичким проблемима нису више међу нама те не могу бити сведоци онога што се збивало за ових тридесет година и до чега смо најзад доспели. Они, дабогме, не могу бити сведоци ни онога што ћу ја

рећи о томе догађају. Иако је мени, као једном од иницијатора и организатора тога скупа и свега онога што му је претходило и што је после тога уследило, тешко избећи субјективан приступ свему овоме, настојаћу да вас само у главним потезима подсетим на догађаје о којима је реч.

Скуп одржан у ове дане, од 8. до 10. децембра 1954. године, представљао је по своме саставу један од најеминентнијих скупова држаних до тада у нашој земљи, а по ономе што је на њему речено о проблемима наше културе и књижевног језика као средства те културе један од најзначајнијих скупова код нас уопште.

Пријатно ми је да такође истакнем да је томе скупу председавао Вељко Петровић, истакнути српски и југословенски писац, тада председник Матице српске.

Ми се тада нисмо скупили да дискутујемо искључиво о несугласицама и разликама у нашем језику. Ми смо, то треба сада рећи, запазили неке негативне тенденције, извесне тежње за разбијањем дотадашњег јединства и развијањем извесних малих разлика у посебне, регионалне и националне, квалитете. То је заправо и био повод иницијативе коју је покренула тадашња редакција *Летописа Матице српске*. Међутим, такве појаве су игнорисане као неважне и недостојне у датом тренутку. Мисао свих учесника била је усмерена на питање шта учинити за унапређење наше културе, југословенске културе уопште, јер се тада није могао ни замислити разговор о неким њеним регионалним деловима. Проблеми који су на плану културе постојали били су — тако су тада на ту ствар гледали сви учесници — проблеми југословенске културе у целини. Међу свим тим проблемима, нека питања из области српскохрватског књижевног језика наметала су се као приоритетна. Тада се са жаљењем констатовало да тај наш заједнички српскохрватски језик нема ни свога правописа ни свога речника, што чини основу сваке културе, не само језичке. Речено је тада још да су нам хитно потребни и терминолошки речници. И још доста тога.

Ти дани представљали су, по моме мишљењу, свечаност наше културе и нашег народа. У Нови Сад су тада дошли, како сам већ поменуо, најистакнутији културни и јавни радници, научници и књижевници, са разних страна и из разних културних центара са искреном мишљу и најбољим намерама да се учини корак напред у унапређивању наше културе и да се што хитније приступи попуњавању оних празнина без којих се једна култура ни замислити не да.

Ми смо тада отворена срца, сасвим искрено и са свом потребном озбиљношћу разговарали о свима тим питањима, јер смо сви имали пред очима један основни циљ: пошто су проблеми заједнички и исти на свим подручјима и у свим регијама, заједнички треба да их и решавамо, имајући у виду

првенствено оно што је свима заједничко и што треба да буде заједничко за све наше народе а без штете за посебности у култури народа и народности наше земље. Тако је већ била започета акција на изради терминолошких речника на територији целе Југославије. Све је то започето са одушевљењем које вам ја данас не бих могао речима верно пренети.

На жалост, времена су се променила. Клице разлика, које су се пре тридесет година само наслућивале, израсле су у протеклом времену у читаве бедеме којима је разбијено и раздробљено и оно што је до тада било историјом потврђено као заједничко и јединствено. Годинама се, ево, поново дискутује о проблемима језика. А дискутује се у разним републичким центрима и са становишта некаквих „потреба" републичко-националних и регионалних. Уместо да се тражи оно што нас спаја и што нам је заједничко, инсистира се на ономе што је различито, дајући тим безначајним нијансама, којих није лишена ниједна култура на свету, карактер националних обележја и националних посебности. Новосадски договор је намерно заобиђен у тим дискусијама. Неки, они најекстремнији, сматрају чак да он није и не може бити основа за разговоре у тренутку у коме се налазимо. Мислим да се ту иде странпутицом, путем којим не ваља ићи. То ће историја потврдити, у то нимало не сумњам. Оно што је било битно у Новосадском договору и што се не може негирати нити избрисати када је у питању језик и његов даљи развој то је следеће: ми смо тада констатовали општепознату чињеницу да језик ствара народ, његови писци и уметници, културни и друштвени радници и да језик има свој природни ток којим се развија; и сагласили смо се да има појава постављања вештачких препрека његовом природном развитку, али да је наша дужност, свих нас, да се боримо против тих вештачких баријера. Тај принцип је важио онда, важи и данас, а важиће и у будуће. А ово што се данас ради управо је супротно ономе што је пре тридесет година утврђено и договорено. И то ће историја кад-тад одбацити.

Резултат Договора били су *Правопис* и *Речник српскохрватскога књижевног језика*. То је остало као тајна тековина наше културе. Разуме се, пошто су то били први подухвати, већ онда су аутори и једног и другог дела били свесни чињенице да њима није дато решење једном за свагда и да су у њима могућа дорађивања и побољшавања. Чак, с обзиром да је језик жив организам и да се стално развија, да ће отприлике сваких десетак година бити потребно извршити њихову ревизију и дораду.

Расправе које су се, нарочито у последње време, расплам-сале нису у складу са Новосадским договором, јер су се водиле у појединим републичким центрима и имале углавном у виду само оне „варијанте" које дају обележје односним републичким говорним подручјима. Или, другим речима, републичким

границама настојало се да се разграниче и подручја до сада јединственог књижевног језика. Затим, када се о језику расправља, макар и тако парцијално, требало би да у тим расправама учествују, као што је био случај и пре тридесет година, и људи изван уже лингвистичке струке. Јер, чини ми се да се не може порећи да су, између осталих, и писци један од веома значајних чинилаца у развијању и обликовању језика. И многи други, наравно.

Језички стручњаци посматрају све језичке појаве са повећалом у руци. И онда они разлике у нашем језику (а у коме језику нема различитих „варијаната"?) увећавају до неприродних размера. Па када те разлике, тако увећане, још сврстају у своје републичке, националне, регионалне и локалне оквире, онда се ствара погодна и за неке пожељна основа за разбијање нашег јединственог књижевног језика на разне „варијанте", иза којих је доста лако уочљива и жеља за проглашавањем више, истина сродних, различитих језика. То је научно неоправдано а друштвено штетно. Мислим да би у дискусијама о језику требало пажњу посветити не локалним и дијалекатским разликама, него једној појави која се опасно шири на целом подручју српскохрватског језика: то је његово кварење и изопачавање у свим доменима. Тако, примера ради, политичари стварају неку врсту „политичке варијанте", често за остале грађане тешко разумљиве; економисти и привредници своју; бирократија своју; и све друге професије имају некакве своје начине изражавања, пуне страних речи и лоших кованица, тако да нам је за читање неких текстова потребна испомоћ речника страних речи и израза, па доста често ни они нису довољни. То више није наш народни језик, иако не можемо и не желимо порицати неминовност продора неких страних речи уско везаних за данашњи технички напредак и тесну повезаност цивилизације и културе целог света. Тим негативним утицајима подлеже у великој мери чак и наша књижевност. И уместо да она предњачи у неговању језика и да се савремени писци такмиче ко ће писати лепшим језиком, често имамо ругло и срамоту у књигама које излазе под фирмом књижевности.

О овим питањима би требало да се расправља у телима која су образована ради „бриге" о језику. И о њима би требало да се расправља на заједничким састанцима најпозванијих из свих културних центара у којима се говори српскохрватским језиком — када смо већ свели разговор на тему која је само део наше општекултурне проблематике.

Да ли ће то време доћи? Чини ми се да садашњи тренутак, на жалост, још не даје погодну основу за такав прилаз. Али ми не можемо одустати од указивања на нелогичности у досадашњим разговорима и расправама, нелогичности доведених до апсурда и лудости. Мислим да је наша дужност да пажњи јав-

ности укажемо на време када се другчије гледало на све те ствари и када су нашој култури дати доприноси којих се потомство неће стидети. Данас, ето, обележавамо тај датум који је пре тридесет година неизбрисиво уписан у нашу културну историју.

Јован ЈЕРКОВИЋ:

Тридесетогодишњица је прилика да се подсетимо мисли и настојања потписника Новосадског договора.

„Потписани учесници састанка који је сазвала Редакција *Летописа Матице српске* на завршетку анкете о српскохрватском језику и правопису после свестране дискусије одржане 8, 9. и 10. децембра 1954. године у Новом Саду донели су ове

З А К Љ У Ч К Е

1) Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два главна средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским.

2) У називу језика нужно је увек у службеној употреби истаћи оба његова саставна дела.

3) Оба писма, латиница и ћирилица, равноправна су; зато треба настојати да и Срби и Хрвати подједнако науче оба писма, што ће се постићи у првом реду школском наставом.

4) Оба изговора, екавски и ијекавски, такође су у свему равноправна.

5) Ради искоришћавања целокупног речничког блага нашег језика и његовог правилног и пуног развитка неопходно је потребна израда приручног речника савременог српскохрватског књижевног језика. Стога треба поздравити иницијативу Матице српске која је у заједници са Матицом хрватском приступила његовој изради.

6) Питање израде заједничке терминологије такође је проблем који захтева неодложно решење. Потребно је израдити терминологију за све области економског, научног и уопште културног живота.

7) Заједнички језик треба да има и заједнички правопис. Израда тога правописа данас је најхитнија културна и друштвена потреба. Нацрт правописа израдиће споразумно комисија српских и хрватских стручњака. Пре коначног прихватања нацрт ће бити поднет на дискусију удружењима књижевника, просветних и других јавних радника.

8) Треба одлучно стати на пут постављању вештачких препрека природном и нормалном развитку хрватскосрпског књижевног језика. Треба спречити штетну појаву самовољног, ‚превођења' текстова и поштовати оригиналне текстове писаца.

9) Комисије за израду правописа и терминологије одредиће наша три универзитета (у Београду, Загребу и Сарајеву), две академије (у Загребу и Београду) и Матица српска у Новом Саду и Матица хрватска у Загребу. За израду терминологије потребно је ступити у сарадњу са савезним установама за законодавство и стандардизацију, као и стручним установама и друштвима.

10) Ове закључке Матица српска ће доставити Савезном извршном већу и извршним већима: НР Србије, НР Хрватске, НР Босне и Херцеговине и НР Црне Горе, универзитетима у Београду, Загребу и Сарајеву, академијама у Загребу и Београду и Матици хрватској у Загребу, те ће их објавити у дневним листовима и часописима.

У Новом Саду, 10. децембра 1954."

(Следе потписи 25-орице истакнутих књижевника и научних радника.)

„Састанак књижевника и језичких стручњака одржан у Новом Саду 8, 9. и 10. децембра 1954. године био је логичан и неопходан завршетак анкете покренуте у *Летопису Матице српске.*

Закључци донесени на томе састанку значе несумњив допринос почетку заједничког решавања заједничких проблема нашег језика. Стога треба поздравити сугестије и предлоге изнесене у *Закључцима,* посветити им пуну пажњу и настојати да се они спроведу у живот. Нарочито наше највише научне и културне установе наведене у *Закључцима,* треба да узму у озбиљно разматрање питање решавања оних проблема који су истакнути као хитни и неодложни, као што је израда јединствене терминологије и заједничког правописа."

(Следе пописи 63 најистакнутијих књижевника и научних, културних и друштвених радника.)

И данас бисмо без икаквих резерви прихватили већину одредаба *Уговора* полазећи од чињенице да имамо један стандардни језик као инструмент културе и цивилизације четири нације. Стога језик треба разматрати у обухвату сва четири конститутивна чиниоца јер су све четири нације допринеле изграђивању стандарда. Језик је један од елемената који одређују нацију и слободна употреба матерњег језика од најбитнијих је претпоставки остваривања националне равноправности.

Код нас је решавање језичких проблема било у тесној вези с усклађивањем националних односа. Зато морамо пазити да проблеми језика не буду латентна жаришта неспоразума у нашим националним односима, као што је понекад бивало.

Новосадски договор донео је многе наде и много оптимизма. У првим годинама после његовог потписивања настали су драгоцени доприноси нашој култури (заједнички правопис, речник савременог књижевног језика, а започео је и посао на изради терминолошких речника). Међутим, већ после неколико година стандарднојезичка проблематика решавала се дијаметрално — са *унитаристичких позиција,* искључујући постојање било каквих разлика у заједничком језику, односно са позиција *сепаратизма,* када је учињен покушај да се варијанте и изрази дигну на ниво посебног стандардног језика. То није у складу с Новосадским договором чији су принципи најдоследније били садржани у трећем ставу — очувати језичко заједништво уз респектовање свих специфичности које су његове одлике.

Временска дистанца која нас дели од минулих догађаја довољна је да се преиспитају наведене концепције. Данас једино са сигурношћу можемо потврдити да прву наведену концепцију нико озбиљно не заступа.

Када је у питању језик, увек се појављују проблеми две врсте — лингвистички, за чије су решавање мериторни стручњаци, и екстра-лингвистички, друштвене природе, у чије се решавање укључују практично сви. Ово значи да истраживања морају бити широко заснована, интердисциплинарна; да поменемо само неке аспекте: социолингвистички, социолошки, политички приступ, итд.

У најосетљивијем питању, кодификовању књижевног језика, добро би било супротставити се строго унифицираној норми. Овакав став је у духу свега што се догађало у историјском развоју савременог књижевног језика јер он од својих почетака у много чему није јединствен, што је и одраз реалности нашег друштвеног живота. Нормирање се зато мора вршити за цело језичко подручје, али уз поштовање свих разлика које су испољене у појединим социокултурним заједницама. То омогућује свим срединама, и сваком појединцу, да у заједничком стандарду нађе оне појединости које у датој средини функционишу као стандарднојезичке вредности. Проблем слободног индивидуалног избора језичких изражајних средстава у оквирима стандарднојезичке норме не би смео бити споран јер у крајњем домету то је питање остваривања и националних и грађанских слобода загарантованих уставом.

У последњих неколико година сведоци смо појачаног интересовања за језик. О њему се не говори само у уском лингвистичком кругу, него о њему исказују своје мишљење и политичари, књижевници, новинари и други посленици у науци и

културу. Организовано је и више скупова на којима се расправљало о питањима језичке културе, проблемима изучавања језика и језичког нормирања.

Лингвисти би данас морали преузети на себе одговорну дужност — да сталожено сагледају основне проблеме и утврде задатке који имају приоритетни друштвени и научни значај.

Требало би настојати да се тенденција умножавања варијаната не шири даље. Разлике које постоје у заједничком језику не би се смеле продубљавати већ, напротив, добро би било да се оне смањују у једном спонтаном процесу језичког развитка. Све ово захтева више договарања, споразумевања и заједничког рада.

Тридесет година није много у развитку језика. Ако се језик спонтано развија, не треба очекивати великих промена у њему. Ако, пак, дође до свесног регулисања с настојањем да се разлике продубљују, промене могу бити знатније. Најдалекосежније су оне које задиру у структуру језика. И протекли кратак период довољан је да се оне уоче.

Забрињавају, с друге стране, констатације да сербокроатистика губи корак у поређењу с истраживањима у словенском свету и шире. Три деценије нерада или недовољног рада могу да буду катастрофалне.

Један од значајних резултата Новосадског договора јесте *Правопис* (1960), којега се и данас углавном сви придржавамо. С правом се очекује да он прати сва збивања у нашем друштву и да се заједничким напором уклоне уочени недостаци.

Треба наставити рад на речнику савременог српскохрватског књижевног језика, наставити рад на терминологијама свих струка где су разлике и најкрупније.

Радови дескриптивног и прескриптивног карактера морали би се заснивати на савременој лингвистичкој теорији и, по могућству, на приближно истим основним начелима. Језичка норма не одређује само како функционише језик друштва и културе одређеног времена, него предвиђа и усмерава његов развитак. Остаје нам, даље, и сталан напор да норму разрађујемо, прихватамо је и ширимо, негујемо и дограђујемо.

Одељење за књижевност и језик Матице српске у свом научно-истраживачком раду определило се за лексикографска истраживања у синхроној и дијахроној перспективи. Истраживања се врше у оквирима двају пројеката:

1) *Речници српскохрватског књижевног језика*
   са потпројектима:
   а) Речник савременог српскохрватског књижевног језика (шестотомни)
   б) Речник савременог српскохрватског књижевног језика (једнотомни)

в) Лексика српских писаца
г) Речник славеносрпског језика

2) *Дијалекатски речник Војводине*

Свој допринос решавању проблема српскохрватског језика Матица српска даје и својим зборницима: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Зборник Матице српске за књижевност и језик, Зборник Матице српске за славистику,* као и прилозима ове врсте на страницама *Летописа.*

Сматрамо да допринос чине и научни скупови посвећени језичкој проблематици чији је организатор Матица, као и књиге које смо издавали.

Митар ПЕШИКАН:

Оправдано је што Матица српска и њено Одељење за књижевност и језик нису обележили ову годишњицу, што су јој овом седницом придали значај који заслужује. Тај догађај пре тридесет година, којега се сада сећамо, био је у сваком случају важан датум за нашу језичку културу. Он, на жалост, није био оно што смо тада очекивали и надали се: да је то велики почетак једног сталног и далекосежног програма — организованог, договорног и систематског рада на неговању и унапређивању нашег књижевног језика као заједничког културног инструмента, на његовом чувању од штета које му доносе изазови самог развоја цивилизације и друштвених збивања, са својим великим захтевима према језику. Ти су захтеви понекад већи и наглији него што их језик нормално може савладати, јер језик има своју инерцију, језик је нешто што се вековима ствара и стабилизује, па не трпи нагле промене.

На жалост, није тако испало, али су ипак из тога договора и из духа који је тада владао настала два значајна дела у нашој језичкој култури. Једно је заједнички *Правопис,* који — ма колико да је нападан и ма колико ми сви имали појединих приговора овој или оној појединости у његовом тексту — ипак и дан-данас служи као важна приручна књига на столовима многих људи који уобличавају нашу јавну реч. Други резултат тога је шестотомна збирка нашег лексичког блага предочена нашој култури и свету, *Речник* који веома широко функционише, и у стручним и ширим круговима.

Касније време није наставило такав ход. Срећом, то не значи да је сербокроатистика стала. Она се развијала, и има велики број вредних достигнућа на оним пољима која нису везана за језичку норму и језичку културу. Али у овој области, на пољу неговања заједничког језика, наступиле су и врло непожељне ствари. Један од најбитнијих принципа Новосадског договора — слобода језичког израза и избора у оквиру књижевне норме и нивоа који она захтева — не само да није доследно

поштован, него има и врло тешких и интензивних кршења тога, тј. има наметања, помоћу црвене оловке наставника или језичког редактора, ових или оних избора и опредељења ђацима и ауторима, без обзира на њихову вољу. Предмет тога наметања су обично управо национално осетљиве појаве, оно што даје изразу одређену националну боју. Мислим да на нашем вишенационалном језичком подручју то начело слободе избора нормативно признатих језичких средстава никад не може застарети, да је неприхватљиво наметање националне језичке дисциплине и сопственој нацији, а поготово деловима других нација у истој републици, и да у том погледу увек морамо бити сасвим одређени, у првом реду у односу на такве појаве у својој средини, али не ћутећи ни о другим срединама, поготово кад то постане систематска појава, а не појединачна застрањења и злоупотребе.

Било би нормално да је, кад се израдио и објавио *Правопис* 1960. године, остало неко компетентно свејезичко тело које ће решавати даље правописне проблеме, којих има две врсте. С једне стране, једно тако обимно дело као што је *Правопис*, у чијем речнику има 70.000 речи, неизбежно је морало имати и неких решења која нису најбоље нађена и формулисана, па би нормално било после извесне практичне провере поново размотрити шта је подложно корекцији. Друго, новији развој — друштвени, историјски, међународни — учинио је актуелном и нову проблематику. *Правопис* је, на пример, нормирао транскрипцију имена из језика који су тада оцењени као посебно важни за нас, али су ван обраде остали тако важни језици као што су арапски, португалски, кинески — а то онда води хаотичним вишеструкостима.

Језичке разлике треба поштовати кад су укорењене и традиционалне — као *Кипар* и *Ципар* или *Холандија* и *Низоземска*, али ће несумњиви неуспех наших поколења бити што ћемо спискове тих разлика веома умножити ако овако наставимо, ако тим списковима додамо и *Мао Це Тунг — Мао Цедунг*, *Кампучија — Кампућија*, *Шат ел Араб — Шат ал Араб*, *дос Сантос — душ Сантуш* и стотине других ствари које данас хаотично варирају, али ће сутра, са сменом поколења, постати уврежене језичке навике. И то више неће бити двојна поларизација, него разнолика укрштања линија и вештачки створених специфичности, транскрипционих, терминолошких и других, разорни и трагикомични резултат парализе решавања отворених нормативних питања. Људи из двадесетак држава шпанског језичког подручја могу сачинити и потписати заједнички текст, а колико ће нама верзија и адаптација бити потребно ако се овако настави, ако се увреже и ушанче варијације које настају спонтано и хаотично, понекад вољом једног новинара, писца приручника или уредништва енциклопедије? Свако кроји своју норму, а кад му се приговори, има логичан

одговор: а шта да радим кад не нудите никакво одређено решење?

Нема никакве сумње да је штетно што немамо неко заједничко тело, службу или механизам за решавање заједничких проблема. Нисмо сви, у свим срединама, једнако свесни тога и једнако спремни на тражење заједничких или усаглашених решења. У Хрватској се веома одређено и посебно ради на норми варијанте, „хрватског књижевног језика" како је називају.

Шта радити?

Слажем се са Ж. Милисавцем да све треба решавати договорно, четворорепубрички, али време пролази, а хаотичност напраста, ушанчују се неке произвољне тобожње норме у појединим утицајним листовима и гласилима. Сазивано је у БиХ неколико скупова на којима се разговарало о питањима језичке норме и реда, постизана је толерантна атмосфера, било је добрих елаборација, добре дискусије и разговора, али никаква решења нису из тога произлазила. Увиђајући неповољност тога стања разговарали смо о језичким проблемима и овде, у СР Србији, постојале су и иницијативе да се створи неко тело које би са више ауторитета разматрало проблеме и покретало њихово решавање, предлагало и нудило другима разговоре и договоре. Нису, изгледа, успеле те иницијативе, па остаје нека празнина у нашем систему лингвистичког рада.

Питање је онда да ли би Матица српска могла нешто корисно предузети. Свакако не би у погледу некаквог сазивања састанака и договора. Боље би изгледе имала таква иницијатива ако би потекла из Сарајева, а одавде би она унапред била осуђена на неуспех. Али Матица српска, у свом Одељењу за књижевност и језик и уопште у свом саставу, има јаку групу лингвиста (а могла би се, зависно од теме, још понеким проширити), који би могли предузети неки практични стручни корак и који би са доста стручног ауторитета могла дати коју стручну препоруку. Не подразумевам ту никакве пресуде у осетљивим и спорним питањима, него на неки стручно неоспорни став, за који би било вероватно — према стручној логици и постојећим изјашњавањима — да неће наићи на отпор других лингвиста.

Мислим да има простора за поједине корисне кораке, а без ризика парцијализације и територијализације језичке норме. Постоји један тематски комплекс за који хрватски лингвисти немају знатнији интерес — а то су неки сектори транскрипције туђих имена. Код њих, наиме, нема проблема типа португалског *Сантос-Сантус-Сантуш*, или сличних проблема са мађарским и румунским именима (што је поменуто у дискусији) — зато што имена пишу изворно, а и проблем кинеских имена тамо се решава простим преузимањем латиничког система који су сми-

слили сами Кинези — а за нас је то веома битно правописно питање. Можда би се на том пољу најпре могло предузети и учинити нешто заиста корисно. Вредело би да о таквој могућности размисли једна група лингвиста, и верујем да би добро било ако би Матица сазвала посебно лингвисте из Одељења, можда и још којег, да поразговарају о тој могућности.

Рекао бих на крају да је не само природна жеља него и дужност нас посленика на пољу језичке културе да језик иза нас остане у бољем или бар не у горем стању него што смо га наследили, а бојим се да наше поколење није на путу да то постигне. А ако тако доиста буде, то неће бити само неуспех лингвиста него и један од неуспеха нашег друштва.

Буза ***РАДОВИЋ:***

Најпре да вас све поздравим и да млађој генерацији пожелим да буде храбрија и боља од нас старијих.

Ја сам имао и срећу и задовољство да будем један од учесника тог првог значајног, да не кажем и славног Новосадског састанка и договора пре 30 година. То осећање задовољства данас није и без неке туге. И то из два разлога: што доста учесника тог договора од пре тридесет година нису данас овде са нама, али и због тога што многа питања у вези са језиком за која смо тада сматрали да су коначно решена захтевају и данас да се што компетентније и што свестраније сагледају.

Изражавам велико задовољство и захвалност Матици српској на овој иницијативи данас и на свему оном што је до сада урадила, старајући се да ти договори од пре 30 година добију своје научно и практично и друштвено остварење.

Ми ћемо, претпостављам, данас још разговарати о тим питањима. Онај наш састанак трајао је два-три дана. Колико ће овај садашњи састанак потрајати и у каквим ће се формама развијати даља активност Матице српске, не могу рећи. Нисам са тим упознат. Оно што се може и мора одмах нагласити то је да ми многе закључке из тог чувеног Новосадског договора нисмо били у стању да спроведемо у живот. Неки примери тога немара према језику су такви да се не могу ничим правдати. Али и да не улазим у неко објашњавање. Навешћу само један случај из наше службене, административне праксе: уговор о привременом раду, раду на тзв. одређено време зовемо уговор *о делу*. Нисмо били у стању да словеначку реч *дело, делати* преведемо на српскохрватски: *рад, радити,* тако да то буде *уговор о раду,* што и јесте право и једино значење тога прописа.

Многи ће рећи, и то ће им служити као објашњење, да се живот развија и тај развој намеће и језику многе промене, доноси нове изразе, нове термине. То је тачно. Ја, на пример, нисам у детињству знао за реч, *трактор, златица* итд. У то

време, у мом завичају, реч *каблови* значила је само једно: посуде за ношење воде. Данас и у та села каблови доводе електричну енергију, ма да је и она посуда за воду и даље задржала своје име. Или, да споменем и један пример кад се, непотребно, узима страна реч и даје јој се значење које она нема у том језику из којег је узета: *конференција* (conference) у значењу: *одбор*.

Или, кад ујутро на радију слушам стручњака, док му се новинари обраћају да дâ упутство нашим пољопривредним радницима а и сељацима шта да раде, то је речник који ја, иако у тим стварима нисам незналица, не разумем, а како ће разумети тек један пољопривредни радник. Итд! Итд!

Захвалан сам Матици српској, а ту захвалност дуговаће јој и наше друштво у целини, ако сама предузме и покрене неке активности да се ове ствари што пре и што боље решавају.

Јавна гласила би, као једну од тих мера, морала имати добре, стручне редакторе, зналце језика. Довољно је слушати спикере на радио-телевизији. Не ретко, то је неподношљиво. Раније су спикери бирани према њиховој дикцији и акценту. Данас се о томе води мало рачуна. Ако већ уредници неће или не могу да о томе воде бригу, онда би ти стручни редактори могли да се постарају бар толико да у нашим угледним листовима не нађемо написано „потенцијалне могућности" и сл.

Већ други Милисавац, отварајући овај састанак, говорио је о многим од тих питања. Говорили су и други дискутанти са познавањем ствари. Стога сматрам да нема потребе да се, у овом моменту, и ја дуже задржавам на појединим питањима. Ипак, једну ствар треба нагласити. Питање једног, јединственог језика не иде на неки унитаризам и на непризнавање појединих нација. Други Пешикан навео је случај народа у Јужној Америци који говоре шпански и ником не пада напамет да све те народе стрпа у једну нацију. Таквих примера има још у свету. Зашто би то онда било другчије код нас?

Драго БУПИЋ:

Не припадамо, на жалост, народима који воде посебну бригу о сопственој језичкој култури, језичкој норми итд., па када оцјењујемо оно што су урадили људи око Матице српске прије 30 година, морамо казати да је то био један од величанствених покушаја, у многочему успјелих, да се настави оно велико кохезионо дјело људи из наше прошлости, цијелих стотину и више година од онда, да се српскохрватском језику што више подинге ниво у свим његовим елементима. Мислим да само тако морамо говорити када је у питању Новосадски договор, односно Матица српска, као иницијатор и организатор овог великог културног подухвата.

Непобитна је истина да су Новосадски договор и његови резултати учинили много за нашу језичку културу, и за културу уопште. Истина је да се многи од захтјева Новосадског договора нијесу успјели остварити, али ја сам убијеђен да ће ти захтјеви и даље бити актуелни, да ће и даље бити много разлога да се боримо за остваривање тих захтјева и њихове конкретне реализације. Историја нашег језика, а и наших народа у цјелини, свакако, овај потез ће оцијенити као један од добрих, ујединитељских (у најморалнијем смислу те ријечи) потеза, који је ишао ка томе да се подигну и језичка култура и норма тога језика, те да се учини знатно већи допринос општој култури народа који говоре овим језиком, али и свих других који живе у овој земљи (јер, познато је да српскохрватски језик има и посредан и непосредан утицај и на остале језике у Југославији. Уосталом, послије Новосадског договора десиле су се крупне, дабоме позитивне промјене у свим језицима на подручју Југославије. Новосадски договор можда томе није разлог, али је сигурно један од повода за то).

Има довољно разлога да се данас говори о ономе о чему је и комисија за израду правописа на основама Новосадског договора говорила, тј. да све поступке који су везани са језичком културом и језичком нормом, а били су предмет Новосадског договора, треба усавршавати. У том смислу, можемо рећи да је зрело вријеме, а то је и сама правописна комисија истицала, да се иде на израду савршенијег, савременијег правописа, у сваком случају таквог који би био базиран на темељним поставкама Новосадског договора, односно правописа из 1960. године. Наравно, при томе би све оно што не одговара данашњем времену, ступњу данашњег развоја сербокроатистике, требало да отпадне, да се надомјести оним што је новије, а што је неопходно, што је од посебног значаја (јер ниједан правопис не може ријешити сва питања језичке норме). Изузетно је значајно да се отпочне организовани рад на терминологијама, о којима су и претходници говорили, јер вријеме у којему је организован Новосадски договор полазило је од наше комуникације са можда неких десетак језика, без обзира на број земаља. Данас се све више појављују не само нове земље, већ и нови језици и народи, зато се наше комуникације све више шире. Но, и упркос томе, ми не можемо, и вјероватно нећемо ићи на све језике који су данас, односно који ће сјутра бити стандардни, али свакако морамо размишљати о двадесетак оних језика који се појављују на међународној позорници и са којима ми комуницирамо.

Постојећи *Правопис*, и поред свега што је о њему у посљедњих десет-петнаест година речено, живи на српскохрватском језичком подручју, и то мислим у већем степену него што нам то изгледа. У доста сам честим везама са школама и са лекторима у разним службама, од основне организације, било које

врсте, до федерације, па видим да се свакодневно полази (не само на подручју Србије) од тога *Правописа*. Људи се њиме служе, али често траже одговоре на многа питања којих нема у садашњим правописним одредбама, или која правописно нијесу довољно успјешно ријешена. *Правопис* живи не само у школама, него и уопште је у јавној употреби, а мора се рећи да је учинио велики историјски помак у развоју језичке културе. Наравно, то не значи да га не треба усавршавати, давати решења за оно што у њему није обрађено, или није добро ријешено. Ја сам у Сарајеву (на прошлогодишњем скупу о језику и међунационалним односима) казао да би требало ићи на нови правопис углавном зато што је онај из 1960. године у низу елемената застарио. Он данас не одражава довољно језичку стварност и наше свакодневне потребе. Зато будући правопис треба да урадимо у складу са нашим савременим сазнањима у лингвистици, али и са друштвеним потребама. Репертоар питања која треба савременије да решавамо имамо у постојећем *Правопису* и у литератури насталој послије њега (истина, те литературе није много). Нови правопис је потребан и због тога што наша језичка наука и пракса нијесу стигле до нивоа развијених језика, који немају потребе за правописним кодификацијама. Ми смо у ситуацији да морамо рачунати на дужи период нашег културног развоја, свакако не мањи од вијека, који ће нам бити потребан да добијемо тако изграђен језик да му правопис није потребан. Приступи у овом послу могли би бити различити, али би најефикаснији био да се републике и покрајине договоре и да дају институцијама које су за то стручне да задатак обаве, тј. да ангажују најбоље стручњаке, који би припремили нешто што би за све било прихватљиво. Залажем се, наравно, и даље за један правопис, јер се ради о једном језику. Ако би се ишло сепаратном линијом, да се праве посебни правописи (што би био прави апсурд), ниједан од њих не би могао да заобиђе сва она питања која би морао да ријеши заједнички правопис. Иако српскохрватским језиком комуницира више народа, у више република, он је не само њихов заједнички језик, већ и језик који је веома често употребни и за људе других језика у нашој земљи. Свака иницијатива која би се односила на усавршавање јединственог правописа биће од користи и за српскохрватски језик као цјелину и за сва подручја тога језика.

Божидар КОВАЧЕК:

Захваљујем се секретару Књижевног одељења што нам је у уводу за ову дискусију прочитао закључке Новосадског договора. Можда смо их мало заборавили. Сад кад сам их чуо, довели су ме до уверења да основни принципи Новосадског до-

говора, заправо толико стамено стоје и данас да су и за будућа лингвистичка настојања они незаобилазни.

Шта је, дакле, довело до ситуације да се, од тих принципа полазећи, није отишло много напред у ових 30 година. Без сумње, не негирање тих принципа, јер ми се чини да је негирања било веома мало у свим нашим срединама, а др Пешикан их је и помињао. Али то је безначајно у односу на ону научну, логичну и хуману тежину коју ти закључци и принципи данас имају. Међутим, послови који су из тих принципа требало да произиђу, видели смо, свели су се углавном на два значајна, велика, крупна посла, на заједнички урађен *Правопис* и шестотомни *Речник*. Уз то, тај заједнички *Правопис* никад у свим срединама, универзално, није добио апсолутну подршку. Упркос заједничком *Правопису*, неке правописне праксе су ишле дивергентним правцима. Можда и кривицом тога *Правописа*, који је у много чему застарео, а морамо додати да ни у тренутку када је објављен није био сасвим дорађен. Имао је доста компромиса који су изазивали известан одиум код обеју страна које су градиле компромисе.

Правопис је ипак одиграо огромну улогу у нормирању нашег језика. Припадам генерацији која је студирала на принципима Белићевог *Правописа*, али нико од мојих колега са студија није пружао отпора и сваки је од нас прихватио нови *Правопис* свесрдно, иако је то, у том тренутку, у много чему отежавало послове које смо радили. Па и данас их отежава, понекад. Бавим се, једним делом својих послова, културним везама Мађара и Срба. У многим приликама сам на мукама како написати понеко име из мађарске културе, поготово када је реч о деклинационим облицима; у недоумицама сам, а тиме се много бавим. Ми у Војводини имамо много разлога да се том проблематиком писања мађарских имена бавимо. То није безначајно ни за друге средине. Разуме се, првенствено за оне средине које имена пишу фонетским правописом, али и за оне средине које пишу изворним правописом (у облику како се пише у страним језицима). Ни за њих то није безначајно јер усмена реч, са толико утицајног радија и телевизије мора бити тачна и чиста. А имамо прилике (најчешће у спортским преносима) тако страшно изговарање мађарских имена да се просто зачудимо. Поготово ми овде који смо навикнутији на мађарски језик јер са мађарском народношћу живимо у заједништву.

Нисам сигуран да Матица српска у овом тренутку, после 30 година, може да обнови ону иницијативну улогу коју је пре 30 година имала. Нисам сигуран јер су друштвене промене, различита друштвена кретања у току ових 30 година, Матицу српску, без икакве њене кривице па и без разлога, мало потиснули у страну. Она је у ових 30 година изузетно ојачала своју научну делатност. Сведоци смо њене научне продукције која, ако не премаша, али је сигурно на нивоу научне продук-

ције штампане речи југословенских академија. Међутим, научни значај Матице српске није истовремено једнак њеном друштвеном значају. Разлог је једноставан. У извесним срединама понекад се на Матицу српску гледа као на националну, српску институцију, и то изазива одређене подозривости према Матици као друштвеном фактору. Матица треба да остане осетљива на осетљивости свих врста, националних и језичких у првом реду. Због тога мислим да велико инсистирање на иницијаторској улози Матице српске за будуће договоре о језику не треба да нас преокупира. Матица српска ће, као и пре 30 година, до последњег човека стати иза сваке иницијативе која иде ка решавањима заједничких српскохрватских/хрватскосрпских језичких питања. Али не треба сама да их иницира, ако то икоме може да се учини подозривим.

Унутар Матице српске требало би кренути с неким пројектима, поред оних о којима смо већ чули, који би практично, примером, могли да подстакну сличне подухвате у другим институцијама из других средина. Предлажем ово: зашто се не би у следећој години један тим лингвиста око Матице српске позабавио комплетним решењем мађарских имена, српскохрватским правописним решењем транскрипције мађарских имена? Ако то урадимо до краја, понудимо другим срединама, можда ће се и неке друге средине јавити сличним решењима за заједничке потребе. Сарајево, рецимо, са решењем транскрипције с арапског језика. Мислим да су и мали кораци важни, ако доносе за све средине прихватљивије резултате. Ако су пошли од добрих принципа, од оних принципа које смо чули и који треба и данас да изазову захвалност према групи људи која их је тако мудро и далекосежно пре 30 година срочила.

Живојин СТАНОЈЧИЋ:

Закључци Новосадског договора, као и *Правопис*, који се овде највише спомиње, засновани су на принципима који вреде и данас и мислим да на њима и даље треба радити оне послове који се тичу језичког нормирања. Ту је, пре свега, заступљен принцип којега сам ја увек био присталица — принцип еластичне књижевнојезичке норме. Зато сам склон да подржим идеју колеге Пешикана да се у даљем усавршавању нашег књижевног језика иде тим мањим корацима, малим али корисним, по појединим питањима, да се допуњује оно што је већ дато. Кад је о *Правопису* од 1960. године реч, мислим да је заснован на изванредно савременим принципима језичке науке и да одређена питања могу само даље да се решавају у оквиру тих принципа.

Мато ПИЖУРИЦА:

Суздржаност у обележавању овог великог културног догађаја, у атмосфери која је нити свечана нити радна, прво, довољно речито говори о стању какво јесте и друго — ограничава и обавезује сваког ко жели да се укључи у овај пригодни разговор. Ипак, не видим разлога да не кажемо да је било и да има проблема, и стручних, ужејезичких, и политичких. Добро би било да ове моменте у оваквим и сличним приликама више раздвајамо, да их посматрамо у међузависности, али да не замењујемо теме. Многа догађања била су израз настојања, експлицитно неисказаних, али доста провидних, да се оперише језиком као интеграционим националним фактором. То се манифестује и у тежњама да језичка особеност омеђи нацију или републику. Али боље да се укључим у покушаје да се назначе актуелна језичка питања у вези са стандардизацијом, без неких посебних претензија.

Мислим да смо преузак културни и језички простор за исфорсирану и наметнуту језичку конкуренцију. Ми, ипак, имамо један језик, али стварамо бар два одвојена терминолошка система у скоро свим областима. За наше стање (које нема само две реалности) измислили смо и одговарајуће термине — терминолошке двострукости и терминолошке вишеструкости. Уверен сам да нема језика који би био у стању да издржи толику терминолошку синонимију, толику паралелност у терминологијама. Да претпоставимо да се то може и савладати, иако у то сумњам, морамо признати да је то превелики улог с малим или никаквим добитима. Извесну наду дају настојања да се уједначе наставни планови и програми. Ако будемо имали уџбенике на основу тих програма, можда ће конкуренција њиховог квалитета ставити у други план републичка и покрајинска одобрења о њиховој подобности за употребу у школама дотичне друштвено-политичке заједнице. Тек у таквим приликама постаћемо свесни (ми или, пре, генерације које ће доћи) ововременских огрешења и нужности тражења разумних решења у овој области.

Шта ми сами радимо и како видим улогу Матице српске у томе? Матица српска је урадила доста, и највише, више него сви остали заједно. *Правопис* с правописним речником и шестотомни *Речник* незаобилазни су приручници за сваког који жели да се укључи у културу овога времена, без обзира на то да ли има резерве према неким њиховим детаљима. Убрзани рад на изради једнотомника био би најбољи доказ истрајности Матице српске у овој изузетној култбурној мисији. Наравно да тај посао подразумева високу стручност, мада мислим да је шестотомник добра основа за његову и квалитетну и брзу израду.

Иако није нужно нити умесно квалификовати опште стање, рекао бих да се баланс у престижностима језичких варијанти културних центара и средина одржава, с једне стране, масом, а с друге — бољом организацијом.

Милош ХАЏИБ:

Не видим никаквих услова на основу којих би се донео суд о томе да ли би се могло радити нешто ново или не. Чак и у благој форми ново или не. Мислим да наша дневна пракса казује да би било добро да се мобилишемо у одбрану онога што је регулисано као позитивно. Нисам песимист у погледу последица Новосадског договора и новог *Правописа*. Ја посматрам новинаре, а то је оно што је најочигледније у животу, из све четири републике, шта раде, како говоре, каква је то фразеологија, лексика итд. Мој утисак је непобитан да су многе речи и готове фразе, синтагме, увелико прешле и завладале ситуацијама у свим овим подручјима, али и многе закржљале и неразвијене ствари у језику и његове грешке. Ако бисмо могли савладати наш школски систем, учинили бисмо највише у одбрани језика. Сретао сам доста високообразованих људи који регуларно добро писмо не могу написати.

Друго, владајући, и то неизбежан и прихваћен облик комуникација, то је писано и усмено новинарство. Спикери имају лоше акценте, да не говорим да се дотле у немару иде да некакве битне професионалне ствари у спикерском послу, нпр. као што је физиолошко-техничка појава, владање дијафрагмом, имају нерешене многи људи. Последица тога је да они не могу да прочитају интерпункцију у реченици јер се она визуелно не може показати. Реченица није често завршена, меша се са следећом, а то је елементарни недостатак заната. Те крупне и важне институције немају право на такав немар и треба их јавно прекорети. Већина вас сте педагози. Пример је највеће дејство међу људима; ТВ гледа велики број људи, а слуша и радио уз ТВ.

Затим, шта бива са развијеношћу нашег говорног и писаног језика? Каквих последица то све има? Ја сумњам да се туђим речима може исказати своје мишљење. Сви говоре неквалитетним туђим речима. Не туђицама, него онима које колају као квази-наше или заиста наше, у спрези која не само да је неразумна, него је и компромитантна по аутора. Посматрао сам како говоре у Савезној скупштини. Припадници не само словенских, значи македонског и словеначког народа, поготово несловенски делегати у Скупштини — Мађари, Албанци и други, уздају се да је она фразеологија или конструкциона или лексичка и акценатска организација говора којом говоре Срби и Хрвати за говорницом, да је она њима узор. Мисле да врло

квалификовано говоре јер ту језичку штету коју ми изазивамо, из свога језика преносима на друге људе и другу културу.

Морамо ићи фронтално да одбранимо право језика у школи. Наша деца нису довољно писмена, ни студенти. Маса студената проведе време у Новом Саду а да није видела позориште. Затим, мора се јавно скренути пажња јавним функцијама на одговорности према језику. Много ћемо учинити и на тај начин, а сумњам да је могуће нешто крупно организовати, то је нереално.

Живан МИЛИСАВАЦ:

Хтео бих да вас подсетим на нешто што илуструје атмосферу која је владала пред експлозију познатих немилих догађаја. Био сам у Загребу негде у пролеће 1967. године, дабогме у вези са пословима које су заједнички радили Матица српска и Матица хрватска. А мислим да смо том приликом разговарали и о раду (опет заједничком) на историји југословенске књижевности. Одмах ми је било јасно да од овога посла неће бити ништа, јер смо се разилазили у основној концепцији: ми смо сматрали да то треба да буде јединствена књига са погледом на све оне књижевне токове који су били заједнички за све нас, не избегавајући, разуме се, да се прикажу и оне епохе које су код разних народа ове земље биле различите. Представници Матице хрватске су стојали на становишту да треба израдити посебне историје за сваки народ (о народностима тада није било речи) и онда те књижевне прегледе ставити у заједничке корице. То је за нас било неприхватљиво. Но хтео бих овом приликом да вас упознам и са нечим што је у непосредној вези са резултатима Новосадског договора. *Правопис* је тада већ био изишао и био поздрављен од целокупне југословенске јавности. Иако никада није добио атестат званичног државног документа, сви су сматрали да је он обавезан за цело српскохрватско језичко подручје. Међутим, већ на самом почетку било је и оних који га се нису држали или су се на неки начин огрешивали о неке његове одредбе. Пок. Јонке ми је тада рекао да се овде код нас, у Србији, не поштује оно о чему смо се договорили. Навео је неке примере из Београда — не сећам се више детаља. Ја сам му на то одговорио да истих таквих одступања од нашег заједничког *Правописа* има и у Загребу. (Тада се управо говорило о недопустивом „превођењу" једног Андрићевог дела на ијекавицу, мислим да је то била *На Дрини ћуприја*, управо у Матици хрватској.) На обе стране, дакле, има одступања и, ако хоћете, огрешења, само што ми запажамо та одступања и огрешења у Загребу, а они их много боље од нас запажају у Београду, Новом Саду или неким другим местима. Ми често не видимо своје сопствене грешке, али их веома добро уочавамо код других. Ја ту не видим ништа рђаво; напротив, чини

ми се и да је то логично. Али бисмо се, додао сам, морали таквим појавама енергично супротставити. Заједничким снагама, разуме се. Предложио сам да побележимо све оно што сматрамо да је у супротности са нашим договором и да на једном скупу, коме бисмо дали потребан значај и публицитет, изнесемо све то и захтевамо да се такве ствари не дешавају. Убрзо су, међутим, догађаји кренули другим током и до таквог састанка није дошло. Прошло је од тада скоро три деценије, а ја не видим да је атмосфера таква да би до сличних састанака у догледно време могло доћи.

И тада смо се били сконцентрисали углавном на језик, јер су, чини се, проблеми у њему и око њега били најуочљивији. Данас је поново то тема о којој се скоро највише говори. То је само доказ да нисмо отишли ни корака напред, како би требало да буде, него смо, штавише, отишли умногоме уназад. Али наша замисао тада, пре тридесет година, није била ограничена само на питање језика. Питање терминологије смо овде већ спомињали, а ја сам сада подсетио да смо планирали и израду историје југословенске књижевности.

Изгледа да од прошлости ништа нисмо научили. Да не спомињем више проблеме језика. Ево, наша јавност са узбуђењем и неретко са гнушањем прати „дискусије" о некаквим „језгрима". Не могу да разумем те ствари. Ја сам гимназију учио у капиталистичкој Југославији и знам да никада никоме није сметало што смо учили и мање словеначке или хрватске писце. Није то сметало ни нама Ђацима. И било нам је логично да знамо нешто и о Петеру Левецу и о Ивану Деркосу, а сада више нема Змаја у неким републичким школским програмима, а управо ових дана сведоци смо постављања питања да ли прихватити или одбацити ремек-дела наше класике, Његошев *Горски вијенац* или Мажуранићев еп *Смрт Смаил-аге Ченгића*. Уместо ових горостаса наше књижевности убацују се литерарни пигмеји, од којих ће већ сутра многи бити потпуно заборављени као да их никада није ни било. То што се збива код нас на неким секторима културног живота представља велику срамоту нашег времена од које ћемо бити постидни пред будућим генерацијама.

Овог пролећа се управо овде у Новом Саду одржава конгрес књижевника. Било би логично очекивати да се на њему каже паметна и одлучна реч о овим аномалијама данашњег времена. Али да ли ће?

Сада, када смо се овде сакупили да обележимо тридесет година Новосадског договора, чули смо извесне идеје о покретању акције да ствари крену путем који је тада трасиран. И да би иницијатива требало да потекне одавде. Др Ковачек је о овом предлогу изнео извесне своје резерве. Ја бих се с тим његовим резервама сложио. Не стога што Матица српска није данас оно што је била 1954. године. Напротив, она и сада стоји

на истим позицијама. Но постоји, по моме мишљењу, једна крупна препрека. О заједничком приступу решавања језичких и других проблема не може се ни говорити без учешћа и сарадње културних и јавних радника, научника и књижевника из Хрватске. А Матица српска се тамо не може појавити као иницијатор и носилац акције. Не зато што они о нашој Матици рђаво мисле, већ из простог разлога што Матица хрватска више не постоји. Не може се Матица српска тамо наметати. То би могло имати негативне последице. Све је сада пошло другим токовима и проблемима се приступа на неке друге начине. Не само у Хрватској, него и у Босни и Херцеговини, па ваљда и у Црној Гори. И у Београду је постојала иницијатива за образовање једног тела које би водило бригу о језику. Ми нисмо одушевљени таквим начином решавања; напротив, сматрамо да то може довести до даљег уситњавања језичке целине, до стварања још неких „варијанти" и чак до проклamовања посебних језика. То би, наравно, била лудост, али то, како данас ствари стоје не би било и немогуће. Но када је то већ тако како јесте — а бојим се да је у садашњем тренутку немогуће приволети руководства наведених република да те своје језичке „душебрижнике" распусте и укину — било би добро, чак неопходно, да се образује једно заједничко координационо тело које би се старало да се сви проблеми заједнички решавају.

Матица српска не би требало да се намеће као некакав иницијатор. Она је у своје време била иницијатор, и та њена иницијатива јој је донела признања целокупне наше културне јавности. Њена активност је била запажена и у иностранству. Она ни сада неће стојати по страни, него ће подржати сваку добру идеју и иницијативу и веома радо ће се укључити у сваку акцију која иде на унапређивање наше културе и ка решавању многобројних проблема у тој области. Наша је дужност, међутим, била да на данашњи дан укажемо на основе са којих смо полазили пре тридесет година, да ставимо до знања свима да Матица српска од те основе и принципа који су тада утврђени ни данас не одступа и да ће их увек и свугде бранити. А дубоко сам уверен да већи и бољи део југословенске културне јавности ове њене ставове подржава и да је спреман да данашње, стварне и измишљене, проблеме, нарочито у области језика, решава на исти начин како је њихово решавање замишљено и започето пре тридесет година.

Душан ПОПОВ:

Ових дана у једном листу јавност је обавештена да се приближава 10. децембар, дан када је пре 30 година потписан Новосадски договор о српскохрватском језику. Не знајући да

се припрема овај састанак у Матици српској, лист је изразио чуђење што нема никакве иницијативе да се 30-годишњица овог значајног догађаја нечим обележи. А напис се завршава закључком: „Можда је и боље тако" (вероватно имајући у виду све што се после тог договора догађало). Ја ипак не бих рекао да је боље да смо прећутали овај јубилеј. Види се и из данашње дискусије да људи имају шта да кажу, да желе да говоре о језику, да ту има доста проблема, да су многа питања отворена и чекају решења. Показује се, ево, да Извршни одбор Матице није погрешио што је анимирао Одељење за књижевност и језик да на овакав радни начин обележи 30-годишњицу Новосадског договора, јер су ова питања савременог језика и правописа живо присутна у јавности.

Не бих се сасвим сложио са другговима који су изразили мишљење да клима није повољна за расправе о језику. Мислим да Матица већ по традицији има обавезу да се бави овим питањима и да не сме да буде пасивна. Матичини сарадници треба да се ангажују свуда где постоји могућност да се нека питања из ове области расправе. Матица треба у том правцу да анимира своје чланове, не само лингвисте, већ и писце, новинаре, уметнике и друге и да настоји да се макар на неким мањим питањима постижу договори; и мали кораци у договарању били би драгоцени. Ако се траже заједничке основе у области образовања, у настави књижевности, зашто се не би и у језику тражиле могућности те заједничке основе и за иновирање заједничког правописа. А Матица је заинтересована и да се заједнички ради на припремању другог издања *Речника.*

Подсетио бих на последњи састанак који је одржан у Загребу 4. и 5. јануара 1969. између представника Матице хрватске и Матице српске. И ја сам био у делегацији Матице српске кад смо тамо разговарали о језику. Из сачуваног записника види се да је атмосфера за разговор била повољна и да није било неспоразума и сумњичења која су оптерећивала дотадашњи рад. За истим столом нашли су се људи од науке, струке и јавни радници и успели су да се споразумеју око спорних питања (друго је питање што је после, под утицајем ненаучних момената, све то изврнуто и прекинут заједнички рад на шестотомном *Речнику српскохрватског књижевног језика).* Тада је, подсетио бих, речено да би неговање таквих састанака и убудуће доприносило да се поједини неспоразуми отклоне. „Значи, треба да седнемо за сто, макар и не постигли одмах договор, бар да отворимо проблеме, да видимо где су неслагања", цитирам записник са тог састанка. Том приликом је тадашњи председник Матице српске, покојни Радомир Радујков, рекао да је резултат који је постигнут у Загребу „до те мере оптимистички" да је он био уверен да то неће бити и последњи састанак и да ће се и на деликатнијим пословима, кад

се нађу на окупу људи заинтересовани за та питања, моћи налазити заједнички језик, без обзира на постојање варијанти. Сматрам отуда да не треба одустајати од заједничких разговора.

Матица српска би требало заједно са другим институцијама у Новом Саду, ту имамо ВАНУ, Институт за јужнословенске језике, да покреће иницијативе за заједничке сусрете са људима из Србије и других република. Не мора Матица да „држи барјак", у том смислу да предводи, али не сме ни да заостаје. На то је обавезују и тако угледна имена која су 1954. стала иза Новосадског договора. Јер поред 25 потписника (од којих има 11 међу живима), договор је подржала и велика група угледних књижевника, јавних и научних радника. Да подсетим само на нека од тих имена: Милан Богдановић, Велибор Глигорић, Мирослав Крлежа, Душан Матић, Владислав Рибникар, Родољуб Чолаковић, Ели Финци и други. Мислим да смо дужни да нешто учинимо, и из обзира према тим људима који су дубоко веровали у ту ствар, а пре свега, наравно, у интересу развоја и напретка нашег заједничког језика.

Буза РАДОВИЋ:

Овде је говорено о доста ствари. Чули смо и проблеме са писањем мађарских имена, румунских имена итд. Све то треба имати у виду, иако је то већ давно решено правописним правилима, још пре тридесет година: страна имена у нашем језику пишу се према изговору, с тим што се, тамо где треба, наведу и у оригиналу. Оно што је важно и што треба што пре уочити као поразан пример то је да смо данас дошли дотле да читамо у јавним гласилима, да чујемо на радију, на телевизији да је именица ч о в е к постала средњег рода: *„седморо људи"*.

Треба спасавати неке основе српскохрватског језика. Ту се у потпуности придружујем другу Милошу Хаџићу који је поставио питање школе и наставе нашег матерњег језика у школи. Данас, кад смо по броју школа и факултета једна од најбогатијих земаља у свету, морамо ту ударити нагласак, и не заобићи при томе ни наставу српскохрватског језика у свим степенима редовног школовања.

Потпуно разумем све што је казано. Реч је: да ли Матица српска то може, и да ли треба да преузме на себе, доживљујући, вероватно, и ту част да прими на себе и извесне нетрпељивости и неке одијуме, борећи се за принципе науке... Дошло се ето до тога да се у једној социјалистичкој републици може чути и то да се Његош и Мажуранић избаце из наставе у школама. Мора се казати да смо против тога, без обзира на све обзире. На страну то, дајте да спасавамо српскохрватски језик у школском смислу, бар толико да именице мушког рода остану именице мушког рода!

Петар МИЛОСАВЉЕВИЋ:

Сагласни смо, изгледа, сви да је Новосадски договор био прогресиван чин у нашој култури, али и да све добре намере тог договора нису остварене и да на унапређењу наше језичке културе и даље треба радити.

Нисмо, међутим, сви сагласни око тога ко треба да буде носилац будућих напора на решавању језичких проблема и на унапређењу језичке културе. Има мишљења да то треба да буде Матица српска, а има и другачијих мишљења.

Код тражења одговора на то питање треба имати у виду да се ситуација у погледу изучавања и бриге за српскохрватски језик за последњих тридесет година у великој мери изменила. Само у Новом Саду је, за то време, дошло до оснивања двеју универзитетских катедара које се баве нашим језиком и које су после прерасле у Институт за српскохрватски језик и Институт за југословенске књижевности и општу књижевност. У истом периоду израсло је и Друштво књижевника Војводине, створена је и Војвођанска академија наука и уметности. Слична ситуација је и на Косову и у републикама у којима се говори српскохрватским језиком. Због тога мислим да више није неопходно да се проблемима језика превасходно баве две матице, из Новог Сада и из Загреба. Прави организатори и носиоци послова за изучавање језика треба да буду институти који се језиком баве, катедре за језик и књижевност, одељења за језик и књижевност у академијама наука, друштва за српскохрватски језик и књижевност и удружења писаца. Њих има у свим републикама и покрајинама у којима се говори српскохрватским језиком.

Јован КАШИЋ:

Надовезао бих се на мисао што ју је изразио колега Ковачек, говорећи, поред осталог, и о томе да у неким срединама постоји извесна бојазан да је Матица српска превише национална институција. Таква страховања нису оправдана и, да би се она отклонила, довољно је прегледати списак чланова ове наше културне институције и уверити се да се међу њима налазе људи из целе Југославије, не само Срби, него и припадници других наших народа и народности (в. *Рад Матице српске,* 20/1983). Матица српска и својом делатношћу доказује да је лишена свих ограничења која проистичу из затварања у било какве оквире, па и оне територијалне или националне.

И данас су се овде окупили људи из више културних центара, сарадници и пријатељи Матице српске; мада смо својим основним радним обавезама везани за друге институције, у

свима нама постоји жеља да део свога рада и времена посветимо Матици. Из тога проистиче да наш рад у свим случајевима треба да одражава мисли за које се залажемо и овде у Матици, а, када је у питању књижевни језик, које проистичу из духа Новосадског договора.

Нама у Матици су страна настојања која воде ка наглашавању различитости које постоје у оквиру српскохрватског језика и давању предности оним појавама које не постоје и у другим срединама или су у њима мање обичне него у „својој". Претерано наглашавање разлика, које постоје и које је неопходно уважавати, давало би искривљену слику о нашем књижевном језику и знатно већи домашај неким појавама него што га оне у стварности имају.

Без обзира на то да ли ће Матица српска убудуће бити иницијатор и носилац послова везаних за језичка питања, а требало би да буде, неће се моћи урадити много све док не дође и до интеграционих процеса на ширем друштвном плану. Подсетио бих на чињеницу да у вођењу и остваривању језичке политике посебно значајно место припада школском систему. Без обзира на залагања језичких стручњака усмерена ка неговању књижевнојезичке норме — разуме се, уз вођење рачуна о разноликостима проистеклим из националних, регионалних, социјалних или којих других услова — неће се учинити много уколико се питањима књижевног језика не буде поклањала знатно већа пажња уопште, а пре свега у школи и средствима јавног комуницирања. Сматрам да би језички стручњаци релативно лако могли наћи решења за већину спорних питања савременог књижевног језика; међутим, за прихватање решења која би одабрали стручњаци треба знатно шира друштвена подршка, коју језички стручњаци сами не могу обезбедити.

Матица српска је у протеклом периоду настојала да и даље окупља сараднике који би радили на појединим језичким питањима. Понешто, са скромним снагама и средствима, урађено је на прикупљању грађе за допуну шестотомног речника српскохрватског књижевног језика, али и неке речнике које до сада нисмо имали (рецимо, славеносрпски речник) или их није било за ово говорно подручје (дијалекатски речници за подручје Војводине). Мада је приликом потписивања Новосадског договора била преузета обавеза да ће се *Правопис* проистекао из овог документа повремено допуњавати и мењати, то до сада није рађено. Можда би овом послу требало приступити управо онако како је неко и предложио на овом сусрету, иновирати и допуњавати постојећи *Правопис* постепено, по појединим областима, решавајући поједина питања или групу сродних проблема.

ЗМАЈЕВА НАГРАДА ИЗЕТУ САРАЈЛИЋУ

Жири ЗМАЈЕВЕ НАГРАДЕ Матице српске — који је радио у саставу: Јуре Каштелан, Твртко Куленовић, Божидар Ковачек и Иван В. Лалић — на седници одржаној у Новом Саду, јануара 1985. године, једногласно је донео одлуку да се ЗМАЈЕВА НАГРАДА за 1984. годину додели ИЗЕТУ САРАЈЛИЋУ за књигу ИЗАБРАНЕ ПЕСМЕ, коју је прошле године објавила Српска књижевна задруга.

Награда је предата добитнику на свечаној седници, о Дану Матице српске, 16. фебруара 1985. године. Том приликом о поезији Изета Сарајлића говорио је Божидар Ковачек, а потом је реч имао и сам лауреат.

Божидар КОВАЧЕК:

Говорити о поезији Изета Сарајлића својеврсна је индискреција, јер његове су песме његова свакодневица; аутобиографија — емотивна, духовна, али и она физичка. Срећом написао је једном: „Ја пишем себе!", и тако ослободио све своје критичаре, бивше и будуће од непристојне неделикатности говорења о човеку. Ко пише себе и себе свима даје, пристаје унапред да коментари његове поезије коментаришу и њега лично. Уосталом, срећна околност да је данас Изет Сарајлић са нама брани нас од забринутости да ћемо о некоме говорити иза леђа.

Површно гледајући, могло би се рећи да је „писати себе" иманентно сваком песнику лиричару. Тачно је да се песме пишу из себе, али ово мало „из" увелико мења однос. Јер тачно је, такође, да је веома мало песника који никада нису стилизовали свој духовни свет, конструисали емоцију и емотивну ситуацију, који су баш увек, не проживели и доживели, него

живели оно што пишу. Упрошћено речено, песници најчешће пишу друге — из себе. А Изет Сарајлић другима пише себе. Читајући његове песме, сазнаћемо како је погинуо брат му Ешо, и какав је шињел носио као гимназиста, и како је заволео и волео на Вилсоновом шеталишту, и колико година има његова кћи Тамара, с ким се дружио, куда путовао, како су га хвалили и кудили, чак и то кад је сређивао подрум и кречио кухињу. Читава његова поезија могла би да носи наслов „Дневник Изета Сарајлића". Но, било би веома погрешно, чак грешно, испуњеност његових песама дневном стварношћу сводити на ситни реализам виђења те стварности. Не би то била грешка да је Сарајлић ситнији човек но што јесте, да је његова стварност тривијалног формата. Његова стварност је поетска — заправо, поезија је код њега живот, али је и живот поезија. Ближимо ли се то каквом панкализму, панпоетизму? Опрезно, јер Сарајлићев доживљај света није филозофске врсте — то није систем мишљења већ сустав живљења, спонтаног и неспутаног никаквим унапред датим склопом мишљења.

Ипак, Сарајлић сам је тако духовно структуиран да безмало све што се око њега и с њим збива у њему добија одређену литерарну реминисценцију или асоцијацију. Његов се живот, па и поезија с њим, литераризира, прелама кроз призму књижевности. Ваљало би саставити именски регистар његове поезије, па би се видело колико је његова лектира, његов доживљај литературе сплетен са свакодневицом коју живи. Наћи ће се ту не само писци — наши и страни, стари и савремени — него и књижевни јунаци који се до те мере отеловљују да им је потребна одбрана од њихових аутора од којих у романима „без заштите гину". Интеракција између живота и књижевности добија тако своју реверзибилност, потврђује се, и на тај начин, већ речена тврдња да је код Сарајлића живот поезија, а поезија живот.

Управо зато, тешко је побројати или груписати његове теме. Песме настају и „уз нови телевизијски филм о госпођи Бовари", у њима можете срести његове комшије, али и Ескиме, видети Брандембуршка врата, Јасну пољану, Монмартр, али још чешће Врапчје брдо, Поповачу, Тврткову улицу — сву микрогеографију његових дана, закључно са улицом које још нема, али ће је бити с његовим именом на таблици. Ако се поезија може привенчати с путописом, онда је Сарајлићева поезија путописачка, у најбољем, рекло би се хајнеовском смислу речи.

За Сарајлића поезија је начин комуницирања. Са животом, видели смо већ, са литературом, са пријатељима, са читалачком или слушалачком публиком. Једном је пријатељу написао: „Ја ти чак не знам рећи bona sera, друкчије него у стиху". Није онда случајно што је можда и половина његових песама написана пријатељима. Тако се, поруком, писмом у стиху најбоље

изражава духовна блискост с људима. Он је „љубитељ писама која су можда наше најлепше песме". Може се рећи да племенито, већ скоро заборављено епистолографско умеће Сарајлић из прошлих и давних пресађује у наш век, и трансплантат се итекако добро примио. Песма је лична по провенијенцији, али је, ето, веома често, лична и по адресату. То не значи да с другима не може да комуницира; отворен живот нема ни пред ким тајни, па ни песма херметичности. Једина, ваљда, загонетка његове поезије коју треба разрешити да би се дошло до смисла јесте анаграм Тези Ђил Јарас, којим је толико љупко једном сакрио своје име. Намерно наивно, да би било препознатљиво свима који закуцају на врата његове поезије и живота:

„Зашто је звоно на мојим вратима
него да се на њега спусти
ваша рука".

Човек рад пријатељу и госту — поезија гостољубива и доступна сваком. Пошто је међу духовним сродницима и пријатељима (а пријатељем Сарајлићевим постаје свако ко прочита једну његову песму), он прича без зазора о свему, ћаска, распричан је, распеван ноншалантно. Ако у поезији може да се удоми фељтон, онда је Сарајлићева поезија фељтонистичка, у најбољем, матошевском смислу речи.

Сарајлићева поезија нема метафизике, нема понора страсти, нема судбинских фаталности, нема духовних заплетаја пред којима је мало моћна обична моћ перцепције. Његова емотивност је обичне, свакодневне врсте, наравно, јасније доживљена и префињеније уобличена но што непесник може. Њен распон је од дитирамба до елегије; од радости, разбокорености живота, до туге што тај живот пролази. У дитирамбу, међутим, нема распојасаности, у елегичности нема очајања. Његова осећања су примерена човеку свакодневице, без тражених ефеката, као „питома вина наше љубави". Може се рећи да елегичност с годинама код њега преовлађује:

„Негде се упорно свирепо смањује растојање
између песме и крика".

Изет Сарајлић је песник љубави — љубави према жени, али и према сваком човеку; према домовини, али и према човечанству. У песми *Мала ноћна музика* песниково осећање показује своју свеобухватну осетљивост. „Сви моји" каже Сарајлић тамо — а ти сви, то су непознати: пролећни, али и зборани и грбави, човечни, али и уморни и суморни. Можда је чак мало рећи да Сарајлић воли људе, он се са њима, са „свим мојим" поистовећује стихом:

„сви људи до мене, Вања, то сам био ја".

Волети, код Сарајлића значи и знати шта се воли, то није само инстинкт доброте, него и мудрост сазнања и мирења с тим сазнањем. Људска мана није разлог да се неко одбаци, већ повод да се човек схвати, разуме и да му се опрости. Сарајлић воли свет без илузија о њему, са скепсом мудрога. У одмаклим песничким годинама та се скептичност згушњава у помало супериоран, али добронамеран ироничан осмех. Његове дезилузије су, међутим, праведне, од њих никога не изузима, чак ни себе. Али њихова моћ не сеже никада до огорчења и мржње, понекад само до опорости и јеткости. Јер он није само „покретна фабрика радости", него и разумник који види и зло што се збива, но убеђен је да су то посртања без пада. Са надом

„. . . да ће ускоро поново
наступити хуманизам и ренесанса"

са убеђењем

„да смо још лепши, него јуче, и ми."

За Сарајлића је више пута речено да је песник једне генерације, оне генерације којој је детињство истопио рат. Сећања на рат и стравичне поуке из тих сећања веома су честа тема у његовој поезији. Али тај доживљај рата није уско уокviрен у једну генерацију, нити у две или три. Код Сарајлића рат је универзална пошаст, претећа за сваког на свету. Он каже, без театрализације и трагизма, просто, а упечатљиво:

„Пишем о рату, са жељом да заувек остане мир".

У тој јединственој жељи је читав програм, читава концепција Сарајлићевих ратних тема.

Неке константе у поезији Изета Сарајлића виде се од далеке 1946. када је почео објављивати песме до данас. Да ли је то истрајавање, тај својеврсни традиционализам мана? Ако погледамо мало дубље, видећемо да се те Сарајлићеве тврдокорности односе на неке непроменљиве хумане вредности. У првом реду на мисију поезије, и естетску и друштвену. Испуњењем те мисије Сарајлић негује и једну другу сталну компоненту свога дела. То је оданост земљи која га је изнедрила и њеном народу. Сарајлићев патриотизам је без догме и пароле, али стамен и чврст јер је од најтврђе грађе, од срца. Том родољубљу нимало не сметају други, разуме се ако у његово не дирају. У много чему његов се патриотизам сучељава са хуманизмом — добија прави сјај најплеменитијег људског осећања. Па зар је верност мана, ако је верност оваквим правим вредностима?

Сроћен са животом, Сарајлић се, природно и нетражено, мењао заједно с њим и друштвом. Мењао се као песник и под императивом људске биологије. Мењао се и као интелектуалац који види несавршености у своме делу. Лечио те несавршености.

Најбољи пример је еволуција његове песничке форме. Рапсодичан, понекад чак разливен и стога неубедљив на почетку свога књижевног дела, он ће једном приликом написати:

„Ја се надам да ћу ја у осамдесетој . . .
говорити и сажето и лирски".

Сувише дуг рок је себи дао — скратио је план за шест-седам петолетки.

„Једино од романтизма никако да се излечим" — вели Сарајлић, и данас као и пре носталгичан наспрам

„мог никад запамћеног деветнаестог века".

Ове нас речи воде вези с песником који је дао име награди данас додељеној. Ако има песника из прошлости коме је Сарајлић налик, онда је то Змај. Послушајте:

„Где започне, ту и стане,
Ниједна га неће реч.
Хајде дане, грозни дане,
заврши се једном већ."

Интонација је одмах препознатљива. Али та змајевска интонација и та змајевска форма, не само да су ретке него и небитне подударности двојице песника, које, не само физички већ и поетски, дели читав један век. Битније су свевремене сличности двеју људских значајки. Сличности у заједничкој благости, љубави, хуманизму, толеранцији, искрености, неизвештачености, лакоћи певања, сроћености са читаоцем и надасве у заједничкој ненаметљивој оданости својој мисији у своме друштву.

Изет САРАЈЛИЋ:

Код награда не ваља једно: што се оне не додијељују — постхумно. Добити награду није лоше, поготово ако је она заслужена, али невоља је што се притом морају давати и разне изјаве. Нисте дотле ни знали колико у вашој земљи има вечерњих листова који излазе ујутро!

Убијеђен да је мој главни задатак на земљи да пишем пјесме, ја сам се већ сасвим одвикао од давања интервјуа, и могу казати да ми је било дивно, готово као Пушкину који је такође, умјесто да ћаска с новинарима, радио оно једино што је знао: писао Пушкина.

Неки дан послије радосне вијести из Новог Сада, и на моје Михајловско поред кошевског стадиона сручила се несрећа сталних телефонских позива. Можда сам чак испустио да напишем неко парче свог *Евгенија Оњегина*. За ненаписаним, међутим, не треба никада жалити. Треба жалити због лоше или, још горе, рутинерски написаног!

У једној од тих изјава, а било је међу њима и оних које уопште нисам дао, рекао сам да нема југословенског пјесника који не сања о двије ствари: о књизи својих пјесама у плавим корицама Српске књижевне задруге и о Змајевој награди. И ето, мени се некако истовремено догодило то обоје. Примам с још већом захвалношћу ову награду јер ју је, не тако давно, осим Десанке, Добрише, Стевана и многих других великих пјесника ове земље, добио и један кога су награде дотле сасвим заобилазиле: Слободан Марковић. Напоминьем ово и због тога да бих казао да ми се и иначе чини да је ово једна од ријетких награда код нас која је мало кад оманула. Па, ако је и мимоишла понеког великог пјесника, није барем попут многих других патила од непотребне политизације. У сваком случају, дивно је бити лауреат награде која носи име пјесника који је написао *Светле гробове*. Можда ће због понеког њеног лауреата дјеца и сутра долазити на гробље. Није, наравно, ствар у гробовима, у оном каранфилу који ће понека благородна млада душа положити на пјесников гроб, већ у томе што нам се, с обзиром на времена у којима живимо, ако сасвим покидамо ту везу с поезијом пише сасвим лоше. Никад нисам мистифицирао свој занат и знам врло добро да поезија неће спријечити полијетање ниједног авиона чији је крајњи циљ нека будућа Хирошима, али она може нешто друго: удружити нас у одбрани оних духовних вриједности човјечанства које су мало када, пред све агресивнијим снагама мрака, биле толико угрожене као данас. Ако се слажете, овдје бих и завршио, с тим да се још једном најтоплије захвалим Матици српској и Новом Саду што ми је у овим невеселим данима, невеселим и у мом личном животу и у животу свијета, упричио ову радост.

АУТОРИ ЛЕТОПИСА

ЈОВИЦА АЋИН, рођен 1946. године у Зрењанину, живи у Београду. Уредник је часописа *Дело*. Пише поезију и есејистику. У *Летопису* сарађује од септембра 1975. године. Књига песама: *Унакрст дивљина памћења*, 1970. Књиге есеја: *Изазов херменеутике*, 1975; *Паукова политика — за критику књижевне метафизике*, 1978.

Код Издавачког центра Ријеке у припреми му је књига *Поетика и лингвистика*.

ИВАН БАУМАН, рођен 1944. године у Загребу, где живи и данас. Пише поезију и преводи са мађарског. Књиге песама: *Земља, вријеме*, 1969; *Дворница*, 1970; *Већ* 1977.

НЕНАД БУГАРСКИ, види ЛМС I/85.

СЛАВКО ГОРДИЋ, рођен 1941. године у Дабрици, живи у Новом Саду. Пише приповетке, књижевну критику и есејистику. У *Летопису* сарађује од октобра 1967. године, уредник *Летописа* био од 1980. до 1981. Књига приповедака: *Врховни силник*, 1975. Књиге есеја, критика и огледа: *У видику стиха*, 1978; *Слагање времена*, 1983.

ДРАГУТИН ГОСТУШКИ, рођен 1923. године у Београду, где живи и данас. Од 1966. године виши научни сарадник Музиколошког института САНУ. Аутор је већег броја оркестарских, камерних, солистичко-инструменталних, клавирских и вокалних дела, као и балета *Реми*, 1955. Написао је и већи број студија и чланака из области музикологије. Објављене књиге: *Шта је музика*, 1966; *Време уметности*, 1967; *Уметност у недостатку доказа*, есеји 1977.

ЖЕЉКО ГРАХОВАЦ, рођен 1955. године у Зеници, где живи и данас. Пише поезију. У *Летопису* сарађује од свеске за јул—август 1984. године.

ДИМИТРИЈЕ ДУРАЦОВСКИ, рођен 1952. године у Струги, где живи и данас. Сликар. Самостално излагао 1977. године у Скопљу и 1982. у Новом Саду. У *Летопису* сарађује од априла 1984. године.

МИРОСЛАВ ЕГЕРИЋ, рођен 1934. године у Ријевштици, живи у Новом Саду. Професор универзитета је на Филозофском факултету. Пише књижевну историју, критику и есеје. У *Летопису* сарађује од октобра 1963. године. Објављене књиге: *Портрети и памфлети,* 1963; *Молитва на Чегру,* 1967; *Књижевни историчари и критичари,* 1967; *Људи, књиге, датуми,* 1971; *Критике и огледи,* 1972; *Дела и дани,* 1975; *Реч у времену,* студија о делу Борђа Јовановића, 1975; *Срећна рука,* 1979; *Извор,* 1980; *Дела и дани II,* 1982; *Дервиш и смрт,* монографија, 1982. Саставио је *Антологију савремене српске сатире,* 1970.

МИЛАН ЖИВАНОВИЋ, рођен 1950. године у Новом Саду, где данас ради као уредник *Дневника.* Пише поезију и критику. У *Летопису* сарађује од јануара 1979. године. Објавио је две збирке песама: *Мирнодопске песме,* 1976. и *Сломљени нокти,* 1982. Књига огледа: *Култура или домаћа животиња,* 1982.

ЖИВАН С. ЖИВКОВИЋ, види ЛМС I/85.

МИРЈАНА ЗАВИШИН, рођена у Сомбору 1936. године, данас живи у Новом Саду. Виши стручни сарадник на Филозофском факултету. Пише радове из области историје књижевности.

СРБА ИГЊАТОВИЋ, рођен 1946. године у Књажевцу, живи у Београду. Главни уредник је часописа *Савременик.* Пише поезију, критику и есејистику. У *Летопису* сарађује од децембра 1982. године. Књиге поезије: *Који немају душе,* 1971; *Десети круг,* 1975; *Слагачница,* 1981. Књиге критика и есеја: *Саломина чинија I,* 1970; *Саломина чинија II,* 1974; *Доба колажа,* 1978; *Поетизам стрипа,* 1979; *Проза промене,* 1981; *Текст и свет,* 1982.

ЗВОНИМИР КОСТИЋ, рођен 1950. године у Земуну, живи у Београду. Уредник је Радио-Београда. Пише песме, телевизијске и радио-драме, есеје. У *Летопису* сарађује од свеске за август—септембар 1970. године. Књиге песама: *Родослов,* 1970, *Коњ распореног трбуха,* 1974; *Богумилске песме,* 1981. *Есеј о старозаветној „Књизи о Јову",* 1978; *Архаично и модерно,* 1983.

РОБЕРТ КУВЕР (ROBERT COOVER), амерички приповедач, рођен 1932. године у Ајови, сада живи у Енглеској. Роман *Порекло буњиста* објавио је 1965. године. Након тога објавио је још два романа и збирку прозе *Песме и напеви* 1969. године. (Д. Албахари)

ПРЕДРАГ МАРКОВИЋ, рођен 1955. године у Чепуру, живи у Београду. Пише поезију, прозу, критику, радио-драме и преводи са руског и шпанског. Заменик је главног и одговорног уредника *Књижевне речи*. У *Летопису* сарађује од децембра 1982. године. Објавио збирку поезије *Л'имун, исцеђен*, 1983. и књигу приповедне прозе *Морали би доћи насмејани лавови*, 1984.

СТИЈЕПО МИЈОВИЋ КОЧАН, рођен 1940. године у Буринићима у Конавлу, живи у Загребу. Пише песме, радио и телевизијске драме и критике. Књиге поезије: *Глас младих* (заједничка збирка), 1959; *Исповједаоница*, 1969; *Ја одоздо*, 1970; *Та ријеч*, 1973; *Седмогласник*, 1982. Радио-драме: *Феритензи чоек божји*, 1976; *Zimmer frei*, 1977. Телевизијска драма: *Прије̂ди ријеку ако можеш*, 1977. Књига казивања: *Изравно у строј*, 1981

ЗОРАН МИРКОВИЋ, види ЛМС II/85.

ИВАН НЕГРИШОРАЦ, види ЛМС III/85.

МИЛИВОЈ НИКОЛАЈЕВИЋ, рођен 1912. године у Руми, живи у Новом Саду. Од 1932. до 1936. године похађао наставнички одсек, а од 1936. до 1938. академски на Уметничкој школи у Београду. Један је од оснивача групе „Десеторица" 1939. Године 1948. постаје кустос Уметничког одељења Матице српске, а од 1950. до 1976. био је управник Галерије Матице српске. За редовног професора на Уметничкој академији у Новом Саду изабран је 1974. Од 1979. до 1983. године био је председник Матице српске. За редовног члана Војвођанске академије наука и уметности изабран је 1981. године. Самостално излагао у Руми 1934, 1936, 1952, 1957. и 1962; у Новом Саду 1952, 1955, 1957, 1959, 1966, 1971, 1974, 1977, 1979. и 1981; у Паризу 1952; у Сремској Митровици 1953, 1957, 1963, 1975; у Шапцу 1954. и 1970; у Панчеву 1954; у Београду 1955, 1957, 1965, 1970, 1971, 1976, 1980. и 1983; у Зрењанину 1956, 1961. и 1974; у Загребу 1956, 1961. и 1973; у Сомбору 1957. и 1964; у Суботици 1957, 1961; у Љубљани 1958, 1962; у Сенти 1959; у Сарајеву 1961; у Сивцу 1982. Учествовао на преко 290 заједничких изложби у земљи и иностранству. Добио награду из Фонда Бурице Борђевића у Београду 1940; награду Владе НР Србије за рад на цртежу, 1949; награду Извршног већа АП Војводине за мапу цртежа „Са села" 1950; награду Уметничке колоније Ечке за графику на Шестој изложби Уметничке колоније Зрењанин 1961; III награду за цртеж на III ликовној јесени у Сомбору 1963; II награду за акварел на IV југословенској ликовној јесени, Сомбор 1964; награду НИП „Форум" 1965; награду за сликарство на VII октобарском салону у Београду 1968; посебно признање жирија на I загребачкој изложби југословенског цртежа, 1968; награду *Политике* и откупну награду Културног центра Београд на XII октобарском салону 1971; године 1975. добио Седмо-

јулску награду, откупна награда Кабинета графике ЈАЗУ на XV ликовној јесени — V тријенала савременог југословенског цртежа, откупну награду СИЗ-а Бања Лука на VII јесењем и II интернационалном салону; 1978. добио Награду ослобођења Војводине; 1979. откупну награду на I бијеналу акварела југославије у Карловцу; 1982. добио награду за сликарство на XI новосадском салону; 1984. добио награду АВНОЈ-а.

ИЗЕТ САРАЈЛИЋ, рођен 1930. године у Добоју, од 1945. живи у Сарајеву. Уредник је Издавачког предузећа „Веселин Маслеша". У *Летопису* сарађује од свеске за август—септембар 1966. године. Пише песме, есеје, путописе и преводи. Књиге песама: *У сусрету,* 1949; *Сиви викенд,* 1955; *Минути њутања,* 1960; *Посвета,* 1961; *Транзит,* 1963; *Интермецо,* 1965; *Године, године,* 1965; *Ипак елегија,* 1967; *Вилсоново шеталиште,* 1969; *Стихови за лаку ноћ,* 1971; *Тринаеста књижица поезије,* 1978; *Нови стари стихови,* 1980; *Писма,* 1974; *Наставак разговора,* 1977; *Рођени 23, стрељани 42,* 1981; *Изабране песме,* 1984. Књига есеја и фељтона: *Портрети другова,* 1966. Књига путописа: *Путујем и говорим,* 1967. Књига мемоарске прозе: *Кога ће сутра возити таксисти,* 1975. Објавио је и књигу препева *Књига пријатеља,* 1981.

Ове године добио Змајеву награду Матице српске.

РАДИВОЈ СТАНИВУК, види ЛМС II/85.

МИРЈАНА Д. СТЕФАНОВИЋ, види ЛМС I/85.

МИРЈАНА СТЕФАНОВИЋ, рођена 1939. године у Нишу, живи у Београду. Уредник „Нолита". Пише поезију и прозу. У *Летопису* сарађује од фебруара 1958. године. Књиге песама: *Волети,* 1960; *Пролеће на Теразијама,* 1967; *Индиго,* 1971; *Радни дан,* 1979. Књиге прозе: *Одломци измишљеног дневника,* 1961; *Саветник,* 1979. Књиге за децу: *Влатко Пицула,* 1962; *Енца са креденца,* 1969; *Штрицкалице,* 1972; *Цецилија,* 1973; *Шта да ради ова фота,* 1979.

МАРИЈА ЧУДИНА, рођена 1937. године у Ловинцу у Лици, од 1961. живи у Београду као слободан књижевник. Пише поезију, прозу и књижевну критику. У *Летопису* сарађује од фебруара 1983. године. Књиге поезије: *Нестварне дјевојчице,* 1959; *Чађ и позлата,* 1962; *Пустиња,* 1966; *Тигар,* 1971; *Амстердам,* 1975.

ХРВОЈЕ ЧУЛИЋ, рођен 1934. године у Сплиту, данас живи у Загребу. Пише поезију и есејистику. У *Летопису* сарађује од новембра 1981. године. Књиге песама: *Пустили су ме да говорим,* 1969; *Монолог једног фауна,* 1976. Књига есеја: *Говор и шутња,* 1977.

РАДИВОЈ ШАЈТИНАЦ, рођен 1949. године у Зрењанину где живи и данас. Пише поезију, драме, књижевну критику и преводи са руског језика. У *Летопису* сарађује од новембра 1977. године. Књиге песама: *Оружје људски рањено,* 1970; *Шуми се враћају прагови,* 1974; *Даровно путовање,* 1978; *Панглосов извештај,* 1982; *Демогоргон, записи о напуштању слике,* 1984. Драма: *Цвеће и смрт старог Луке,* 1970. Мјузикл за децу: *Љупчетови снови,* 1973.

Приредила
Хермина ЛЕЖИМИРАЦ

САДРЖАЈ

ИЗЕТ САРАЈЛИЋ
Пјесме у прози 517

РОБЕРТ КУВЕР
Магични жарач 522

ИВАН НЕГРИШОРАЦ
Две песме 544

ЖЕЉКО ГРАХОВАЦ
Аура 547

ИВАН БАУМАН
Три пјесме 549

ЛЕТОПИС СВАКОДНЕВИЦЕ

СТИЈЕПО МИЈОВИЋ КОЧАН
Кип домовине лета 198 . . . итакодаље* 551

ЈОВИЦА АЋИН
Близу краја 565

ЗОРАН МИРКОВИЋ
Како је моја баба месила хлеб 570

СЛАВКО ГОРДИЋ
Живети у селу 573

СРБА ИГЊАТОВИЋ
Бића осуђена на говор 576

ЈУДИТА ШАЛГО
Књижарије 584

МИРОСЛАВ ЕГЕРИЋ
Три записа 589

МИРЈАНА СТЕФАНОВИЋ
О јабуци 597

МАРИЈА ЧУДИНА
Насиље надахнућа 604

РАДИВОЈ ШАЈТИНАЦ
Побеснели Макс и његов деда 608

ДИМИТРИЈЕ ДУРАЦОВСКИ
Пролазим ли ја? 612

ДРАГУТИН ГОСТУШКИ
Прелудијум за смак света 615

ЗВОНИМИР КОСТИЋ
Ловћен, одоздо, из Кртола 622

КЊИЖЕВНИ ЛЕТОПИС

ПРЕДРАГ МАРКОВИЋ
У лавиринту јереси 628

ЖИВАН С. ЖИВКОВИЋ
Дарови и дугови 633

ХРВОЈЕ ЧУЛИЋ
Реалан и скептичан 636

ЖИВАН С. ЖИВКОВИЋ
Андреј Бели као теоретичар руског симболизма 639

РАДИВОЈ СТАНИВУК
Естетизирање и побуна 643

МИРЈАНА ЗАВИШИН
Поновно шчитавање Марулића 646

С(ВЕТИСЛАВ) Ј(ОВАНОВ)
Роко и Антонија: Свиње с крилима 649

М(ИЛАН) Ж(ИВАНОВИЋ)
Божидар Шујица: Кичма 650

П(РЕДРАГ) М(АРКОВИЋ)
Станислав Хабјан: Немогућа варијанта 651

Н(ЕНАД) Б(УГАРСКИ)
Иван Аралица: Душе робова 652

П(РЕДРАГ) М(АРКОВИЋ)
Милета Продановић: Вечера код Свете Аполоније 652

М(ИЛАН) Ж(ИВАНОВИЋ)
Живојин Туински: Јединство мерила 653

МИРЈАНА Д. СТЕФАНОВИЋ
Касандра или отпор 654

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ

Тридесетогодишњица Новосадског договора

(Живан Милисавац, Јован Јерковић, Митар Пешикан, Буза Радовић, Драго Ћупић, Божидар Ковачек, Живојин Станојчић, Мато Пижурица, Милош Хаџић, Душан Попов, Петар Милосављевић, Јован Кашић) 565

ЛЕТОПИС ЛЕТОПИСА

Змајева награда Изету Сарајлићу 682

МИЛИВОЈ НИКОЛАЈЕВИЋ
Ликовни прилози 546/547

ХЕРМИНА ЛЕЖИМИРАЦ
Аутори Летописа 688

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

излази 12 пута годишње у месечним свескама од десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу

Нацрт за корице: Душан Ристић. Секретар: Милица Вртунски. Технички уредник и коректор: Владислав Војнић Хајдук.

Годишња претплата 500, а за чланове Матице српске 400 динара. Преплата за иностранство 1.000 динара. — Цена једној свесци у књижарској продаји 50 динара. — Претплата се може уплатити у свакој пошти на чековни рачун број 65700-678-2213, са назнаком: „за Летопис" — Адреса Администрације: 21000 Нови Сад, Матице српске ул. бр. 1. Телефон: 021/615-599, локал 112.

Издаје: Матица српска, Штампа: РО „Будућност", Нови Сад
Тираж: 1700.

Песме, приповетке, одломке из романа, сећања, огледе, критике и ликовне прилоге у следећим свескама објављују:

ДУШАН АНЂЕЛКОВИЋ
ЗДЕНКА БРКИЋ
НЕНАД БУГАРСКИ
МИРОСЛАВ ДУДОК
ЖИВАН С. ЖИВКОВИЋ
ПАВЛЕ ИВИЋ
СВЕТИСЛАВ ЈОВАНОВ
ЗОРАН ЈОВАНОВИЋ
ЏОН КИНГ
ВЛАДИМИР КОПИЦЛ
ПОЛ ДЕ МАН
БОЖИДАР МАНДИЋ
ТОДОР МАНОЈЛОВИЋ
ПРЕДРАГ МАРКОВИЋ
АДРИЈАНА МАРЧЕТИЋ
ВАСА ПАВКОВИЋ
НЕБОЈША ПАЈКИЋ
ЈАРОСЛАВ САЈФЕРТ
МИРЈАНА Д. СТЕФАНОВИЋ
ЈУЛИЈАН ТАМАШ
БОШКО ТОМАШЕВИЋ
МИЛЕНКО ФРЖОВИЋ
ЈУДИТА ШАЛГО
БОТО ШТРАУС

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

YU ISSN 0025—5939 | UDK 82 (05)